

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 36 * φθινόπωρο 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

~ ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ, Κάποιοι, ακόμη, απόγονοι του Πτωχολέοντα: οι οξυδερκείς υπερευαίσθητοι «ερμημίτες» του Νεκτάριου Ιεροσολύμων [3] ~ ΦΑΝΗΣ ΚΑΚΡΙΔΗΣ, Φύσηξε βοριάς... [6] ~ ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΠΑΠΑΛΕΟΝΤΙΟΥ, Άγνωστοι στίχοι του Βασίλη Μιχαηλίδη [7]. Στα ίχνη της λαϊκής παράδοσης [53] ~ ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΑΝΕΖΗΣ, Συμπληρωματικά στο διήγημα του Παπαδιαμάντη «Της δασκάλας τα μάγια» [11] ~ ΜΙΧΑΗΛΑ ΚΑΡΑΜΠΙΝΗ-ΙΑΤΡΟΥ, Μια πρόταση για ένα καθαφικό κείμενο [12] ~ Μια συνέντευξη του Δημοσθένη Βουτυρά στον Πολυχρόνη Ενεπεκίδη (Ιανουάριος 1940) [14] ~ ΕΛΕΝΗ ΠΑΡΙΣΙΑΔΟΥ, Γαλλικές μεταφράσεις ποιημάτων του Απόστολου Μελαχρινού από τον Καίσαρα Εμμανουήλ [18] ~ ΑΛΕΞΗΣ ΖΗΡΑΣ, Το Έπαθλο Παλαμά, ο Σεφέρης και ο Γιώργος Κοτζιούλας [21] ~ Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Μικροσεφερικό [27] ~ ΜΑΡΙΑΝΘΗ ΒΟΥΡΤΣΑΚΗ, Ο Στέλιος Ξεφλούδας της Θεσσαλονίκης και του Παρισιού (1927-1930) [28] ~ ΑΣΠΑΣΙΑ ΓΚΙΟΚΑ, Η *Eroica* του Κοσμά Πολίτη και η προπολεμική Πάτρα [33] ~ ANNA ΑΦΕΝΤΟΥΛΙΔΟΥ, Η έκθεση προκειμενικού υλικού ως αφηγηματικό άλλοθι στον Άγνωστο του Νίκου Βραχίμη [37] ~ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΚΟΡΗΣ, Λογοτέχνες της Θεσσαλονίκης για τον θάνατο του Μακάριου [41] ~ Κ. Γ. ΠΙΑΓΚΟΥΛΛΗΣ, Ποικίλα για ποιητάρηδες [44] ~ ΣΠΥΡΟΣ ΑΡΜΟΣΤΗΣ, Η γραπτή απόδοση της συνίζησης στην κυπριακή ελληνική [48] ~ ΑΝΤΩΝΗΣ Κ. ΗΛΙΑΚΗΣ, Η ανελληνική λέξη (οι) λας [50] ~ Μικρά φιλολογικά, διορθώσεις και προσθήκες [51] ~ ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΠΙΠΤΑΣ, ΚΩΣΤΗΣ ΛΑΟΥΤΑΡΗΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΑΟΥΤΑΡΗΣ, ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΚΑΚΟΛΗΣ, ΑΡΤΕΜΗΣ ΚΚΑΪΛΗΣ, ΠΕΤΡΟΣ ΠΙΠΤΑΣ, ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΑΤΣΑΝΤΩΝΗΣ, ΣΩΤΗΡΗΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ, ΑΝΤΩΝΗΣ ΠΙΛΛΑΣ, ΑΚΗΣ ΣΠΑΝΟΥΔΗΣ, ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΕΤΡΟΣ ΡΑΦΤΗΣ, ΧΡΗΣΤΟΣ ΑΡΓΥΡΟΥ, Ποιήματα στο κυπριακό ιδίωμα [57]

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 36 * φθινόπωρο 2014

Κυκλοφορεί δυο φορές τον χρόνο (άνοιξη - φθινόπωρο)

Ιδρυτική επιτροπή: Φοίβος Σταυρίδης, Σάββας Παύλου, Λευτέρης Παπαλεοντίου

Υπεύθυνος έκδοσης: Λευτέρης Παπαλεοντίου

Συντακτική επιτροπή: Σπύρος Αρμωστής, Λάμπρος Βαρελάς, Κυριάκος Ιωάννου, Δημήτρης Κόκορης, Λευτέρης Παπαλεοντίου

§

Εκτύπωση: Τυπογραφεία Στέλιου Λειβαδιώτη Λτδ, Τ.Θ. 29128, 1621 Λευκωσία
(τηλ. 22347359, 22438968, τηλεμοιότητα 22435698)

§

Συνεργασία, αλληλογραφία και συνδρομές να αποστέλλονται στον υπεύθυνο της έκδοσης (Λευτέρης Παπαλεοντίου, Τ.Θ. 14210, 2155 Λευκωσία. Τηλέφωνο: 00357 22338827· e-mail: papaleontioul@gmail.com)

Προτεραιότητα δίνεται σε κείμενα περιορισμένης έκτασης. Παρακαλούμε τους συνεργάτες μας να μας στέλλουν ευσύνοπτα κείμενα, με ελάχιστες υποσημειώσεις. Επώνυμες επιστολές δεν δημοσιεύονται παρά μόνο στην ηλεκτρονική σελίδα του περιοδικού (<http://microphilologica.blogspot.com>). Απαντητικά σημειώματα θα πρέπει να αναφέρονται σε φιλολογικά θέματα.

Όσοι ενδιαφέρονται μπορούν να καταθέτουν τη συνδρομή τους στους παρακάτω λογαριασμούς: Ελλάδα, Τράπεζα Πειραιώς, αρ. 6553-101874-592, IBAN GR 0171 5530 0065 5310 1874 592. Κύπρος, Τράπεζα Κύπρου, αρ. 0186-00-000522, IBAN CY 6000 2001 8600 0000 0522 00

Τιμή τεύχους (με Παράρτημα): 6 €

Συνδρομή για 2 τεύχη: 10 € ~ για 5 τεύχη: 20 €

Διεθνής Βιβλιογραφικός Αριθμός Σειράς: ISSN 1450-0132

ΧΟΡΗΓΟΙ:

Πολιτιστικές Υπηρεσίες του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού
Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη (Ακαδημία Αθηνών)

Οι χορηγοί δεν ευθύνονται για το περιεχόμενο των δημοσιευμάτων ούτε ασπάζονται αναγκαστικά τις απόψεις της συντακτικής επιτροπής.

Κάποιοι, ακόμη, απόγονοι του Πτωχολέοντα: οι οξυδερκείς υπερουαϊσθητοί «ερημίτες» του Νεκτάριου Ιεροσολύμων

Στη μνήμη του καθηγητή Σπύρου Ράση,
άφθαστου θηρευτή βιβλίων και ιδεών

Προτού ξαναπιιάσω στα χέρια μου, πρόσφατα, τη μεταμοντερνιστική, μαριεριστική, nobelically correct, και γι' αυτό ασμένως αποδεκτή, ποίηση ενός μυθοπλάστη αφηγητή οιονεί «κομφουκιανού απόγονου του Πτωχολέοντος»,¹ έτυχε να ξαναξεφυλλίζω τις σελίδες του μείζονος πεζού έργου ενός άλλου νησιώτη: την *Επιτομήν της Ιεροκοσμικής Ιστορίας...* του ελληνορθόδοξου κρητικού (πελοποννησιακής καταγωγής) σιναΐτη μοναχού και, αργότερα, πατριάρχη Ιεροσολύμων Νικόλαου-Νεκτάριου Πολυπόδη (και κατά το αρχαιότερον: Πελοπίδη, 1602-14.7.1676) στη φωτοαναστατική της ανατύπωση.² Κύριος στόχος μου δεν ήταν η ανίχνευση των πλούσιων ιστορικοανθρωπολογικών και εθνογραφικών πληροφοριών του βιβλίου (αντλημένων από ξένες πηγές, κάποτε όμως και εμπλουτισμένων με προσωπικά βιώματα του εραμιστή συγγραφέα), μα ο εντοπισμός πρόσθετων τεκμηρίων για το πόσο «καλός» και «μη διορθωτικός» (δήθεν πιστός στα χειρόγραφα ή έντυπα πρότυπά του) επιμελητής της πρώτης έκδοσης (Βενετία 1677) ήταν ο σύγχρονος του Νεκτάριου, χανιώτης «πρωτοπαπάς» (κατόπιν, «αβάς» στη Βενετία) Αλοΐσιος-Αμβρόσιος Γραδενίγος (περ. 1616-1680), σχεδόν ομόφωνα παινεμένος από τη νεότερη φιλολογική και ιστορική έρευνα για την «προσοχή» με την οποία φρόντιζε τη διατήρηση όχι μόνο του ιδιωματικού ύφους των έργων της κρητικής γραμματείας, αλλά, τάχα, και της γλωσσογραφηματικής εικόνας των χειρόγραφων προτύπων-αντιβόλων τους που διέθετε και χρησιμοποιούσε.³

Όταν εξακρίβωσα πόσο «πιστός» στα πρότυπά του ήταν κι αυτός ο υπερτιμημένος «αντι-Βαλέτας», θα άφηνα από τα χέρια μου την ογκώδη έκδοση, αν μια μνεία μικρή μα όχι ασήμαντη, στις τελευταίες σελίδες του βιβλίου του Νεκτάριου, δεν με ξαναγέμιζε με πικρόγλυκη ικανοποίηση: ήταν μία ακόμη γραπτή μαρτυρία της τεράστιας γεωγραφικής διάδοσης των δημοφιλέστατων σε ολόκληρο σχεδόν τον Παλαιό Κόσμο τύπων ΑΤ/ΑΤU 655, 655A και 925 των λαϊκών διηγήσεων. Η μαρτυρία αυτή μου είχε διαφύγει στη διδακτορική μου διατριβή (1978)⁴ είχε καταγραφεί, μένοντας όμως ασχολίαστη, στην παλαιότερη πεζογραφική ανθολογία μου των εκδόσεων Σοκόλη (1999)⁵ και δεν είχε καταφέρει να βρει χώρο ή έστω να συζητηθεί μέσα στα προδιαγεγραμμένα στενά όρια της νεότερης, χρηστικής έκδοσής μου κειμένων του Πτωχολέοντος (2011).⁶

Ενσωματωμένη στην ολοκληρωμένη γύρω στα 1660 γραπτή περιγραφή του Νεκτάριου, αφορά τους μουσουλμάνους (από ένα διάστημα και ύστερα), ημινομάδες («ερημίτες») Άραβες της χερσονήσου του Σινά:⁷

[...] γνωρίζουσι τους ανθρώπους από τα ιχνάρια· ήγουν, μόνον να γνωρίζει τον άνθρωπον, όταν ιδεί το ιχνάρι του εις τον δρόμον ή εις άλλον τόπον, ευθύς γνωρίζει και λέγει: «Ο οδείνας επέρασεν εδώ». Γνωρίζουσιν ακόμη το ιχνάρι, ποίον είναι ανδρός και ποίον γυναικός, και ποίον υπάνδρου και ποίον ανυπάνδρου και κοριτσιού,

ποίας γυναικός ιχνάρι είναι εγκαστρωμένης. Πράγματα βέβαια, οπού, να τα ακούσει τινάς, του φαίνονται παραμύθια· όμως τα αποδείχνουσιν όλα με φυσικόν λογαριασμόν, οπού καταπείθουσι κάθε άνθρωπον να τως πιστεύει. Χάριν λόγου, αν τον ερωτήσῃ τινάς πώς το ιχνάρι του ανδρός γνωρίζει από | της γυναικός, ευθύς του λέγει και τον λογαριασμόν, ότι δηλαδή του ανδρός η πτέρνα είναι πλατεία, η δε της γυναικός στενή, αλήθεια να είναι εξυπόλητοι, καθώς εκείνοι πάντοτε εις την άμμον περιπατούσι. Βλέπουσι και γνωρίζουσιν άνθρωπον από μακρόθεν, το διπλόν διάστημα οπού ημπορεί να γνωρίσει άλλος, και ακούουσιν ομοίως. Γρικουσι την ευωδιαν της φωτίας, ως τρία μίλια τόπον μακράν, και να ειπεί και από τίνα ξύλα καίεται η φωτία. Και τούτο το έχουσι, πρώτον μεν διότι κατοικούσιν αείποτε εις έρημον και ξηρόν τόπον, όπου είναι πάντοτε ο αέρας καθαρός και λεπτός· δεύτερον, δεν στέκονται τόπé κάτοικοι εις ένα τόπον πολύν καιρόν, δια να μη παίρνουσι την δυσωδιαν του τόπου· και το άλλο, οπού τα φαγιά τως είναι ολίγα και στεγνά: από τα οποία τούτα όλα συμβαίνει να έχουσι τας αισθήσεις καθαράς. [...]

Τέτοιες ορθολογικές («με φυσικόν λογαριασμόν») ερμηνείες αυτής της υπερευαίσθητης αποτιμητικής ευφυΐας, καθώς και οι τριμερείς (άνδρες, γυναίκες, καυσόξυλα) ή, αλλιού, σε άλλες παρόμοιες ιστορίες και ανέκδοτα, τετραμερείς ή και πολυμερείς εκδηλώσεις της, αποτελούν, πράγματι, τον σταθερό άξονα των διηγηματικών / παραμυθικών τύπων που αναφέρθηκαν παραπάνω. Στον Νεκτάριο ως σιναΐτη μοναχό θα πρέπει να αναγνωρίσουμε, επίσης, τον σεβασμό στην αξία, τις ικανότητες και τον τρόπο ζωής του εθνοτικοθησκευτικού «άλλου», δηλ. των μουσουλμάνων βεδουίνων της χερσονήσου, οι οποίοι στα χρόνια του μα και ως τις μέρες μας ζούσαν και ζουν σε μια συμβιωτική-απομιμνηστική σχέση με το περίφημο ελληνορθόδοξο μοναστήρι της Αγίας Αικατερίνης και τα ποικίλα άλλα εγκατοικήματα και «προσκυνήματα» του χριστιανισμού στην περιοχή.

Τέτοιες ιστορίες πρέπει να ήταν διαδεδομένες στο Σινά, την Παλαιστίνη και την περίπου «ομογενοποιημένη», πια, οθωμανική Οικουμένη πολύ πιο πριν από τα μέσα του 17ου αι., αφού τις βρίσκουμε και σε υλικό που συσχετίστηκε και με τις *Χίλιες και Μία Νύχτες*. Εκείνο που λείπει από τον Νεκτάριο εδώ δεν είναι η απλότητα, αλλά η χάρη του ανατολίτη ή του ανατολίζοντα αφηγητή· και θα ήταν, φυσικά, βέβηλο ακόμη και να τον συγκρίνουμε με τον δήθεν άραβα «αφηγητή-συγγραφέα» των κατορθωμάτων του Σαντσοπάντσα στη θερβαντική Ισπανία των αρχών του 17ου αι. ή με τον απάραμιλλο γάλλο τεχνίτη του «φιλοσοφικού παραμυθιού» που θα πλάσει στα μέσα του 18ου αι. τον παρισινοβαβυλώνιο Zadig (Σαδίκη). Θα έλεγα, μάλιστα, πως ο ιερωμένος των Αγίων Τόπων δεν διαθέτει ούτε και το μαύρο, κάποτε, λυτρωτικό χιούμορ των καρτερικών όσο και περήφανων εβραίων ραβίνων της ευρύτερης περιοχής, όπως το γνωρίζουμε από μια αχρονολόγητη «παραδειγματική ιστορία» που την παραθέτω παρακάτω σε μια παλιότερη αγγλόγλωσση μεταφορά της, την ίδια που είχε την καλοσύνη να μου στείλει (μαζί με φορτία ολόκληρα άλλων φωτοτυπιών, καμωμένων από τον ίδιο και τον πρώτο κουμπάρο του, τον Σπύρο Ράση) στα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης ο απόδημος, τότε, στις Grant Forks και στην Urbana συμφοιτητής και καλός φίλος Γιάννης Καζάζης, σε αντάλλαγμα δικών μου μαντάτων και πληροφοριών που τον κρατούσαν σε ζωντανή επαφή με τον γενέθλιο χώρο μας.⁸

Two Jews were carried away captive from Mount Carmel. The captor following them overheard one saying to the other: «A she-camel has passed before us, she is blind of one eye and on one side she carries wine and on the other vinegar, and two men lead her the one an heathen and the other a Jew». The captor said: «Oh ye sons of a stiffnecked people, whence do ye know that?» They replied: «We recognize a she-camel by the foot-prints, the blindness because she feeds only off the grass on one side of the road, the wine dropping down has soaked into the earth, the vinegar makes bubbles, and the heathen is not so careful in his manners as the Jew». The captor ran after them and found the words true. Walking farther they said: «We smell the pots boiling 400 miles off in Judaea». He replied: «You are too clever for me, your God cannot stand you and how can I?». He brought them home and his mother killed a she-lamb and placed it before them and gave wine to drink. One said to the other: «This flesh smells of the dog and the wine of the corpse». The man asked his mother if this was so and she explained that this lamb has been suckled by a bitch and the vine had grown on the grave of his father. After they had eaten the man began to dance and they said: «That is an illegitimate child». He frightened his mother and she owned that she had once made a mistake with a dancer and then he came back and said unto them: «Blessed is the Lord who has selected the seed of Abraham and has given them of his wisdom. Wherever you go you will be the masters of your master». And he gave them gifts and set them free and they returned to their own country.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γ. Π. Σαββίδης, «Κύπρια χνάρια ζωής (Κυριάκου Χαραλαμπίδη: "Το Αγγείο με τα Σχήματα"...)», *Εφήμερον σπέρμα* (1973-1978)..., Αθήνα, «Ερμής», 1978, σ. 172.
2. Π. Φ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Επιτομή της Ιεροκοσμικής Ιστορίας... Νεκταρίου του Κρητός...*, Αθήνα 1980 [Εκδόσεις Ι. Μονής του Θεοβαδίστου Όρους Σινά, 4]. Για τον Νεκτάριο βλ., πρόχειρα, ό.π., σσ. XIV-XV, XLVII-XLVIII, L1-LV, και G. Podskalsky, *Η ελληνική θεολογία επί τουρκοκρατίας 1453-1821. Η ορθοδοξία στη σφαίρα επιρροής των δυτικών δογμάτων μετά τη Μεταρρύθμιση*, μετάφρ. Γ. Δ. Μεταλληνός, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 2005, σσ. 314-318 (όπου και άλλη βιβλιογραφία)· βλ., επίσης, τη βιβλιογραφία που δίνω στην πρώτη πεζογραφική ανθολογία μου (παρακάτω, σημ. 5).
3. Σχολιάζω μερικά χαρακτηριστικά του Γραδενίγου ως επιμελητή εκδόσεων και υπό αίρεση «κριτικού της λογοτεχνίας» στο σημειώμά μου «Γεώργιος Χορτάτσης: Οι μαρτυρίες του Λ. Αλλάτιου, ο "πιστός" αντιγραφέας-εκδότης Α. Γραδενίγος, και οι πρόσφατες "φωνοτονικές" πρωτοβουλίες της R. E. Bancroft-Marcus» (υπό δημοσίευση).
4. Γ. Κεχαγιόγλου, *Κριτική έκδοση της Ιστορίας Πτωχολέοντος. Θέματα υστεροβυζαντινής και μεταβυζαντινής λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη, Α.Π.Θ., 1978, σσ. 56-70, 260-268, ιδίως σσ. 64-68.
5. Γ. Κεχαγιόγλου, «Νεκτάριος Ιεροσολύμων», *Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, τ. Β', 1: 15ος αιώνας-1830, Αθήνα, Σοκόλης, 1999, σσ. 178-195, ιδίως σ. 194. Αντίθετα, στην κατοπινή δίτομη *Πεζογραφική Ανθολογία...* μου του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη] (τ. 1: *Από τα τέλη του Βυζαντίου ως τη Γαλλική Επανάσταση*, Θεσσαλονίκη 2001, και πολλές ανατυπώσεις, σσ. 394-401) σκέφτηκα να επιλέξω διαφορετικά αποσπάσματα, δημοσιευμένα πια με πιο εκσυγχρονισμένη ορθογραφία (με την ευκαιρία σημειώνω ότι ο «δαίμων του [ηλεκτρονικού πια] τυπογραφείου [= πληκτρολογίου]» κατάφερε, πάντως, σ. 394, να μεταμορφώσει τον Νεκτάριο από Πολυπόδη σε «Πλατυπόδη»).
6. Γ. Κεχαγιόγλου (επιμ.), *Πτωχολέων*, Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], 2011, σσ. 18-21 κ.ε., 67-74, 197-204.
7. Ό.π. (σημ. 2), σσ. 436²⁹-437¹² («Επιτομή του Ε' Τμήματος», «Περί των ερημιτών Αράβων τών τριγύρου του Όρους Σινά: «Ηθη των Αράβων»). Ενοποιώ, εκσυγχρονίζοντας, ορθογραφία και στίξη.
8. M. Gaster, *The Exempla of the Rabbis*, London - Leipzig ¹1924, ανατύπ. New York 1968, σσ. 63-64, αριθ. 51.

Γιώργος Κεχαγιόγλου

✪

Φύσηξε βοριάς...

... και της σήκωσε το ποδοφούσανό της
και της φάνηκε ο ποδαστράγαλός της!

Να ήξερε η χιωτίσσα μικρή παπαδοπούλα πόσες νιες είχαν προηγηθεί και πόσες θα την ακολουθούσαν σε παρόμοια παθήματα, και να ήξερε ο λαϊκός τραγουδιστής πόσοι ποιητές είδαν ή φαντάστηκαν και κατάγραψαν πριν και μετά από αυτόν το ίδιο βίωμα!

Είναι χαρακτηριστικό του ανέμου να γυμνώνει, τότε τους λόφους και τις επιθυμίες, όπως στη «Μαρίνα των βράχων» του Οδυσσέα Ελύτη,¹ τότε τα κόκκαλα απ' τη σάρκα, όπως στο Μυθιστόρημα του Γιώργου Σεφέρη, τότε τον χώρο και τα σχήματα / και τις ιδέες, όπως στην ποίηση του Μανώλη Γλέζου, τότε τις κορόνες του Ποσειδώνα, όπως στο «Σούνιο» του Κώστα Στεργιόπουλου· και πρόκειται πάντα για υπαλλαγή, όταν ο άνεμος παρουσιάζεται όχι να γδύνει αλλά να τον γδύνουν τα πόδια των κοριτσιών, όπως στο «Με τα δόντια» του ίδιου ποιητή, ή γυμνωμένος, όπως στις «Μέρες του φθινοπώρου» του Νίκου Κρασιδίωτη. Ιδιαίτερα αγαπητή στους ποιητές περίπτωση, όταν φυσώντας ο άνεμος αποκαλύπτει κάποιο από τα μυστικά του γυναικείου κορμιού.

Χρονολογικά, πρώτο γνωστό μας κείμενο είναι το αδέσποτο αλεξανδρινό ελεγειακό δίστιχο της Ελληνικής Ανθολογίας (5,38):

*Εἴθ' ἄνεμος γενόμεν, σὺ δὲ δὴ στείχουσα παρ' αὐγάς
στήθεα γυμνώσῃς καὶ με πνέοντα λάβοις.
Αγέρας να γινόμευνα, κι εσύ φωτολουσμένη
να γύμνωες τα στήθη σου, να πάρεις την πνοή μου.*

Αιώνες αργότερα, ο ίδιος λαϊκός τύπος της ανεκπλήρωτης ευχής² απαντά και στην τρίτη στροφή από το ιδιότυπο ερωτικό ποίημα «Πόθος», που δημοσίεψε το 1811 ο Αθανάσιος Χριστόπουλος:

*Ας ἤμουν αεράκης / και ὅλος να κινήσω
στα στήθη σου να πέσω / να σου τα αερίσω.*

Στην αρχαία λογοτεχνία ανήκουν ακόμα τα Διονυσιακά του Νόννου, επικού ποιητή από την αιγυπτιακή Πανόπολη, που τον 6^ο μ.Χ. αιώνα, ανάμεσα σε πολλά άλλα μυθολογικά επεισόδια, περιγράφει και το θαλασσινό ταξίδι της Ευρώπης, τότε που ως ταύρος ο Δίας την άρπαξε και την οδήγησε από τη Φοινίκη στην Κρήτη. Τη φαντάστηκε καθισμένη στην πλάτη του μεταμορφωμένου θεού, να κρατιέται φοβισμένη από ένα του κέρατο...

*... και δολόεις Βορέης γαμήη δεδονημένος αὔρη
φάρος ὄλον κόλπωσε δυσίμερος, ἀμφοτέρω δὲ
ζῆλον ὑποκλέπτων ἐπεσύρισεν ὄμφακι μαζῶ.
Κι ο δολερός Βοριάς, από την αύρα τη γαμήλια ερεθισμένος,
το ρούχο της εκόλπωσε ο κακόγαμπρος, και με κλεμμένο πόθο
τ' άγουρα στήθια εχάιδεψε σφυρίζοντας, κρυφά, τα διδυμάρια.*

Η εικόνα της Ευρώπης να ταξιδεύει στη θάλασσα απαντά συχνά σε λογοτέχνες, και όχι μόνο σ' αυτούς· ήταν όμως αποκλειστική έμπνευση του Νόννου ν' αποδώσει στον Βοριά πρόθεση, και μάλιστα πονηρή.³

Πολύ κοντά στο δημοτικό της προμετωπίδας βρέθηκε ο Δημοσθένης Βουτυράς, όταν στο διήγημα «Το παιδί της βουβής» (1920) ξάγρυπνος ο Φύκος φαντάζεται πως μια κόρη με θαλασσί φόρεμα περνά· ο άνεμος της φυσά το φόρεμα και φαίνεται ένα μεσοφοράκι άσπρο... Λιγότερο συγκρατημένος, αλλά πάλι υπαινικτικός, ο Κωνσταντίνος Σταλίδης στο «Εικόνα» μιλά για τα κορίτσια: ορθόστηθες Αφροδίτες / κόρφος αναχυτός / και ... / το μισάνοιχτο πουκάμισο / ανεμίζει παντού / την κρυμμένη λαχτάρα.⁴ Παρόμοια ο κύπριος συνθέτης Μιχάλης Χατζηγιάννης τραγούδησε στην «Εκδρομή» (2002) τους στίχους της Ελεάνας Βραχάλη: Θα 'θελα ξανά να με θες / θα 'θελα αέρας να γίνεις / να περνάω τις νύχτες που καις / το πουκάμισό μου ν' ανοίγεις.

Αναμφίβολα, όσα συμβαίνουν στη ζωή είναι πάντα πιο άμεσα και δραστικά. Η γνωστή σκηνή από το κινηματογραφικό *Επτά χρόνια φαγούρα* (*Seven years itch*, 1955), όπου η Marilyn Monroe πασχίζει να συγκρατήσει τη φούστα της, ξεσηκωμένη από τον ζεστό αέρα που αναδίνουν οι σχάρες του Μετρό, ανήκει ακόμα στην έντεχνη μίμηση.⁵ όμως το βοριαδάκι που αποκάλυψε πρόσφατα τα πριγκιπικά οπίσθια της Kate Middleton (*Καθημερινή*, 1.6.2014) ήταν πραγματικό.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αετοφόρος άνεμος γύμνωσε τους λόφους / Γύμνωσε την επιθυμία σου το κόκαλο... Αυτή η εικόνα θα τριγύριζε και στον νου του Κ. Σπεργιόπουλου, όταν στο «Χωρίς τα πρόσωπα» έγραψε ότι Άνεμος ποντοπόρος πάνω απ' τα κεφάλια μας / γυμνώνει τις αητοφωλιές...
2. Βλ. Φ. Κακριδής, «Ευχή ανεκπλήρωτη», *Πεπραγμένα Συνεδρίου Η κρητική μαντινάδα*, Ακρωτήρι, Δήμος Ακρωτηρίου, 2002, σσ. 131-141.
3. Μόσχος, Ευρωπ. 129, Λουκιανός, Ενάλ. διάλ. 15,2, Αχίλλ. Τάτ. 1,1,12, κ.ά.· βλ. τη σημείωση του F. Vian στην έκδοση των *Διονυσιακών*, Παρίσι, Belles Lettres, 1976, σ. 139.
4. «Στην Πυρκαγιά των υδάτων», *Θεσσαλονίκη, Μυγδονία*, 2007, ²2012, σ. 41.
5. Θαυματουργή και η φούστα της χορεύτριας, όπως περιγράφεται στο «Billet à Whistler» του Stéphane Mallarmé, όπου η τελευταία στροφή: ... *Simon rieur que puisse l' air / de sa jupe éventer Whistler.*

Φάνης Ι. Κακριδής



Άγνωστοι στίχοι του Βασίλη Μιχαηλίδη

Σε αδημοσίευτη δακτυλόγραφη επιστολή (από Λεμεσό, 8.6.1936) του συγγραφέα Γιάννη Λεύκη (1899-1991) προς τον λόγιο και γιατρό Νεοκλή Γ. Κυριαζή (1877-1956),¹ ο τελευταίος πρόσθεσε στο τέλος του δεύτερου φύλλου «Τρία ανέκδοτα ποιήματα του Βασίλη Μιχαηλίδη» (το πρώτο από αυτά σε δυο παραλλαγές). Μεταγράφουμε εδώ με κάθε επιφύλαξη τα μάλλον δυσανάγνωστα κείμενα. Δεν γνωρίζουμε αν ο Κυριαζής κατέγραφε από μνήμης τους αυτοσχέδιους αυτούς στίχους ή αν τους βρήκε σε σημειώσεις του ή από άλλες, προφορικές πηγές.

[1α.] Πανδώρα, μουσική
Τα χείλια σου ένι βύσσινον
το μάγουλόν σου μήλο·
το στήθος σου 'ναι παράδεισος
και το κορμίν σου κρίνος·
να 'μπαινα στον παράδεισον
να γεύουμουν το βύσσινο
να δάγκανα το μήλον
ν' αγκάλιαζα τον κρίνον.

[1β.] Τα χείλη σου έβ βύσσινο,
τα μάγουλά σου μήλο,
το στήθος σου παράδεισος
τζαι το κορμίσ σου κρίνο.
Να γεύουμουν το βύσσινο,
να δάγκανα το μήλο,
να 'μπαινα στον παράδεισον,
ν' αγκάλιαζα τον κρίνον.
Επί μουσικής άσματος εκ Πανδώρας

[2.] Βρε Μούτσιο,
'εννά σου πω 'ναν ποίημα, π' αξίζ' έναδ δουκάτον,
τα γόνατά σου να 'χ' χαμαί, τζ' η τζεφαλή σου κάτω.
Μιας τζεφαλής ξικουτρουλλης να της φορήσεις φέσι,
να νιώσεις στο ζινίχισ σου αθθρώπινον νεφέσι·
τζαι να σε πιάσουν στ' άντερα οι φοβεροί οι πόνοι
τζαι να κογκάς τζαι να σκουμπράς, τζ' αν το 'βρεις ίνταμ πώνι.

[3.] Στην Ουζενί
Δώσ' μου πίσω τα τραούδκια, / δώσ' μου πίσω τα φιλιά,
που 'ν' τα στέφανα του γάμου, / που 'ν' τα ρόδα κι οι μοσχίες.

Ας δοκιμάσουμε να φωτίσουμε κάπως, με τα στοιχεία που διαθέτουμε, την καταγραφή αυτή και τα ίδια τα κείμενα.

Όταν γράφει την επιστολή αυτή προς τον Κυριαζή, ο Λεύκης δείχνει πια αποφασισμένος να προχωρήσει στην ετοιμασία μιας εκτεταμένης μελέτης-μονογραφίας για τον Β. Μιχαηλίδη. Όπως προκύπτει από επιστολικό και άλλο υλικό,² δύο ήταν οι κύριες αφορμές για την εκπόνηση της εργασίας αυτής: α) ο σχεδιασμός και η ετοιμασία ενός αφιερωματικού τεύχους των *Κυπριακών Γραμμάτων* για τον κύπριο ποιητή στα χρόνια 1935-1937 (τελικά το τεύχος θα κυκλοφορήσει με καθυστέρηση το 1940, αφού το περιοδικό διέκοψε την έκδοσή του από το καλοκαίρι του 1937 ως το καλοκαίρι του 1939)· και β) η πρόθεση του Αιμ. Χουρμούζιου να εκδώσει μια μονογραφία για τον Β. Μιχαηλίδη και η προσπάθειά του να επιστρατεύσει στα 1936-1937 μερικούς λογίους της Λεμεσού (τους Γιάγκο Ηλιάδη, Γ. Λεύκη, Κωστάκη Στυλιανού και Πάνο Φασουλιώτη) για να συγκεντρώσουν ερευνητικό υλικό για τον ποιητή, αφού ο κριτικός της *Καθημερινής* διέμενε μόνιμα στην Αθήνα από το 1925. Ο Λεύκης υπόσχεται να βοηθήσει και στις δύο περιπτώσεις, αλλά το καλοκαίρι του 1937 αποφασίζει, τελικά, να εκδώσει αυτοτελώς τη βιογραφική-κοινωνιολογική μελέτη του για τον Β. Μιχαηλίδη.

Κλείνοντας την παραπάνω επιστολή του προς τον Κυριαζή, ο Λεύκης τονίζει την ανάγκη να γραφτεί ένα βιβλίο για τον Β. Μιχαηλίδη, για να περισωθούν στοιχεία «γύρω από τη ζωή και το έργο του υπέροχου αυτού τεχνίτη της “9ης Ιουλίου”, της “Χιώτισσας”, της “Ανεράδας” και τόσων άλλων αριστουργημάτων»· και καταλήγει διεκτραγωδώντας με μελανά χρώματα (με αρκετές δόσεις υπερβολής, αν λάβουμε υπόψη άλλες μαρτυρίες της εποχής) το τέλος της ζωής του στο Πτωχοκομείο της Λεμεσού – δίνοντας μια πρώτη γεύση για ό,τι θα γράψει και στο βιβλίο του: «η πατρίδα του τον άφηκε να πεθάνει σαν περιφρονημένο ψοφίμι μέσα σ' ένα φτωχοκομείο κι ανάμεσα σε τρελλούς και μισότρελλους

(γιατί τα πρώτα χρόνια το Φτωχοκομείο της Λεμεσού φιλοξενούσε πλιότερο τρελλούς παρά φτωχούς). Και προσθέτει ότι ο Β. Μιχαηλίδης «δε βρήκε τον άξιον υμνητή του, μα ούτε και τον εχτιμητή για να του στήσει ένα μνημείο ή να δώσει καν το όνομά του σ' ένα από τους άμετρους δρόμους των κυπριακών πόλεων. Αυτό το αίσχος είναι καιρός να το ξεπλύνουμε. Γι' αυτό σας ενοχλώ κι είμαι βέβαιος πως θα με συγχωρήσετε».

Ο Κυριαζής, βασικός υπεύθυνος του περιοδικού *Κυπριακά Χρονικά* (Λάρνακα, 1923-1937), φαίνεται ότι ανταποκρίθηκε στο αίτημα του Λεύκη. Μάλιστα σε νέα, πολυσέλιδη και αδημοσίευτη επιστολή του, ο τελευταίος ζητούσε πολλές πληροφορίες και διευκρινίσεις από τον ιστοριοδίφη της Λάρνακας (προφορική πληροφορία του αείμνηστου Φοίβου Σταυρίδη, ο οποίος συγκέντρωσε μεγάλο μέρος από το αρχείο του Ν. Κυριαζή). Ο Λεύκης αναγνώρισε τη συμβολή του Κυριαζή στην ετοιμασία της μονογραφίας του, σημειώνοντας στο βιβλίο του ότι ο τελευταίος «είχε την καλοσύνη να με βοηθήσει στο μάζεμα αρκετών πληροφοριών».³

Δεν γνωρίζουμε αν ο Κυριαζής κοινοποίησε στον Λεύκη τους παραπάνω στίχους· πάντως ο Λεύκης είχε υπόψη του τα «αισχρά» τραγούδια του Β. Μιχαηλίδη για τον φίλο του Χρίστο Μούτσιο και έκανε μια γενικόλογη αναφορά στο βιβλίο του (σ. 28). Το πρώτο και το τρίτο ποίημα που παρουσιάζουμε εδώ συνδέονται πιθανότατα με τη διαμονή του ποιητή στη Λάρνακα, γύρω στα 1868-1876. Οι πρώτοι στίχοι αποτελούν διασκευή και μεταφορά στο κυπριακό ιδίωμα γνωστού δημώδους λιανοτραγούδου: «*Τα χείλη σου είναι ζάχαρι, το μάγουλό σου μήλο, / τα στήθη σου παράδεισος και το κορμί σου κρίνο. / Να 'φίλουνα τη ζάχαρι, να 'δάγκανα το μήλο, / ν' άνοιγεν ο παράδεισος, ν' αγκάλιαζα τον κρίνο*».⁴ Ο Β. Μιχαηλίδης φαίνεται ότι είδε στο αθηναϊκό φιλολογικό-οικογενειακό περιοδικό *Πανδώρα* (1850-1872) μια μουσική επένδυση των στίχων αυτών και παρακινήθηκε να τους διασκευάσει στα κυπριακά, χωρίς να επιφέρει ουσιαστικές αλλαγές στο λεξιλόγιο. Η πιο βασική αλλαγή είναι η αντικατάσταση της λ. *ζάχαρη* με το *βύσσινο*. Πιο επεξεργασμένη και πιο κοντά στη δομή του αρχικού κειμένου είναι η δεύτερη παραλλαγή (1β). Ας σημειωθεί ότι δίπλα στον δεύτερο στίχο της πρώτης παραλλαγής υπάρχουν τρεις δυσανάγνωστες λέξεις: «*δεν ώφθη πίνων*» (;), που δεν συνδέονται με το ποίημα. Όσο μπορούμε να εικάσουμε, ο Κυριαζής απαντά σε πιθανό ερώτημα του Λεύκη, που θα ενδιαφερόταν να μάθει αν ο Β. Μιχαηλίδης είχε εθιστεί στο αλκοόλ από τα νεανικά του χρόνια, όταν διέμενε στη Λάρνακα.

Το τρίτο κείμενο, που εμφανίζεται στο χειρόγραφο ως τετράστιχη στροφή, αλλά είναι ουσιαστικά ένα δεκαπεντασυλλαβικό δίστιχο, απευθύνεται «*Στην Ουζενί*»· αφορά δηλαδή τον ανικανοποίητο έρωτα του Β. Μιχαηλίδη για την Ευγενία Μπαρτζίλι, κόρη της καθολικής οικογένειας Bargili, φλωρεντινής καταγωγής, που διέμενε στη Λάρνακα. Ο φημολογούμενος αυτός έρωτας τοποθετείται γύρω στα 1875, όταν ο ποιητής ήταν 26 χρόνων και η Ευγενία 16. Της ίδιας περιόδου θα πρέπει να είναι και μερικά άλλα ρομαντικά ποιήματα του Β. Μιχαηλίδη («*Το σίγαρον*», «*Ο αποχωρισμός*» και «*Το αεράκι*»), τα οποία πιθανολογείται ότι γράφτηκαν για το ίδιο πρόσωπο. Πάντως και στο δίστιχο αυτό αποτυπώνεται το ανικανοποίητο ερωτικό αίσθημα και ίσως επιβεβαιώνεται ο νεανικός αυτός έρωτας του ποιητή.

Μεταγενέστεροι πρέπει να είναι οι αθυρόστομοι στίχοι που αφορούν τον καφετζή Χρίστο Μούτσιο, φίλο του ποιητή στη λεμεσιανή περίοδο της ζωής του (1878 κ.ε.). Οι στίχοι που παρουσιάζουμε εδώ βρίσκονται πολύ κοντά στο πρώτο από τα τραγούδια που έγραψε για τον Χρ. Μούτσιο, τα οποία δημοσίευσε πολύ αργότερα ο Κ. Γ. Γιαγκουλλής.⁵ Ο ποιητής απευθύνει στον Χρ. Μούτσιο ένα «μάντεμαν» (δηλ. αίνιγμα), το οποίο αποτελεί σεξουαλικό πείραγμα σε βάρος του φίλου του· η σεξουαλική πράξη δεν κατονομάζεται, αλλά απεικονίζεται αρκετά παραστατικά.

Ανάμεσα στην πρώτη παραλλαγή του πρώτου ποιήματος και στους στίχους που είναι αφιερωμένοι «Στην Ουζενί», ο Κυριαζής έχει σημειώσει τηλεγραφικά και πρόχειρα μερικά ονόματα και λέξεις-κλειδιά, ενδεχομένως για να απαντήσει σε ερωτήματα του Γ. Λεύκη: «*λαϊκοί, Ορφανίδης, Πέτρου, Άγιος Θεόδωρος Καρπασίας / και τον ανεψιόν Κυπριανού, Μιχαήλ Ορφανίδη [=Οικονομίδη] / Δωρόν / και [δυνατάγνωστη λέξη], Μ. Οικονομίδη, κόρη Καρύδη*». Εδώ καταγράφονται φιλικά, συγγενικά ή άλλα πρόσωπα που συνδέθηκαν με οποιονδήποτε τρόπο με τον Β. Μιχαηλίδη και θα μπορούσαν να δώσουν πληροφορίες για τον άνθρωπο και ποιητή, ή πιθανόν να είχαν στην κατοχή τους ζωγραφικούς πίνακές του.⁶

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η επιστολή αυτή και άλλο υλικό από το αρχείο του Φ. Σταυρίδη κινδύνεψαν από πυρκαγιά που έβαλαν διαρρήκτες στην οικία του τελευταίου (στις 10.2.2014) αλλά και από τις αντλίες πυροσβεστικών οχημάτων. Ο ποιητής Λούης Περεντός είχε την καλοσύνη να μας παραχωρήσει αντίγραφο της δεύτερης σελίδας, με τα τρία χειρόγραφα ποιήματα του Β. Μιχαηλίδη.
2. Βλ. Α. Παπαλεοντίου & Κ. Ιωάννου, «Επιστολές από το αρχείο του Αντώνη Κ. Ιντιάνου (1878-1966). Πρώτη καταγραφή και παρουσίαση», *Επετηρίδα ΚΕΕ* 28 (2007), Παράρτημα, *passim*. Α δημοσιεύστες επιστολές και άγνωστα ποιήματα του Βασίλη Μιχαηλίδη (από το αρχείο του Αιμίλιου Χουρμούζιου), *Λευκωσία, Μικροφιλολογικά Τετράδια* αρ. 12, 2012, σσ. 41-48.
3. Γιάννης Λεύκης, *Βασίλης Μιχαηλίδης, ο ποιητής της Κύπρου*, Κύπρος 1937, σ. 19. Ολόκληρη η μελέτη αναδημοσιεύτηκε στο αφιερωματικό τεύχος του περ. *Κυπριακά Γράμματα* 40 (Αύγ. 1940) 1-64.
4. Από έρευνα του φίλου Α. Βαρελά προκύπτουν τα παρακάτω: Το ερωτικό αυτό τετράστιχο προέρχεται από συλλογή του Περικλή Ζερλέντη και δημοσιεύτηκε στο περιοδικό που εξέδιδε ο φιλολογικός σύλλογος «Παρνασσός», *Νεοελληνικά Ανάλεκτα* 1/5 (Οκτ. 1871) 278 (αρ. 285). Το ίδιο τετράστιχο το περιέλαβε ο Ν. Γ. Πολίτης στο *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, Αθήνα 1914 (αρ. 135, μθ'). Μουσική παρτιτούρα του λιανοτραγουδού φαίνεται ότι περιλήφθηκε στην *Πανδώρα*, αλλά δεν καταφέραμε να την εντοπίσουμε. Νωρίτερα είχε δημοσιευτεί μια παραλλαγή του στην πρώτη εκτεταμένη ανθολογία *Λιανοτραγουδά ήτοι συλλογή διστίχων δημοτικών ασμάτων*, Αθήνα 1866, σ. 159: «*Το χέιλι σου 'ναι φαρφουρί, το μάγουλό σου μήλο / το στήθος σου παράδεισος και το κορμί σου κρίνο, / να δάγκωνα το φαρφουρί, να φίλουε το μήλο, / να 'μπαινα στον παράδεισο, ν' αγκάλιαζα τον κρίνο*».
5. Βασίλης Μιχαηλίδης, *Μυλλωμένα τραούθκια*, επιμ. Κ. Γ. Λάμαχος, Λευκωσία, Χρ. Ανδρέου, 1985, σσ. 55, 57· Κ. Γ. Λάμαχος, *Τα μυλλωμένα τραούθκια των Κυπρίων*, Λευκωσία, Χρ. Ανδρέου, 1998, σ. 58.
6. Ο Γ. Λεύκης (*Βασίλης Μιχαηλίδης*, ό.π., σσ. 17-19) κατέγραψε ζωγραφικούς πίνακες του Β. Μιχαηλίδη αλλά και ονόματα ιδιοκτητών τους. Ανάμεσα σ' άλλα, αναφέρει ότι μια από τις κόρες του Χριστόδουλου Καρύδη, πρώτου δημάρχου της Λεμεσού (1878-1885), ο οποίος είχε στηρίξει τον Β. Μιχαηλίδη, είχε στα χέρια της προσωπογραφία του μητροπολίτη Κυπριανού Οικονομίδη. Ο Μιχαήλ Οικονομίδης διέμενε στο χωριό Δωρός της επαρχίας Λεμεσού.

Λευτέρης Παπαλεοντίου

Συμπληρωματικά στο διήγημα του Παπαδιαμάντη «Της δασκάλας τα μάγια»

Σε δύο διηγήματα του Παπαδιαμάντη συναντούμε τη δοξασία ότι η μοίρα του ανθρώπου είναι γραμμένη στις ραφές του κρανίου του. Οι ραφές αυτές θεωρούνται απόκρυφα σημάδια, ιερογλυφικά γράμματα, που μόνο ορισμένοι γνώστες των σημείων είναι σε θέση να τα διαβάσουν. Γράφει στη «Μαυρομαντηλού» (2.155, κριτ. εκδ. Τριανταφυλλόπουλου):

Δι' όλους το περιβολάκι του Γιαννιού του εξαδέλφου μου ήτο βιβλίον ανοικτόν, αλλά βιβλίον με ιερογλυφικούς χαρακτήρας, ή μ' εκείνα τα «σήματα λυγρά», τα διατεθλασμένα, τα εγκεχαραγμένα επί των γυμνών κρανίων των νεκρών, τα οποία λέγεται μεν ότι σημαίνουν την μοίραν του τεθνεώτος, αλλ' αν δεν είναι τις μάντις, δεν δύναται να τ' αναγνώση... και τούτο κατόπιν εορτής, αφού ο νεκρός έζησε.

Η δοξασία αυτή είναι αρκετά διαδομένη και προέρχεται από την Ανατολή (Ινδία, Παλαιστίνη, αραβικές χώρες).¹ Στην ίδια δοξασία παραπέμπει η γριά Μονεβασιά στο διήγημα «Της δασκάλας τα μάγια» (4. 325-332). Στο διήγημα αυτό η γριά αντιπροσωπεύει την παράδοση. Τον αντίθετο πόλο αποτελεί η νεαρή προοδευτική δασκάλα Ευανθία, η οποία μπαίνοντας ένα πρωί στην τάξη βρίσκει πάνω στο τραπέζι της διδασκαλίας ένα σωρό μαγικά αντικείμενα, που περιγράφονται εκεί διεξοδικά. Ανάμεσά τους βρίσκεται και ένα κρανίο. Αυτό δίνει την αφορμή στη γριά Μονεβασιά να αφηγηθεί μια λαϊκή διήγηση, η οποία στηρίζεται στο μοτίβο που αναφέραμε παραπάνω:

- Νά, εδώ είναι τα γράμματα, που γράφουν τη μοίρα μας, είτε δεικνύουσα τα ιερογλυφικά εκείνα σημεία της συναρμογής του μετώπου· εδώ είναι γραμμένο όλο το ριζικό μας. Έπαθα τα 'παθα, τα πάθω μέλλω;

- Τί θα πη αυτό, μητέρα; ηρώτησεν η Ευθαλία.

- Αυτό θα πη, κορίτσι μ', ξέρουμε τα όσα πάθαμε, μα δεν ξέρουμε τί μας μέλλει ακόμα. Ήταν μια ζηλιάρα, και σαν είδε που ο άνδρας της είχε ένα γυναικείο καύκαλο κλειδωμένο μες το αρμάρι του, απ' τη μανία της το έρριξε στο φούρνο και το 'καφε· κι ο άνδρας της το είχε φυλάξει από περιέργεια, επειδή ήταν μάντις, κι εγνώριζε να διαβάξη τα μυστικά γράμματα του ριζικού, κι απόρησε: σαν τί έμελλε να πάθη ακόμα αυτό το κούτελο· κι εκείνη απ' τη ζήλεια της επίστεψε πως ήτον της παλιάς αγαπητικιάς του· και σαν το είδ' εκείνος ύστερα που κάηκε, εκατάλαβε γιατί επάνω στο κούτελο ήτον γραμμένο· «Έπαθα τα 'παθα, τα πάθω μέλλω;» (4.330).

Σε αντίθεση με το ευρέως διαδομένο μοτίβο της πρόρρησης της μοίρας από τις ραφές του κρανίου, η λαϊκή διήγηση του παπαδιαμάντειου διηγήματος δεν φαίνεται ιδιαίτερα διαδομένη. Η παλιότερη μορφή της, όπως έδειξα σε σχετική εργασία μου,² είναι η ιστορία του Ιωακείμ, όπως παραδίδεται στις ραββινικές προφορικές αφηγήσεις που απαρτίζουν το λεγόμενο Βαβυλωνιακό Ταλμούδ (Ε' αι. μ.Χ.). Εκεί διατύπωνα την υπόθεση ότι η διήγηση από την Ανατολή πήρε, ίσως στα χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τον δρόμο προς τα Βαλκάνια: Οι γνωστές μου παραλλαγές ήσαν όλες σλαβόφωνες: οκτώ βουλγαρικές και μία σε σλαβομακεδονικό ιδίωμα. Πάντως κατέληγα στο συμπέρασμα: «Η διήγηση του Παπαδιαμάντη είναι η μόνη ελληνόφωνη που μου είναι γνωστή, γεγονός που δεν αποκλείει με κανέναν τρόπο την ύπαρξη αναλόγων ελληνικών

παραλλαγών. Το αντίθετο μάλιστα: η μνεία που γίνεται στον Παπαδιαμάντη μάλλον τις προϋποθέτει».³

Πρόσφατη για άλλους λόγους αναδίφηση των παλιών τόμων της Λαογραφίας επιβεβαίωσε την υπόθεση. Στη συλλογή παροιμιών του Πόντου, που δημοσιεύτηκε το 1917 από τον Α. Α. Παπαδόπουλο, αναφέρεται μια ανάλογη διήγηση.⁴ Γράφει ο Α. Α. Παπαδόπουλος:

Μη κλαις, κιφάλ', ντο έπαθες, κλάφον το θα παθάνης.

Μη κλαις, κεφάλι, για κείνα που 'παθες, κλάψε για κείνα που θα πάθης. Επί μελώντων ατυχημάτων, τα οποία προβλέπονται μεγαλύτερα των παρελθόντων. Εις την παροιμίαν υπόκειται ο εξής μύθος. Οδοιπορών τις εύρε κρανίον ανθρώπου φέρον επί του μετώπου την επιγραφήν «μη κλαις κιφάλ', ντο έπαθες, κλάφον το θα παθάνης». Απορών δε δια το παράδοξον αυτής και μη δυνάμενος να εννοήση τί είναι πλέον δυνατόν να πάθῃ το άψυχον κρανίον, παρέλαβεν αυτό εις την οικίαν και το ενέκλεισεν εν κιβωτίω εκ περιεργίας να ιδῆ κατά τίνα τρόπον ήθελεν επαληθεύσει η προφητεία. Παρήλθε χρόνος και το κρανίον σχεδόν ελησμονήθη, αλλά ημέραν τινά απουσιάζοντος αυτού εύρεν αυτό κατά τύχην η σύζυγος, η οποία νομίσασα ότι είναι παλαιάς ερωμένης του εκ ζηλοτυπίας και αγανακτήσεως το έρριψεν εις το κατά σύμπτωσιν αναμμένον φούρνον, πριν δε γίνῃ παρανάλωμα του πυρός επανήλθεν ο σύζυγος, ο οποίος την μεν σύζυγον απήλλαξε της υπονομίας, αυτός δε εβεβαιώθη περί της αληθείας της επιγραφικής προρρήσεως. Ο μύθος στηρίζεται επί της δημόδους δοξασίας ότι ο άνθρωπος ό,τι μέλλει να δοκιμάσῃ εν τω βίω του καλόν ή κακόν είναι γεγραμμένον ως πεπρωμένον εις το μέτωπόν του με θεικά γραμμата αδιάγνωστα.

Όπως βλέπουμε, ο Α. Α. Παπαδόπουλος υποστηρίζει ότι η παροιμία της συλλογής του είναι απόρροια της διήγησης, τη θεωρεί δηλαδή παροιμιόμυθο, για να χρησιμοποιήσουμε την ορολογία του Δ. Σ. Λουκάτου. Δεν είναι απαραίτητο να δεχτούμε τη γνώμη του. Το γεγονός πάντως είναι ότι η διήγηση που μας απασχολεί ήταν γνωστή και κυκλοφορούσε στον ελληνόφωνο χώρο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Stith Thompson, *Motif-index of folk-literature*, Indiana University Press, τ. 1-6, Bloomington 1955-1958, M.302.2 = Man's fate written on his skull.
2. Γιώργος Δανέζης, «Το κρανίο στο φούρνο. Μια λαϊκή διήγηση στον Παπαδιαμάντη», *Νέα Εστία* 1843 (Απρ. 2011) 757-761.
3. Δανέζης, ό. π., σ. 759.
4. Α. Α. Παπαδόπουλος, «Παροιμίες Πόντου, συλλεχθείσαι και ερμηνευθείσαι», *Λαογραφία* 6 (1917) 3-77, ιδίως σ. 53.

Γιώργος Δανέζης



Μια πρόταση για ένα καβαφικό κείμενο

Ο Μ. Περίδης δημοσιεύει στο βιβλίο του *Ανέκδοτα πεζά κείμενα ένα κείμενο του Κ. Π. Καβάφη γραμμένο στα γαλλικά με τον τίτλο «[Αυτοεγκώμιο]», το οποίο και μεταφράζει ο ίδιος στα ελληνικά.*¹ Το καβαφικό αυτό κείμενο το έχει

διασώσει η Ευτυχία Ζελίτα, σύζυγος του Στέφανου Ζελίτα (Πάργα). Κατά τον Περίδη, η Ζελίτα είχε ακούσει να το υπαγορεύει ο Καβάφης μέσα στο βιβλιοπωλείο «Γράμματα» της Αλεξανδρείας, ιδιοκτησίας του ζεύγους Ζελίτα, προς έναν γάλλο δημοσιογράφο που του είχε ζητήσει να περιγράψει το έργο του, για να δημοσιευτεί σε κάποιο γαλλικό έντυπο. Το ίδιο κείμενο, με τον τίτλο «[Sur le poète C. P. Cavafy]» το αναδημοσίευσε ο Μ. Πιερής στο βιβλίο *Πεζά*, σε ελληνική μετάφραση του Μ. Σαββίδη.² Από πολλούς μελετητές θεωρείται βασικό καβαφικό κείμενο, γιατί ο ίδιος ο Καβάφης αξιολογεί και ερμηνεύει την ποίησή του, και παραπέμπουν σε αυτό πλειστάκις.

Αλλά μπορούμε να θεωρήσουμε αυτό το κείμενο «αυθεντικό» καβαφικό; Και ο Γ. Α. Παπουτσάκης³ και ο Μ. Πιερής δημοσιεύουν ως καβαφικό το άρθρο «Χρίστος και όχι Χρήστος» (σσ. 162-164 και 107-110 αντιστοίχα). Το τελευταίο βρέθηκε στο αρχείο του Καβάφη ανυπόγραφο, και ο Γ. Π. Σαββίδης είχε προβληματιστεί για την αυθεντικότητά του. Είναι ένα ανυπόγραφο άρθρο, απόκομμα από εφημερίδα. Η Κατερίνα Γκίκα έδειξε με πειστικά επιχειρήματα ότι το άρθρο αυτό δεν έχει γραφτεί από τον Καβάφη και το αποδίδει στον Μένο Φιλήντα.⁴ Άρα θα πρέπει να γίνει και για το επίμαχο γαλλόγλωσσο κείμενο. Ίσως το ίδιο θα πρέπει να γίνει και για το επίμαχο γαλλόγλωσσο κείμενο. Δεν ισχυρίζομαι ότι οι παρατηρήσεις που περιλαμβάνονται στο κείμενο δεν απηχούν απόψεις του Καβάφη για το έργο του, αλλά το ζητούμενο είναι πόσο σωστά και με ποια ακρίβεια το κατέγραψε η Ζελίτα. Στο «διαθέσιμο»⁵ αρχείο της Ευτυχίας Ζελίτα και του Στέφανου Πάργα αλλά και του περιοδικού *Γράμματα* (Αλεξανδρείας) δεν σώζεται κάποια συλλογή με καβαφικά αποφθέγματα ή συγκεντρωμένες προσωπικές αναμνήσεις του ζεύγους για τον Καβάφη.

Αλλά ας δούμε το σκηνικό, όπως μας το περιγράφει ο Μ. Περίδης.⁶ Η χρονιά είναι «γύρω στα 1930», ο Καβάφης μπαίνει «στο βιβλιοπωλείο του Στ. Πάργα “Γράμματα” στην οδό Εκκλησίας Ντεπάντε, εκεί τον περιμένει ένας αντιπρόσωπος ενός γαλλόφωνου περιοδικού, και ο Καβάφης έβγαλε από την τσέπη του ένα χαρτί και άρχισε να του υπαγορεύει ένα άρθρο στη γαλλική. Η κυρία Ζελίτα είχε την έμπνευση να σημειώσει, επί λέξει, κατά την διάρκεια της υπαγορεύσεως το κείμενο». Εδώ δεν έχουμε ούτε ακριβή χρονολόγηση («γύρω στα 1930») ούτε το όνομα του γαλλόφωνου περιοδικού, και δεν ξέρουμε αν είναι γαλλόφωνο της Αιγύπτου ή κάποιας άλλης χώρας, ούτε το όνομα του αντιπροσώπου/δημοσιογράφου· και το κυριότερο, δεν υπάρχουν πληροφορίες αν τελικά αυτό το σημείωμα δημοσιεύτηκε και πού. Στο σημείωμα που διέσωσε η Ζελίτα σημειώνει: «Αυτά τα υπαγόρευσε ο ίδιος ο Καβάφης και εστάλησαν να δημοσιευτούν σε κάποιο περιοδικό». Αλλά όπως ήδη δηλώθηκε, το περιοδικό δεν έχει βρεθεί, ούτε βέβαια γνωρίζουμε το όνομα του «αντιπροσώπου».

Εξετάζοντας τις γαλλικές μεταφράσεις ποιημάτων του Καβάφη που είχαν γίνει μέχρι εκείνη την περίοδο, με την ελπίδα μήπως διασώζονται πληροφορίες για επαφές που είχε ο Αλεξανδρινός με γαλλόφωνους μελετητές του έργου του, συναντούμε το αφιέρωμα του περιοδικού του Καΐρου *Semaine Egyptienne* τον Απρίλιο του 1929, τις μεταφράσεις του Hubert Pernot στα γαλλικά από το 1928, του Louis Roussel στο περιοδικό *Libre*, καθώς και αυτές του Jean Michel.⁷ Γνωρίζουμε επίσης ότι οι μεταφράσεις των δύο τελευταίων δεν ικανοποιούσαν καθόλου τον Καβάφη. Η σχέση του Καβάφη με τον Philéas Lebesgue (D. Astério-

tis / Δημήτριο Αστεριώτη) είχε πιο θετικά αποτελέσματα, αφού ο Καβάφης συνηγορεί τη γαλλική μετάφραση του «Ιωνικού» και της «Ιθάκης» που δημοσιεύονται στην *Παγκόσμια Ανθολογία σύγχρονης ποίησης του Ιβάν Γκολ*⁸ το 1922. Ας σημειωθεί ότι είναι η μόνη φορά που ο Καβάφης συνηγορεί μετάφραση δικού του ποιήματος, παρ' ότι έχουμε αδιάσειστα στοιχεία ότι διόρθωνε τις αγγλικές μεταφράσεις του Γιώργου Βαλασσόπουλου. Αλλά σε κανέναν από τους γάλλους μεταφραστές και ερευνητές του έργου του Καβάφη δεν έχουν βρεθεί στοιχεία που να δείχνουν ότι τα σχόλια κατευθύνονταν προς εκείνους. Εξάλλου, αν ήταν κάποιος ήδη γνωστός, η Ζελίτα θα σημείωνε το όνομα.

Προτείνω, συνεπώς, αυτό το κείμενο, αφού δεν έχει γραφτεί βεβαιωμένα από την πένα του Καβάφη, να ενταχθεί στην προφορική καβαφική παράδοση, όπως είναι το βιβλίο του Γιάγκου Περίδη *Ο Καβάφης, συνομιλίες, χαρακτηρισμοί, ανέκδοτα*, Αθήνα, Ωριών, χ.χ. [1944], ή του Γ. Λεχωνίτη, *Καβαφικά αυτοσχόλια*, με εισαγωγικό σημείωμα του Τ. Μαλάνου, Αθήνα, Δ. Χάρβεϊ, ²1977. Έτσι, στους ανθρώπους που, όπως γράφει ο Γ. Π. Σαββίδης, δεν «αξιώθηκαν να ολοκληρώσουν το βιβλίο που ο καθένας ποθούσε να γράψει για τον Καβάφη»,⁹ δηλαδή τη Ρίκα Σεγκοπούλου, τον Γ. Α. Παπουτσάκη και τον Γιάννη Σαρεγιάννη, ίσως θα πρέπει να προσθέσουμε και την Ευγενία Ζελίτα, γιατί έχει διασώσει πολλές πληροφορίες για τον Καβάφη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κ. Π. Καβάφης, *Ανέκδοτα πεζά κείμενα*. Εισαγωγή και μετάφραση Μ. Περίδη, Αθήνα, Φέξης, 1963, σσ. 82-85.
2. Κ. Π. Καβάφης *Τα πεζά (1882-1931)*, επιμ. Μ. Πιερής, Αθήνα, Ίκαρος, 2003, σσ. 313, 387.
3. Καβάφης, *Πεζά*, Παρουσίαση - σχόλια Γ. Α. Παπουτσάκης, Αθήνα, Φέξης, 1963.
4. Κατερίνα Γκίκα, «Μενελάου και όχι Κωνσταντίνου. Διερεύνηση της γνησιότητας κειμένου στα *Πεζά* του Κ.Π. Καβάφη», *Κονδυλοφόρος* 9 (2010) 117-140.
5. Μαρία Ρώτα, *Το περιοδικό «Γράμματα» της Αλεξάνδρειας 1911-1919*, Διδακτορική διατριβή, ΕΚΠΑ, 1994, σ. ε'.
6. Περίδη, ό.π. (σημ. 1), σ. 31.
7. Βλ. «Σημείωμα», *Αλεξανδρινή Τέχνη* 4/11 (Νοέμβρ. 1930) 342.
8. Για λεπτομέρειες αυτής της έκδοσης βλ. Βίκτωρ Καμχής, «Καβαφικής βιβλιογραφίας παραλειπόμενα», *Νέα Εστία* 1773 (Δεκ. 2004) 851-857.
9. Γ. Π. Σαββίδης, *Μικρά Καβαφικά*, τ. Β', Αθήνα, Ερμής, 1987, σ. 253.

Μιχαήλα Καραμπίνη-Ιατρού



Μια συνέντευξη του Δημοσθένη Βουτυρά
στον Πολυχρόνη Ενεπεκίδη (Ιανουάριος 1940)

Η παρακάτω συνέντευξη του Δημοσθένη Βουτυρά στον νεαρό απόφοιτο της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών Χρόνη Ενεπεκίδη (γεννήθηκε στην Αμσό του Πόντου το 1919 και σταδιοδρόμησε αργότερα ως καθηγητής νεοελληνικής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης) δημοσιεύτηκε στην εβδομαδιαία αθηναϊκή εφημερίδα τέχνης και λόγου *Τα Παρασκήνια*, στις 20.1.1940 (Για τον χαρακτήρα του εντύπου, που κυκλοφόρησε 136 φύλλα από τις 14.5.1938 μέχρι τις 21.12.1940, βλ. Ερευνητική Ομάδα - Εποπτεία: Χ. Λ.

Καράογλου, *Περιοδικά Λόγου και Τέχνης (1901-1040)*, τόμ. 3: *Αθηναϊκά περιοδικά (1934-1940)*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2007, σσ. 441-466). Αφορμή ήταν ο επικείμενος εορτασμός των σαράντα χρόνων παρουσίας του Δ. Βουτυρά στα νεοελληνικά γράμματα, εκδήλωση που οργάνωσε η Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών. Η επιτροπή για την οργάνωση της γιορτής αποτελούνταν από τον Πρόεδρο της Εταιρείας Μιχ. Αργυρόπουλο και από τους Σ. Θεοδωρόπουλο, Μιχ. Ροδά, Βάσο Δασκαλάκη, Ιωάννη Λάλα, Μελή Νικολαΐδη, Δ. Δεβάρη και Αδαμάντιο Παπαδήμα. Η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε στις 22 Φεβρουαρίου 1940 στην ταβέρνα Μπογράκου, στην αρχή της οδού Κυψέλης, με επίσημους προσκεκλημένους και ήταν ανοιχτή σε όσους ήθελαν να συμμετάσχουν, με πρόσκληση που κόστιζε 100 δραχμές (Για τη σχεδιαζόμενη εκδήλωση και τη διεξαγωγή της βλ., ενδεικτικά, «Τα 40 χρόνια του Δ. Βουτυρά», *Ελεύθερον Βήμα*, 6.2.1940, Μιχ. Ροδάς, «Τα 40 χρόνια του Δ. Βουτυρά», *Ελεύθερον Βήμα*, 19.2.1940 και Π. Παλαιολόγος, «Εις το περιθώριον της ζωής: Αδέκαστος κριτής», *Ελεύθερον Βήμα*, 24.2.1940).

Η συγκεκριμένη συνέντευξη έχει αξία, καθώς λειτουργεί παραπληρωματικά προς το μεταγενέστερο αυτοβιογραφικό σημείωμα «Η ανέκδοτη αυτοβιογραφία του», που δημοσιεύτηκε μεταθανάτια στη *Νέα Εστία*, τόμ. 63, τχ. 739 (15.4.1958) 603-606, και το οποίο ο Βουτυράς είχε ετοιμάσει με αφορμή την υποψηφιότητά του στην Ακαδημία το 1951 (Πέτρος Χάρης, «Δημοσθένης Βουτυράς», ό.π., σ. 601). Δημοσιεύτηκε διακοσμημένη με σκίτσο του Βουτυρά, φιλοτεχνημένο από τον σκιτσογράφο Ν. Ζωγράφο. – Λ. Β.



[...]

- Έχετε ερασιτεχνικές ασχολίες, κ. Βουτυρά; Τί κάνετε όταν δε γράφετε;
- Κτυπάω το κεφάλι μου στον τοίχο.
- Περίεργη ασχολία! Μα πώς; Γιατί το κάνετε αυτό;
- Γιατί έγραφα στην Ελλάδα! Καταλάβατε τώρα;
- Μήπως έχετε τη manía να μαζεύετε περίεργα πραγματάκια;
- Ναι! Έχω μια μεγάλη manía να μαζεύω λεφτά!

Μ' αυτήν την εκπληκτική απάντηση στην έρευνα για τις ερασιτεχνικές ασχολίες των λογίων μας έφυγα πέρυσι από την Εταιρεία Λογοτεχνών. Η αλήθεια είναι ότι είχα ακούσει για τα παράπονα που έχει ο κ. Βουτυράς απέναντι στη ζωή του. Αλλά έχω μια κακή συνήθεια να πιστεύω τα μισά απ' όσα λένε και πρεσβεύουν οι λόγοί μου. Αλλοιώτικο τον αισθάνεσαι το λόγιό μας όταν διαβάζεις το έργο του, το ποίημά του, το χρονογράφημά του, αλλοιώτικο τον βρίσκεις όταν τον γνωρίσεις προσωπικά. Εγώ τουλάχιστον πάντα γελάστηκα. Κι έτσι όταν διαβάζω ένα βιβλίο που δε ξέρω το συγγραφέα του δεν υποθέτω τίποτε το σίγουρο για τον δεύτερο. Το βιβλίο του κατάντησε για μένα αρνητική πλάκα μιας φωτογραφίας που δεν ξέρεις τί θα παρουσιάσει όταν την εμφανίσης. Κι όταν πηγαίνω να γνωρίσω για πρώτη φορά ένα συγγραφέα, λέω με το νου μου! «Πάω να του κάνω την εμφάνισή του!»

Προχθές λοιπόν πήγα να εμφανίσω, για τον εαυτό μου βέβαια, τον κ. Βουτυρά. Σε λίγες μέρες θα γιορταστούν τα σαραντάχρονα της πνευματικής του ζωής. Θα γραφούν κριτικές, ίσως αφιερωθούν φύλλα, θα γίνουν ομιλίες, θα δοθούν δείπνα, θα γράψω ο εξωτερικός τύπος, θα βγουν φυλλάδια, θ' ασχοληθούν μ' άλλα λόγια κόσμος και κοσμάκης για το έργο του Βουτυρά από τον διανοούμενο που εισχώρησε μέσα σ' αυτό μέχρι σ' εκείνον που θα σκιαγραφήσει τον συγγραφέα με τόση ασφάλεια με όση παρουσιάζει κανείς τα έργα μιας ξένης λογοτεχνίας, π.χ. της Αρμενικής, που δεν γνωρίζει τη γλώσσα της. Επαίοντες λοιπόν και αναμώδιοι, σημαντικές υπογραφές και υπογραφές που ούτε τις υποψιάζεται κανείς θα μιλήσουν για τον Βουτυρά και το έργο του. Θα σας παρακα-

λούσα την επομένη του θορύβου να μιλήσετε στο Βουτυρά για τις τιμές αυτές. Αν δεν έχετε δυνατή κράσι, μην πηγαίνετε. Θα σας κόψη το αίμα η αδιαφορία που θ' αντιμετωπίσετε. Από περιφρόνηση αυτή η αδιαφορία προς την κοινή γνώμη; Όχι! Από μετριοφροσύνη; Ούτε! Αλλά τότε από τί; Μήπως από ένα βαθύ, βαθύτατα προς τη μούρα του παράπονο που τον παιδεύει τόσο ώστε να μη του μένη όρεξη για τίποτε άλλο και ν' ατονούν όλες του οι διαθέσεις μπρος στην τυραννική διάρκειά του; Δεν ξέρω. Εγώ τον Βουτυρά λίγο-πολύ τον διάβασα. Προχθές έμεινα κοντά του δυο ώρες και θα σας μιλήσω γι' αυτόν τον Βουτυρά των δυο ωρών. Εύχομαι, μά την αλήθεια, να είναι ψεύτικα τα συμπεράσματά μου, και να μη συμπίπτη αυτός ο Βουτυράς των δυο ωρών με τον πραγματικό Βουτυρά.

[...]

Ξεχάσθηκα όμως. Το θέμα μου δεν είναι αυτό. Ίσως αργότερα γίνη σκοπός μιας εργασίας το διήγημα από τ' αρχαία χρόνια μέχρι σήμερα. Κατάλληλο λοιπόν. Από την απελευθέρωση κι έπειτα έγραψαν διηγήματα οι Ραγκαβής, Βιζυητός, Παπαδιαμάντης, Ξενόπουλος, Εφταλιώτης, Καρκαβίτσας, Νιρβάνας, Βλαχογιάννης, Παπαντωνίου, Παρορίτης, Καζαντζάκης, Βουτυράς κ.ά.

Απ' όλους, μόνο ο Βουτυράς καλλιέργησε και έγραψε μόνο διηγήματα. Τα μικρά του μυθιστορήματα δεν τα λογαριάζει ούτε ο ίδιος. Με την ευκαιρία, λοιπόν, των σαραντάχρονών του τον επισκέφτηκα στο σπίτι του για να εξακριβώσω τους λόγους της επιμονής του στο είδος αυτό.

Η σκηνή λοιπόν, σπίτι του. Στο γραφείο του το πλημμυρισμένο από βιβλία –μόνο τα δικά του δεν μπορούν να φέρουν μια τέτοια πλημμύρα;– από πίνακες, εφημερίδες, χειρόγραφα, μικροτεχνήματα και την ευγενέστατη κόρη του.

Απλός, απλούστατος, σαν ένας πατέρας που επιστρέφει κατά το δειλινό από τη δουλειά του, σε εκπλήττει σ' ένα τέτοιο βαθμό ώστε να ρωτάς τον εαυτό σου:

– Μα μήπως δεν είναι αυτός; Τί λογής πολυγραφέατος συγγραφέας είναι, τί διηγηματογράφος είναι χωρίς τουπέ, ύφος κλπ.;

Κάθεται. Και μιλάει για τα σαραντάχρονά του με όσο ενδιαφέρον θα μιλούσαμε μεις για τις υποθέσεις ενός γείτονά μας.

– Πώς θα γιορτασθούν τα σαραντάχρονα της πνευματικής σας ζωής, κ. Βουτυρά;

– Θα γίνη ένα τραπέζι, δείπνα, πώς τα λένε, και θα καθήσουμε να φάμε...

– Περισσότερες λεπτομέρειες; Ομιλίες δε θα γίνουν;

– Μα τί με ρωτάτε μένα, τί ξέρω 'γώ απ' αυτά. Συνεννοήθηκαν μερικοί δημοσιογράφοι, λογοτέχνες και η Εταιρεία Λογοτεχνών να κάμουν μια γιορτή. Στάσου, νά ένα χαρτί που έχει και τα ονόματα της επιτροπής. Δ. Δεβάρης, Μ. Ροδάς, Ι. Λάλας και Α. Παπαδήμας.

Ετοιμάζομαι να συζητήσω κάπως πλατειά για το διήγημα. Εκφράζω μια απορία μου.

– Τα βιογραφικά σας σημειώματα αναφέρουν, κ. Βουτυρά, πως στην αρχή σάς τραβούσε το ναυτικό, έπειτα η μουσική και στο τέλος σάς απασχόλησε η διεύθυνση μιας εταιρείας οικοδομών. Πώς χειραφετηθήκατε απ' όλα αυτά και αφιερώσατε τον εαυτό σας στη λογοτεχνία;

– Τα σημειώματα αυτά, λέει ο κ. Βουτυράς, αναφέρουν τις μεγαλύτερες ανακρίβειες. Κανείς δεν ήρθε να με ρωτήσει ποτέ όταν τα έγραφε αυτά. Ακόμη και τη χρονολογία της γεννήσεώς μου την έχουν αλλάξει. Μου κάνει εντύπωση από πού πήραν τις πληροφορίες αυτές. Ούτε στην Πόλη γεννήθηκα, όπως λένε. Πρώτος έγραψε την ανακρίβεια αυτή ο Σκόκος. Και όταν του έκανα την παρατήρηση ότι γεννήθηκα έξω από την Πόλη, θυμάμαι το τί μου είπε:

– Ναι, αλλά στα χωρικά ύδατα της Πόλης!

Αυτό ήταν αλήθεια, αλλά αφού γεννήθηκα πάνω σε βαπόρι Αυστριακό δεν ήμουν Πολίτης, ήμουν Αυστριακός.

Και συνεχίζει σαν να λέη το θέμα κανενός διηγήματός του.

- Ολόκληρη η ζωή μου ήταν μια περιπέτεια. Ο πατέρας μου έκλειψε τη μάννα μου, ή καλλίτερα, κλεφτήκανε από το Μεσολόγγι και ήρθαν στην Αθήνα. Εκεί τον κυνήγησαν τ' αδέρφια της μάννας μου που τα φοβόταν γιατί ήσαν πεισματάρικα παληκάρια.

Αναφέρει άλλες λεπτομέρειες οικογενειακές, πώς ο πατέρας του έχασε το συμβολαιογραφείο του, πώς έμειναν στου στρατηγού του θείου του του Λαζαρέτου, πώς άνοιξε αυτή η περίφημη Εταιρεία Οικοδομών με τα χυτήριά της και τα άλλα της μεγάλα εργοστάσια και πώς από τη χρεωκοπία της εταιρείας αυτής αναγκάστηκε ν' αυτοκτονήσει ο πατέρας του.

Και εντοπίζεται στη δική του ζωή.

- Από μικρό παιδί είχα μεγάλα όνειρα. Το ναυτικό νόμιζα πως θα με φέρη κοντά σ' αυτά που ωνειρευόμουν. Είχα αποφασίσει να πάω 14 χρονών παιδί στον Τονκίνο. Αν πήγαινα τότε, ποιο θα ήταν το αποτέλεσμα;

- Αυτό που φαίνεται καθαρά είναι ότι θα χάναμε ένα διηγηματογράφο...

- Και είμαι ευχαριστημένος εγώ από ότι δεν τον χάσατε; Ας είναι όμως. Αλλά με γλύτωσε από τη μανιά μου εκείνη η Μουσική. Είχα καλή φωνή και σκέφθηκα ότι θα προώδευα στο μελόδραμα. Έμεινα λοιπόν στη στεριά. Αλλά θυμήθηκα τότε ότι μ' έπαιναν κάτι νευρικές κρίσεις, και τί θα γινόμουν αν αυτό συνέβαινε πάνω στη σκηνή; Παράτησα, λοιπόν, και το Μελόδραμα. Εν τω μεταξύ όμως, έγραφα κάτι μικρά πραγματάκια, άτεχνα τα περισσότερα. Μα όταν πέθανε ο πατέρας μου, η ζωή μου παρουσιάστηκε αλλοιώτικη. Να δης λοιπόν τί βαρειά χτυπούσα στο εργοστάσιο! Βαρειολόγος πρώτης! Ένα διήγημά μου στα Νεοελληνικά Γράμματα, «Το ερειπωμένο εργοστάσιο», δείχνει το πώς περνούσα τότε. Καλά που ήμουν και γερό παιδί!

- Πώς καταλήξατε στο διήγημα; Τί ήταν εκείνο που σας έκανε να το καλλιεργήσετε εντατικά;

- Εδώ είχα την πιο περίεργη μοίρα. Δεν ξέρω ακόμη αν ήταν για καλό μου ή για βλάβη μου. Λοιπόν, γιατί καλλιέργησα το διήγημα; Εγώ ούτε για τη λογοτεχνία λογάριάζα τον εαυτό μου, ούτε για τίποτε. Χρειαζόμουν όμως λεφτά. Για να τα εισπράξης αυτά γρηγορότερα, έπρεπε να γράψης κάτι μικρό. Έγραφα λοιπόν διηγήματα για να παίρνω περισσότερα χρήματα! Τα 'τρωγα τα λεφτά, ξανάγραφα διήγημα, ξανάπαιρνα λεφτά. Αν είχα όμως λεφτά, έγραφα κάτι μεγαλύτερο, όσο να φαγωθούν τα λεφτά. Η ανάγκη λοιπόν κανόνιζε αυτό που θα γράψω. Κι επειδή αυτή η ανάγκη με παιδεύε τακτικά, δεν μπορούσα να γράψω μεγάλα κομμάτια. Έγραφα μικρά για να έχω εφοδείες. Αυτό έγινε σιγά-σιγά συνήθεια και με λένε σήμερα διηγηματογράφο!

- Όποτε για τον ίδιο λόγο θα μπορούσατε και μυθιστορήματα και θεατρικά έργα να γράφετε;

- Βεβαίωτατα! Αρχεί να πρόφταινα... Χαρακτηριστικό είναι ότι ποτέ δεν πήρα τόσα λεφτά, από διήγημα ή μυθιστόρημα, όσα είχα ξοδέψει μέχρι να το τελειώσω...

- Διαβάσατε δικούς μας ή ξένους συγγραφείς, και ποιους περισσότερο;

- Δε διάβασα τίποτε. Μόνο ό,τι βρισκόταν σε εφημερίδα. Όταν στεριώθηκα, είπα: Για να κοιτάζω και τους άλλους πώς τρέχουν. Και τότε διάβασα κάτι.

- Τη σύγχρονη μας λογοτεχνία την παρακολουθείτε; Τί γνώμη έχετε για τους νέους;

- Εδώ και δυο χρόνια διάβαζα ό,τι μου έστελναν και είχα μιλήσει γι' αυτούς. Τώρα δεν μου μένει καιρός να τους παρακολουθήσω. Η βιοπάλη βλέπετε...

- Ετοιμάζετε τώρα τίποτε;

- Ναι, γράφω τις «Τρικυμίες». Είναι από κείνα κει τα κοινωνικά, ξέρω και γω, έρωτες, περιπέτειες. Θα υπογράψω τώρα κι ένα συμβόλαιο μ' έναν εκδότη, αλλά δεν θα σας τον πω τον εκδότη γιατί ξέρεις, βρε παιδί μου, το μαθαίνουν οι εχτροί μου και πηγαίνουν και τα χαλάνε... Γράφω και διηγήματα, αλλά δε μου αρέσει ν' αλλάζω τις πνοές των μυθιστορημάτων και των διηγημάτων μου.

Και άνοιξε ένα συρτάρι γεμάτο χειρόγραφα, μολύβια, κοντυλοφόρους και άλλα, όπου, όπως στα Γαλλικά οδοφράγματα, θα μπορούσες να βρής και το τσανάκι του Ιβί εκει μέσα.

Η μισή βιβλιοθήκη του γεμίζει από τα δικά του έργα. Του ζητώ να μου δείξει τα μεταφρασμένα του σε ξένες γλώσσες. Μέρους χρειάζονται για να τα δη κανείς όλα.

Νά, βλέπω σ' ένα πορτογαλέζικο περιοδικό ένα σατυρικό του διήγημα με ωραία σκίτσα, φωτογραφία του, μεταφρασμένο από τον Ν. Percas, άλλοτε καθηγητή των ιδιωμάτων της Βαλένθιας στο Πανεπιστήμιό της. Άλλο στα Γερμανικά από τον Στάιμεντς, τον Ντίτριχ, Πικάρ κ.ά. Νά μια μετάφραση του Ρουσσέλ, άλλη του μακαρίτη του Κλεμάν.

– Είχα κάνει και συμβόλαιο με τον Κλεμάν, μου λέει.

Και μου δίνει ένα ενθουσιαστικό γράμμα του. Μα μόνο αυτά; Χρειάζεται κανείς μέρες είπαμε. Μόνο από τα ντοκουμέντα εκείνης της βιβλιοθήκης θα μπορεί να βγη μια υπεύθυνη και αξιολογή καθ' όλα μελέτη για το έργο του Βουτυρά. Και φαντασθήτε όλ' αυτά τα έστειλαν οι φίλοι του. Ο Βουτυράς ποτέ δεν ενδιαφέρθηκε ζωηρά να μάθη το τί γινόταν γι' αυτόν έξω. Άλλωστε και γλώσσες δεν ξέρει.

Βλέπω τη φωτογραφία του Ολλανδού Έσσελιγγ να έχει θέση στη Βιβλιοθήκη του. Μου δείχνει ένα ολάκερο τυπογραφικό φύλλο που έγραφε ο Έσσελιγγ για το έργο του «Από τη Γη στον Άρη». Και του είχε ταχυδρομήσει μόνο αυτό το βιβλίο.

Παρακάτω διηγήματά του μεταφρασμένα στα Ισπανικά. Διαβάζω και την κριτική που προτάσσεται.

«Ο Δ. Βουτυράς είναι ο πιο μεγάλος...»

– Φτωχός! συμπληρώνει ο ίδιος.

Σ' ένα Γερμανικό περιοδικό με τεράστια στοιχεία διαβάζω «Δημήτριος Βουτυράς».

– Είναι λάθος του Ντίτριχ, μου λέει, αλλά δε βαριέσαι... Τώρα θυμήθηκα το εξής: Όταν πέθανε ο Σταύρος Βουτυράς που είχε το «Νεολόγο» Κων/πόλεως, στη Γερμανία νόμισαν ότι ήμουν εγώ. Και το πιστεύεις ότι λυπηθήκανε... Και ετοιμάσαν και φιλολογικό μνημόσυνο, όταν ανύποπτος εγώ στέλνω στον Ντίτριχ ένα βιβλίο μου. Καταλαβαίνετε τώρα το τί έγινε. Μου στέλνει ο Ντίτριχ ένα γράμμα που έλεγε πόσο χαρήκανε που δεν ήμουν εγώ και τόσα άλλα.

Αυτός είναι ο Βουτυράς όπως βγαίνει από μία δίωρη συζήτηση. Για το έργο που, θα λέγαμε, δημιουργήθηκε εν αγνοία του συγγραφέα του, θα μιλήσουν άλλοι. Δεν είχε το σκοπό αυτό το πρόχειρο τούτο σκιστάρισμα του. Αν θα μου δοθή ευκαιρία και θελήση ο κ. Βουτυράς ν' αφήση στη διάθεσή μου όλα εκείνα τα στοιχεία που είδα στη βιβλιοθήκη του, θα μπορούσα να ολοκληρώσω το έργο και το συγγραφέα του.

Και ένα τέτοιο έργο, αν έρθη σε φως, είμαι βέβαιος πως όταν ρωτήσουν να μάθουν τη γνώμη του κ. Βουτυρά, θα τους απαντήση με μια θανάσιμη αδιαφορία:

– Τί περίεργοι άνθρωποι! Άλλη δουλειά δεν έχουν αυτοί! Τέλος πάντων, δε θα καταλάβουν ότι έγινα δημοσιογράφος, επειδή αυτό το είδος ήρθε στα χέρια μου τυχαία σαν όπλο κατά της βιοπάλης;



Γαλλικές μεταφράσεις ποιημάτων του Απόστολου Μελαχρινού από τον Καίσαρα Εμμανουήλ

Το 1948 ο Καίσαρ Εμμανουήλ εκδηλώνει τον θαυμασμό του για την ποιητική συλλογή του Απόστολου Μελαχρινού *Παραλλαγές* (1907)¹ επισημαίνοντας ότι: «Η εμφάνιση των *Παραλλαγών* σημειώνει τη χαραυγή του καθαρού ποιητικού λόγου στον τόπο μας. Κι από την άποψη αυτή πρέπει να τονισθεί ιδιαίτερα η σημασία της [...] καθώς και η γενικότερη συμβολή της στη διαμόρφωση των σύγχρονων αισθητικών τάσεων στην ποίησή μας».² Από τη συλλογή ξεχωρίζει

το «πάλι βρέχει», επειδή «το μικρό αυτό ποίημα με την έκτακτη εννοχρήστρωσή του και τη βαθειά μουσική του είναι το εξαγγελτικό ποίημα της νέας λυρικής αίσθησης και της νέας τεχνικής».³ Δεν είναι περίεργο, επομένως, που το μεταφραστικό του ενδιαφέρον στρέφεται στο ποίημα αυτό. Έτσι, λίγους μήνες αργότερα από τις παραπάνω δηλώσεις, δημοσιεύει στο περιοδικό *Ποιητική Τέχνη* τη μετάφραση στα γαλλικά του «Πάλι βρέχει»,⁴ χωρίς μορφικές αλλαγές, αφού η μετάφραση, όπως και το πρωτότυπο, αποτελείται από τρεις πεντάστιχες στροφές και μία εξάστιχη. Με τη δημοσίευση σε ελληνικό περιοδικό της παραπάνω γαλλικής μετάφρασης ο Εμμανουήλ πιθανώς στοχεύει στα εξής: μεταφράζοντας το ελληνικό ποίημα στη γαλλική, γλώσσα με μεγάλο βαθμό διαμόρφωσης και πολύ διαδεδομένη στην Ελλάδα την εποχή εκείνη, όχι μόνο προβάλλει τον Μελαχρινό, αλλά αναδεικνύει συγχρόνως και τις δικές του ικανότητες στο απαιτητικό εγχείρημα της «αντίστροφης» ποιητικής μετάφρασης.⁵

Λίγους μήνες μετά τον θάνατο του Μελαχρινού (τον Ιούνιο του 1952), ο Εμμανουήλ παρουσιάζει τη ζωή και το έργο του αποθανόντος στο γαλλόφωνο περιοδικό *L'Hellenisme Contemporain*, μ' ένα άρθρο γραμμένο στα γαλλικά,⁶ στο οποίο παραθέτει ως εισαγωγή τη μετάφραση που εκπονεί στα γαλλικά του ποιήματος «Έξαρση» από τη συλλογή *Φίλτρα επωδών* (1935).⁷ Η μετάφραση, που δημοσιεύεται άτιτλη, διατηρεί τη μορφή του πρωτοτύπου αποτελούμενη από έξι τρίστιχες στροφές με την εξής διαφορά: οι στίχοι της κάθε στροφής, αντί να παρατίθενται σε κάθετη διάταξη, παρατίθενται σε οριζόντια, χωριζόμενοι με μία παύλα, πιθανότατα για εξοικονόμηση χώρου. Αξίζει να αναφέρουμε ότι ο Εμμανουήλ δεν θεωρεί τη μετάφραση ως ποιητική – ίσως γιατί δεν την έχει επεξεργαστεί όπως ήθελε – αφού σε υποσημείωση αναφέρει: «Θεωρείστε τη μετάφραση, η οποία χρησιμεύει ως εισαγωγή στο δημοσίευμα, απλώς ως προσπάθεια απόδοσης της γενικής ιδέας του ποιήματος».⁸ Σίγουρα η παράθεση της μετάφρασης ως εισαγωγής δεν έχει στόχο να κάνει γνωστό το ποίημα στους γαλλόφωνους αναγνώστες. Ο τελειομανής Εμμανουήλ θα μπορούσε να επεξεργαστεί τη μετάφραση σε μεγάλο βαθμό – οι λίγες μήνες που μεσολάβησαν μεταξύ του θανάτου του Μελαχρινού και της δημοσίευσης του άρθρου δεν θα του επέτρεψαν κάτι τέτοιο – και να την παρουσιάσει σε ιδιαίτερο δημοσίευμα. Επομένως, άλλοι πρέπει να ήταν οι λόγοι της ενσωμάτωσης της μετάφρασης στο άρθρο. Ο Εμμανουήλ ίσως θεωρούσε το ποίημα «Έξαρση» αυτοβιογραφικό και ήθελε να «ακουστεί» αυτούσια η φωνή του Μελαχρινού, γι' αυτό και την παρουσιάζει ως θεματικά αναπόσπαστο κομμάτι του δημοσιεύματος, όπως γίνεται αντιληπτό από την ανάγνωση του άρθρου.

Το θέμα της ποιητικής μετάφρασης εγκιβωτισμένο μέσα στο θέμα του άρθρου συνεισφέρει στην ψυχογράφηση του Μελαχρινού, αλλά και μας επιτρέπει να αποκομίσουμε την εντύπωση ότι ο ποιητικός «εμβολιασμός», που επιχείρησε ο Εμμανουήλ αυξάνει τις αναπαραστατικές και ψυχογραφικές δυνατότητες του βιογραφικού κειμένου. Η μετάφραση δημοσιεύεται εδώ για πρώτη φορά αυτοτελώς. Στη συνέχεια παραθέτουμε το κείμενο της μετάφρασης του «Πάλι βρέχει»:

IL PLEUT ENCORE

Il pleut encore!

Dans les carrefours lointains,

les psaumes que tu chantais aux matines lamentent.
Ta frêle âme embaumée inonda de parfums
ta taille tout droit, dans une prière.

Il pleut encore!
Aux vitres ternies de la cellule
pleurent des icônes mystérieuses
que des soleils peignaient de leur propre sang
quand tu chantais les psaumes tout imprégnés d'encens.

Il pleut encore!
Dans ton esprit en défaillance
comme un écho lointain la pluie pleurante résonne,
(on eût dit que c' était la prière de la nature)
et ton âme déplore quelque chose qu' elle désire.

Il pleut encore!
Que veulent-ils, tes chagrins, qui disent: soutiens-toi?
Leurs psaumes, lourds de pluie,
on déjà mouillé ton âme immaculée,
qui succombe aux larmes!
Il pleut encore!

Ακολουθεί η άτιτλη μετάφραση του ποιήματος «Έξαρση».

Je suis d'une race de dragons – venue d'un pays d'outre mer – Et mes griffes, mes cheveux,
mes dents, me font invincible.

J'ai le visage d'un lion – Mon corps robuste rivalise avec les cyprès – Et, inflexible, je suis
droit mon chemin.

Et, en aimé des Dieux que je suis, – je m'évanouirai dans un éblouissement – de parfums,
d'harmonie et de lumière.

Dans une salle où les lustres seront ivres – et où la musique dira mes rêves – Nous nous
trouverons, beaux, quelque soir.

Avec deux roses dans tes cheveux – tu danseras souple et légère – Une de tes fleurs
tombera – (et, comme je l'ai vu dans mon somme.

Où, tel qu'un pélican j'ai nourri mes rêves) – Pour la saisir, je m'inclinerai sur – le parfum
d'une rose et je mourrai.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Απόστολος Μελαχρινός, *Παραλλαγές*, Αθήνα 1907.

2. Καίσαρ Εμμανουήλ, «Η σημασία των Παραλλαγών του Απόστολου Μελαχρινού», *Αφιέρωμα των Ελλήνων ποιητών στον ποιητή Απόστολο Μελαχρινό για τα σαράντα χρόνια των "Παραλλαγών" του*, Αθήνα, Ο Κύκλος, 1948, σ. 113.

3. Εμμανουήλ, ό.π. (σημ. 2), σ. 113. Εκτός του Μελαχρινού και άλλοι πνευματικοί άνθρωποι είχαν κάνει λόγο για τις αρετές του ποιήματος. Βλ., π.χ., Γρ. Ξενόπουλος, «Παραλλαγές», εφ. *Νέον Άστυ*, 14.4.1907, και Μ. Μαλακάσης σε συνέντευξή του στην εφ. *Νεολόγος*, 20.6.1911.

4. Α. Melachrinos, «Il pleut encore. Μεταφρασμένο στα γαλλικά από τον Καίσαρα Εμμανουήλ», *Ποιητική Τέχνη* 11 (15.7.1948) 106.

5. Δεν είναι η πρώτη φορά που ο Εμμανουήλ μεταφράζει στα γαλλικά έργα ενός αγαπημένου του ποιητή. Το 1933 είχε μεταφράσει στα γαλλικά τέσσερα ποιήματα του Καβάφη. Βλ. Κ. Εμμανουήλ, «Τέσσερα μικρά ποιήματα του Καβάφη μεταφρασμένα στα γαλλικά από τον Καίσαρα Εμμανουήλ. «Μακρυά», «Επέστρεφε», «Μια νύχτα», «Έτσι πολύ ατένισα», *Ρυθμός 6* (Πειραιάς, Μάρτιος 1933) 180-181. Μαζί με τη μετάφραση του «Πάλι βρέχει» δημοσιεύει τη γαλλική μετάφραση ενός ακόμη

- ποιήματος του Καβάφη: C. Kavafis, «Dieu abandonne Antoine» *Ποιητική Τέχνη* 11 (15.7.1948) 106. Για τις παραπάνω γαλλικές μεταφράσεις του Καβάφη βλ. Ελ. Παρισιάδου, «Μεταφράσεις πέντε ποιημάτων του Κ. Π. Καβάφη», *Μικροφιλολογικά* 32 (Φθινόπωρο 2012) 23-30.
6. C. Emmanuel, «Apostolos Melachrinos», *L'Hellenisme Contemporain* 6 (Nov.-Dec. 1952) 520-523.
7. Απόστολος Μελαχρινός, *Φίλτρα επωδών*, Αθήνα, Ο Κύκλος, 1935.
8. C. Emmanuel, ό.π. (σημ. 6), σ. 520.

Ελένη Παρισιάδου



Το Έπαθλο Παλαμά, ο Σεφέρης και ο Γιώργος Κοτζιούλας

Ι. Τον Μάρτιο του 1947 ο Γ. Σεφέρης εξέδωσε σε 300 αντίτυπα την *Κίχλη*, μια από τις ποιητικές συνθέσεις του που άφησαν ορισμένες από τις πιο χαρακτηριστικές «σεφερικές» φράσεις ως παρακαταθήκη στους επιγόνους του ποιητές του μεταπολέμου, όπως «*Τα σπίτια που είχα μού τα πήραν*» ή «*Αγγελικό και μαύρο, φως/ γέλιο των κυμάτων στις δημοσιές του πόντου*». Τυπικά, εφόσον οι συζητήσεις για το Έπαθλο Παλαμά που είχε θεσπιστεί τον προηγούμενο χρόνο από το Υπουργείο Παιδείας είχαν ήδη τότε ολοκληρωθεί, δεν ήταν αυτή η σύνθεση που είχε υποβληθεί από τον ποιητή ως υποψήφια προς βράβευση, αλλά μάλλον το *Ημερολόγιο καταστρώματος β'* του 1945. Άλλωστε, το Έπαθλο προοριζόταν να δίνεται ανά τριετία, και συνεπώς η έκδοση του 1945 ήταν μέσα στα χρονικά όρια. Όπως φαίνεται από την ημερολογιακή εγγραφή που ακολουθεί πιο κάτω, ο Σεφέρης πείστηκε για την υποβολή από το φιλικό του περιβάλλον (ας φανταστούμε τους συνήθως ενθουσιώδεις Γ. Κ. Κατσίμπαλη και Α. Καραντώνη),¹ χωρίς ίσως να περιμένει ότι η βράβευσή του θα συναντούσε αρκετά εμπόδια από τα μέλη της μάλλον συντηρητικών προτιμήσεων επιτροπής – την αποτελούσαν οι Σ. Σκίπης, Δ. Κόκκινος, Α. Θρύλος/Ε. Ουράνη, Π. Χάρης και Α. Καραντώνης. Αποτέλεσμα του διαφανόμενου αδιεξόδου στις συζητήσεις της επιτροπής ήταν και το ότι το Έπαθλο τού δόθηκε κατά το ήμισυ, ενώ με το άλλο μισό τιμήθηκε, με πρόταση του Σ. Σκίπη, η μελέτη του Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου *Κωστής Παλαμάς* (1944). Με τη σύγχυση που υπήρχε τη χρονική εκείνη στιγμή ανάμεσα στα ιδεολογικά και στα αισθητικά κριτήρια για την αξιολόγηση ενός έργου, η διάκριση του Σεφέρη δεν αντιμετωπίστηκε ευνοϊκά από ένα μεγάλο μέρος των διανοουμένων που ανήκαν στα δυο πολιτικά άκρα, ούτε από τους ακραίους της Δεξιάς αλλά ούτε και από τους προσκείμενους στο ΚΚΕ. Ο ίδιος ο Σεφέρης, στην εγγραφή των ημερολογίων του της 26.2.1947,² σημειώνει εξαιρετικά ενοχλημένες τις αντιδράσεις που προηγήθηκαν και ακολουθήσαν την ανακοίνωση της βράβευσης, προπάντων από την πλευρά του υπερδεξιού τύπου, ένα μέρος του οποίου εξέφραζε συνεργάτες των Γερμανών:

Μου έδωσαν το Έπαθλο Παλαμά, το μερίδιο της ποίησης. Συζητούσαν μέρες για το τρομερό πολιτικό σκάνδαλο που θα γινόταν αν το έπαιρνα. Κακομοίρηδες, αυτοτιλοφορούμενοι δημοσιογράφοι, που προσπαθούν με λάσπη και χολή να εξαγοράσουν την ελεεινότητά τους στον καιρό των Γερμανών, και φουσκώνουν τα μυαλά διαφόρων ανόητων και μασκαράδων [...] Η αηδία που με γέμισε όλη αυτή η υπόθεση,

όπου παρασύρθηκα από τις ενέργειες φίλων, είναι κάτι το υπέρογο. Όποια πέτρα κι αν σηκώσεις σήμερα στην Ελλάδα, θα βρεις τη σιχαμάρα.

Ενστάσεις και αντιρρήσεις υπήρξαν μέσα στην Επιτροπή, όπως φαίνεται από τις εισηγήσεις που κατατέθηκαν στα Πρακτικά, ιδίως από τον Α. Θρύλο,³ που δέχτηκε με επιφυλάξεις εντέλει την εισήγηση του Καραντώνη, παίρνοντας υπόψη τη γενικότερη «πνευματική υπόσταση» του Σεφέρη, «παρόλες τις σοβαρές αμφιβολίες για την ποιήσή του», αλλά και από τον ακαδημαϊκό Δ. Κόκκινο. Ένα μέτρο αυτής της ακατανόητης σήμερα εξαλλοσύνης μάς δίνει το έντονα σατιρικό κείμενο του Γ. Θεοτοκά «Η φοβερή κλίκα», στο οποίο επισημαίνεται όμως αυτή η αλλόκοτη συμφωνία των δυο πολιτικά αντίπαλων παρατάξεων με αφορμή το Έπαθλο: «Εδώ πια το ποτήρι ξεχειλίστηκε, η κοινή γνώμη συγκινήθηκε. Από καιρό η απογε[υ]ματινή Εστία τουφεκούσε την Κλίκα αλύπητα, δεν την άφηνε που λέει ο λόγος σε χλωρό κλαρί. Άξαφνα, με τα ίδια επιχειρήματα, μπήκε στη μάχη κι η Ελεύθερη Ελλάδα. Συγκινητική αδελφοσύνη των δυο άκρων εμπρός σ' έναν κοινό εθνικό κίνδυνο...».⁴

Τις αντιρρήσεις υποδαύλιζαν επίσης άρθρα και σχόλια από εφημερίδες εθνικιστικών θέσεων, όπως το *Ελληνικόν Αίμα* και η *Εστία*, αλλά υπήρχαν όμως και διαμαρτυρίες διατυπωμένες σε εφημερίδες τού ακόμα μη παράνομου ΚΚΕ, τον *Ρίζο της Δευτέρας* και τον *Ριζοσπάστη*,⁵ με βασικό επιχείρημα γραμμής ότι προσφάτως είχε εκδοθεί Ο Χριστός στη Ρώμη του Α. Σικελιανού, ένα έργο που πληρούσε απολύτως τους όρους ποιότητας που έθετε το Έπαθλο. Αλλά, όπως έλεγε ένα ανώνυμο σχόλιο στον *Ριζοσπάστη*, γραμμένο κατά πάσα πιθανότητα από τον Γ. Λαμπρινό: «Ο Σικελιανός δεν πρέπει να βραβευθεί, γιατί έχει χαρακτηριστεί αριστερός. Και εξοστραχίζεται. Αυτό είναι το πρώτο ζήτημα, ηθικής και πολιτικής τάξεως. Το δεύτερο είναι η βράβευση του κ. Σεφέρη. Δεν αμφισβητούμε καθόλου τη θέση του μέσα στη νεοελληνική ποίηση των τελευταίων χρόνων. Αλλά πρόκειται για μια ποίηση παρακμής, όπως εξηγήσαμε και άλλοτε από τις ίδιες αυτές στήλες».⁶ Ο Σικελιανός είναι γνωστό ότι ήταν υπό διωγμόν από το τότε μισαλλόδοξο, μεταδεκεμβριανό πολιτικό καθεστώς,⁷ κάτι που διαπιστώθηκε παράλληλα και στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίστηκε από την επίσημη πολιτεία η υποψηφιότητά του για το βραβείο Νόμπελ,⁸ όμως το πράγμα θα είχε μείνει εκεί, αν δεν είχε συνδυαστεί, μέσα στην τότε νοσηρή πολιτική ατμόσφαιρα, με την ταυτόχρονη υπόθεση της ποιητικής ανθολογίας *Domain Grecque* (1947), που είχε συντάξει και αποδώσει ο γάλλος φιλόλογος Ρομπέρ Λεβέκ, ένα διογκωμένο δήθεν «σκάνδαλο» που δείχνει πολύ καθαρά την επαρχιωτική-αποικιακή νοοτροπία της εσωστρεφούς ελλαδικής κοινωνίας του μεταπολέμου.

II. Αποκλεισμένος μαζί με άλλους από την εν λόγω ανθολογία, ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, όπως φαίνεται όχι τυχαία, και έχοντας την πεποίθηση ότι ήταν θύμα ενός πογκρόμ που είχε εξαπολύσει εναντίον των «παραδοσιακών» ο κύκλος των *Νέων Γραμμάτων* και ιδιαίτερα ο Γ. Κ. Κατσιμπαλής και ο Α. Καραντώνης, είχε έναν επιπλέον λόγο να ενδιαφερθεί να μάθει τί συζητήθηκε μεταξύ των μελών της Επιτροπής για το Έπαθλο.⁹ Κάτι που δεν ήταν ιδιαίτερα δύσκολο να γίνει γνωστό, αφενός, λόγω του ότι μεταξύ των μελών ήταν ο Α. Θρύλος, σύζυγος του ποιητή Κ. Ουράνη, με τον οποίο ο Παναγιωτόπουλος είχε παλιά

και θερμή φιλία,¹⁰ αλλά και, αφετέρου, λόγω του ότι ο ίδιος ο εισηγητής των βραβείων του Επάθλου, Α. Καραντώνης, στην υποτίθεται πανηγυρική παρουσίαση της απονομής που έγινε στον Παρνασσό, δεν έκρυψε στον απολογισμό του ότι δεν είχε και σε ιδιαίτερη υπόληψη το παραταύτα βραβευμένο μελέτημα για τον Παλαμά!¹¹ Έτσι ακολούθησε ένας σεβαστός αριθμός δημοσιευμάτων, ανταλλαγές ύβρεων και προσβολών μεταξύ Παναγιωτόπουλου, Καραντώνη, Σεφέρη, με παρεμβάσεις όμως και άλλων, ας πούμε ψυχραιμότερων, όπως οι Κ. Θ. Δημαράς, Γ. Θεοτοκάς, Μ. Καραγάτσης, Κλ. Παράσχος, Β. Βαρίκας, κ.ά., με κεντρικό θέμα το αν υπάρχει ή όχι μια παρέα λογοτεχνών και λογίων που επηρεάζει αξίες και συνειδήσεις για την προαγωγή των μελών της.

Μεσούντος του θέρους του 1947, οι αποκαλύψεις αυτές, κυρίως οι συμφωνίες που έγιναν μεταξύ των μελών της Επιτροπής ώστε να είναι με τη «σολομώντεια λύση» όλες οι πλευρές ευχαριστημένες, αντί να κατευνάσουν τα πνεύματα, αντίθετα τα όξυναν. Ο Θρύλος, θεωρώντας ότι η δημόσια ομολογία Καραντώνη καταργούσε τη συμφωνία για εχεμύθεια και θέλοντας να δείξει την εξαρχής διαφοροποίησή του στην επιλογή Σεφέρη, δημοσίευσε δυο εκτεταμένα άρθρα στο *Ελληνικόν Αίμα*, εφημερίδα με την οποία συνεργαζόταν, όπου δεχόταν πως υπήρξε λάθος η συμφωνία του με τους άλλους, αφού, όπως είπε, δεν είναι ο Γ. Σεφέρης «εμπνευσμένος ποιητής», ενώ «Η συμβολή του στον ποιητικό λόγο περιορίζεται, κατά την αντίληψή μου, στην μεταφορά και στον εγκλιματισμό στη λογοτεχνία μας μιας ξένης σχολής», για να καταλήξει στην εξής αποστροφή, που δείχνει τόσο τη μεγάλη άγνοια και την πλήρη σύγχυση όσο και την κωμική προχειρότητα με την οποία ένα μέρος της καθεστηκυίας κριτικής έβγαζε πορίσματα: «Ο κ. Γ. Σεφέρης είναι σαν ποιητής πιστεύω άρρηχτα συνδεδεμένος με τη μορφή του σουρεαλισμού που τιτλοφορείται μοντερνισμός. Είναι προπάντων [...] τώρα που η σχολή αυτή προσπέρασε τη δημιουργική της περίοδο και καταλήγει να είναι μανιέρα, τύπος ρασιοναλιστικός»!¹² Με άρθρα πάντως όπως αυτό δημιουργήθηκε ευρύτατα η εντύπωση ότι το Έπαθλο ήταν χειραγωγούμενο μιας κλίμακας, της ομάδας που οργανωτικός πυρήνας της ήταν για τους παροικούντες ο Γ. Κατσιμπάλης, ενώ ακολούθησε σειρά δημοσιεύσεων επιστολών και άρθρων, στον περιοδικό και στον καθημερινό τύπο,¹³ από άμεσα ή καθόλου εμπλεκόμενους στην υπόθεση, με ταυτόχρονες και συναφείς αιχμές εναντίον της ανθολογίας του Λεβέκ, και το ζήτημα μετατάχθηκε με μεγάλη ευκολία στην κατηγορία του δημόσιου σκανδάλου. Σε σημείο που ο Σεφέρης, απαντώντας σε προηγούμενη δριμεία επίθεση του Παναγιωτόπουλου στο ίδιο περιοδικό, τη *Νέα Εστία*, αρχίζει την επιστολή του ως εξής:

Κύριε Διευθυντά της *Νέας Εστίας*,

Από τον καιρό που έτυχε να μου δώσουν το «Έπαθλο Παλαμά», κάθε φορά που θα βγω από το σπίτι μου φοβούμαι μη μου αδειάσουν στο κεφάλι με έναν τενεκέ σκουπίδια. Το πράγμα άρχισε, καθώς ξέρετε, σε διάφορα φύλλα, από ανθρώπους που έχουν για τέχνη το αγοραίο αστέιο ή τη σκόπιμη συκοφαντία [...]¹⁴

III. Στον Γιώργο Κοτζιούλα (1909-1956), ο οποίος την εποχή αυτή συνεργάζεται με τον *Ρίζο της Δευτέρας* και τον *Ρίζοσπάστη*, οργανωτικά ενταγμένος στο ΕΑΜ και έπειτα στον ΕΛΑΣ κατά τη διάρκεια της Κατοχής, δεν ήταν άγνωστο το έργο του Σεφέρη. Αν και η δική του ποίηση έμεινε δεμένη σε μια μετα-

παλαμική μορφή της παράδοσης που βρίσκεται κοντά στο έργο του Μ. Μαλακάση περισσότερο παρά σ' αυτό των ρήξεων που επέφερε η γενιά του Κ. Γ. Καρυωτάκη, η αλήθεια είναι ότι δεν ήταν ανενημέρωτος για τα νέα διεθνή ποιητικά ρεύματα. Αυτό φαίνεται και το 1931. Έκρινε αρνητικά και μάλιστα απορριπτικά τη *Στροφή*, αλλά από την άλλη μεριά έμοιαζε να είναι κάθετα αντίθετος στις μιμήσεις των νέων τεχνοτροπιών και όχι στις τεχνοτροπίες καθεαυτές. Στο σημείωμά του ειρωνεύεται όσους είναι «Ζηλωταί της όψιμης αναγνωρίσεως του Βαλερύ και επίδοξοι συνεχισταί του, χωρίς να έχουν την τεράστια τεχνική κατάρτιση εκείνου». Έτσι, «χάνονται σε μιμήσεις και παρανοήσεις», κινδυνεύοντας να μοιάσουν οι στίχοι τους με «λόγια [...] ανισορρόπων!» Εν κατακλείδι θεωρεί πως «Οι στίχοι του [Σεφέρη] υποβάλλουν βέβαια κάποια γοητεία εδώ κι εκεί, αόριστη και άτονη όμως, αλλά στα περισσότερα μέρη γίνονται ακατανόητοι και μπορούμε να πούμε εξωφρενικοί». Όπως βλέπουμε, στα αποσπάσματα αυτά δεν υπάρχει καμία μνεία που να προδιαθέτει για μια πολιτική ερμηνεία της σεφερικής ποίησης: Εξάλλου, όλο το κείμενο του Κοτζιούλα κινείται στα όρια της αισθητικής αξιολόγησης της *Στροφής*, και οι απορριπτικές του θέσεις σχετίζονται, θα μπορούσε κανείς να πει αποκλειστικά, με το πρότυπο των παραδοσιακών «κανονικών και μετρημένων στίχων [...] όπως είναι διαμετρημένη κι η ζωή μας κι η συμπεριφορά μας και τα λόγια μας κι οι πράξεις μας».¹⁵ Αυτά το 1931. Το 1937 όμως, και έχουν τη σημασία τους οι χρονολογίες, στα άρθρα και στις βιβλιοκριτικές του παρουσιάζεται ήδη στρατευμένος στο όραμα μιας ποίησης η οποία δεν έχει χάσει την επαφή της με την «προγονική πείρα»,¹⁶ προσβλέποντας με άκρα ηρωολατρική έξαρση στην αποκαλυπτική εικόνα μιας νεολαίας που «καρτερεί τον ποιητή της».¹⁷ Και που αυτός «Θα βγει, απέριτος κι ανέλπιστος [...] από τα ίδια τα τυραγνισμένα σπλάχνα του λαού μας, για να τραγουδήσει τα βάσανα και τις λαχτάρες έξη εκατομμυρίων».¹⁸ Το 1947, και αφού παρεμβλήθηκαν ο πόλεμος, η Κατοχή, η προσχώρηση του Κοτζιούλα στο ΕΑΜ και η δράση του στα ορεινά με τον ΕΛΑΣ, όταν εμφανίζεται και πάλι με δημοσιεύσεις του, έχουν ενταθεί ακόμα περισσότερο η αδιαλλαξία και η αμυντική του διάθεση απέναντι στις «νέες μορφές που συνιστούν άρνηση της παράδοσης».¹⁹ Οι απόψεις του είναι εν πολλοίς απόψεις πολιτικής γραμμής, που ενισχύθηκαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής από την άμεση συνάφειά του με την ελλαδική ενδοχώρα και τον πολιτισμό των ορεινών κοινοτήτων. Έτσι, οι θέσεις του 1931 μοιάζουν τώρα πολύ πιο διαλλακτικές από αυτές του μεταπολέμου, και αυτό φαίνεται αμέσως στο μελέτημά του «Πού τραβάει η ποίηση;», ένα αναχρονιστικό κείμενο σφοδρής πολεμικής που στρέφεται σχεδόν κατά πάντων, ακόμα και εναντίον του Κ. Βάρναλη και του Μ. Αυγέρη, όπου ο Κοτζιούλας αρνείται ρητά κάθε γέφυρα με τη νέα ή μοντέρνα ποίηση, θεωρώντας την αντιλαϊκή και υπεροπτική,²⁰ για να κλειστεί και να οχυρωθεί με απελπισία πίσω από το ουτοπικό αρχέγονο όραμα της ποίησης ως αυθόρμητης λαϊκής δημιουργίας. Ένα προανακρουσμα αυτών των απόψεών του νομίζω πως βρίσκεται και στο αθησαύριστο σχόλιό του που ακολουθεί, γραμμένο το 1947 για τον *Ρίζο της Δευτέρας*,²¹ ως αιχμηρή, σατιρική (εναντίον κυρίως του τελείως άκριτου Α. Θρύλου), αλλά σωστή γενικά και μετρημένη θα έλεγα παρέμβαση, στην ούτως ή άλλως άγονη και τυφλή δημόσια συζήτηση για το Έπαθλο Παλαμά.

«Πώς έτυχε να διαβάσω την ίδια μέρα ποιήματα του κ. Σπάλα και του κ. Σεφέρη. Μήνες τώρα με τον κ. Σπάλα και τον κ. Σεφέρη με βασανίζουν ερωτηματικά και αμφιβολίες. Ποιο κοροϊδευτικό μικρούλι ξωτικό θέλησε να τις αναζωπυρώσει;» Ευθυμολογίες σαν τις παραπάνω, διατυπωμένες με σοβαροφάνεια, μου φαίνεται πως δεν έχει γράψει άλλη φορά ο κ. Άλκης Θρύλος και πολύ φοβούμαι πως κάτι τέτοια παν χαμένα στο Ελληνικό Αίμα όπου δημοσιεύονται. Οι αναγνώστες του δεν θα έχουν την αίσθηση του χιούμορ για να το γουστάρουν όπως πρέπει. Ας βοηθήσουμε τουλάχιστον εμείς τους δικούς μας, για να κατατοπιστούν επάνω σε μια υπόθεση που παρ' όλη της τη σοβαρότητα παρουσιάζεται κάπως κωμική. Έχει θεσπιστεί ένα Έπαθλο στη μνήμη του Κωστή Παλαμά για την καλύτερη συλλογή της χρονιάς ή για κριτικές σχετικές με το παλαμικό έργο.

Φέτος έγινε η πρώτη απονομή και δόθηκαν δυο βραβεία: ένα σε ποιήματα και άλλο σε μελέτη. Αλλά παρ' όλο τον επίσημο χαρακτήρα που θέλησαν να δώσουν σ' αυτή την τελετή (αίθουσα «Παρνασσού», παρουσία Μεγαλειστάτου κλπ.), το γεγονός πέρασε απαρατήρητο για τους πολλούς. Ο λόγος είναι πως, άμα ένας λαός έχει μπλεχτεί άθελά του – με τις ξένες επεμβάσεις – στο αιματηρό παιχνίδι του εμφυλίου πολέμου και στον άλλο, σκληρό αγώνα για τον επιούσιο, δεν του μένει καιρός να παρακολουθήσει τις ασχολίες των λογίων στη μακάρια πρωτεύουσά μας. Έτσι, εκδόσεις και διαγωνισμοί και μεσουρανήματα συμβαίνουν ερήμην του κοινού.

Αλλά η απραξία αυτή δεν παρατηρείται και από μέρους των φιλολογούντων. Δεν πέρασε πολύς καιρός και δυο από τα μέλη της επιτροπής βγήκαν να διακηρύξουν απ' τις στήλες του τύπου πως αυτοί δεν ήθελαν να βραβευτούν τα έργα που πήραν τα βραβεία! Ετούτο που κάνει τώρα η κ. Θρύλος για τον ποιητή (μ' αρκετό άλλωστε γυναικείο υπολογισμό, παρά το αντρικό ψευδώνυμό της) έχει ξαναγίνει από άλλον κριτή και για τον δεύτερο βραβευμένο. Ούτε λίγο ούτε πολύ, τους αποκηρύττουν δημοσία! Κατά λάθος τα πήραν τα βραβεία τους. Εκείνοι, οι αρμόδιοι, δεν το 'θελαν με κανένα τρόπο. Κι αφού έγινε το κακό, τώρα, για να ξαλαφρώσουν τη συνείδησή τους, ομολογούν το αμάρτημά τους.

Τί συμβαίνει αλήθεια μ' αυτούς τους ανθρώπους; Αν έλεγαν τουλάχιστον την αλήθεια, θα τους συγχωρούσαμε για τον ανοίκειο θόρυβο που ζητούν να δημιουργήσουν γύρω απ' τα ονόματά τους κι απ' τα ονόματα των φίλων τους ή των εχθρών τους. Δεν είχαν όμως ούτε το χάρισμα της ειλικρίνειας. Κάνουν απλούστατα πνεύμα. Και βρίσκουν την ευκαιρία να επιδείξουν τα προσωπικά τους, να εκδικηθούν τους αντιπάλους τους, να ανταποδώσουν μια προσβολή. Τίποτε δεν τους σταματάει σ' αυτό, ούτε καν η προεκδηλωμένη ετυμηγορία τους. Με πείραξε ο τάδε ή ο κύκλος του; Θα τον αρνηθώ κι εγώ εκ των υστέρων. Αυτό κάνει σήμερα και ο κ. Θρύλος. Που για να μειώσει έναν άδικα έστω βραβευμένο [τον Σεφέρη], τον συγκρίνει με συνάδελφό του [τον Σπάλα], από τους λιγότερο ακουσμένους, μνημονεύοντας μάλιστα (ω επινόηση, άξια της Εύας!) πρώτον αυτόν που ανέσυρε από την αφάνειά του.

Κι όλα αυτά γιατί γίνονται; Ποιος έδωσε το δικαίωμα σ' αυτούς τους κυρίους και την κυρία, που λεν και ξελέν με ευκολία δικολάβου, να ντροπιάζουν με το φέρσιμό τους τ' όνομα του Παλαμά; Αν το κράτος ήθελε να τιμήσει τη μνήμη του εθνικού μας ποιητή και να παρακινήσει τους νεώτερους με το παράδειγμά του, έπρεπε ή να διαλέξει τους κατάλληλους τεχνοκρίτες που με την άρτια μόρφωση και το ακέραιο χαρακτήρα τους θα εξασφάλιζαν τη δίκαιη απονομή του επάθλου. Συναλλαγές σε τέτοια ζητήματα δεν περνάν. Οι ελλανοδίκες δεν είναι κομματάρχες για να κάνουν χατήρια, ούτε κεράτσες της γειτονιάς για να κουτομπολεύουν. Αλλά πολλά ζητήματα από [το] Υπουργείο Παιδείας (αυτό είναι υπεύθυνο για την ασχημιά) σαν το σημερινό. Διορίζει σε τέτοια λειτουργήματα εκείνους που του αναλογούν. Κι εκείνοι ρουσφετολογούν ασύστολα, κατά τ

σύστημα της φαυλοκρατίας, ενώ, μόλις τα χάλασαν, βγάζουν οι ίδιοι στη φόρα τ' άπλυτά τους. Τί περιμένεις; Κατά τον Μακρυγιάννη και τα κοπέλια του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Δεν ήταν ευρύτερα γνωστές πολλές λεπτομέρειες για το Έπαθλο, το οποίο σημειωτέον δεν ξαναδόθηκε άλλη φορά. Οι συνεδριάσεις της Επιτροπής του έγιναν τον Ιανουάριο και Φεβρουάριο του 1947 και τα Πρακτικά του δημοσιεύτηκαν μετά από πολλά χρόνια στη *Νέα Εστία* 92/1087 (15 Οκτ. 1972) 1489-1490.

2. Γ.Σ., *Μέρες*, Ε', σ. 93.

3. Μνημειώδης μπορεί να θεωρηθεί η γνώμη της κριτικού: «Η προσωπική μου γνώμη είναι ότι το Έπαθλο Παλαμά έπρεπε, αντί να καθιερώνει έναν αναγνωρισμένο άνθρωπο των γραμμάτων, να προβάλλει ένα νέον κι ανάμεσα σε αυτούς τους νέους ξεχωρίζω τον κ. Πάνο Σπάλα!», ό.π. (σημ. 1), σ. 1489.

4. *Νέα Εστία* 42/483 (15 Αυγ.1947) 969.

5. Να σημειώσω εδώ ότι αρκετή έκταση έδωσε στο ζήτημα ο Αλ. Αργυρίου στην επτάτομη *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της*, τόμος Δ', σσ. 238-279, αλλά με τον χαώδη και ανεξήγητα πληθωρικό τρόπο συσσώρευσης του υλικού από αποσπάσματα περιοδικών και εφημερίδων της εποχής είναι σχεδόν αδύνατο να αποκτήσει ο σημερινός αναγνώστης μια εμπεριστατωμένη άποψη. Επιπλέον αυτό που προκαλεί δυσάρεστη εντύπωση και καθιστά κάπως αφερέγγυο το όλο εγχείρημα του ιστορικού είναι το μονομερές της αφήγησής του. Δεν γίνεται καμία ουσιαστικά μνεία των αρνητικών απόψεων της Αριστεράς για τη βράβευση Σεφέρη, ούτε του κατ'επανάληψη χαρακτηρισμού της ποιήσής του ως ποιήσης παρακμής. Στη διαμάχη αυτή αναφέρθηκε και ο Δ. Τζιόβας, *Ο μύθος της γενιάς του τριάντα. Νεοτερικότητα, ελληνικότητα και πολιτισμική ιδεολογία*, Αθήνα, Πόλις, 2011, σσ. 406-414.

6. Το «άλλοτε» ενδεχομένως μας πηγαίνει στην κριτική του Λαμπρινού, με το ψευδώνυμο Μ. Λαμπίρης, για το *Ημερολόγιο καταστρώματος β'* (1945), με τον χαρακτηριστικό υπέρτιτλο «Ένας ποιητής της παρακμής», *Ριζοσπάστης*, 14.4.1946. Και εκεί ο Λαμπρινός δέχεται την αξία του Σεφέρη, αλλά και εκεί τον εντάσσει στη λογοτεχνία της παρακμής, έννοια που ήταν λίγο ως πολύ κοινός τόπος στην τότε χονδροειδή, μανιχαϊστική λογική της μαρξικής/υλιστικής ανάλυσης με τις ζεύξεις εργατική τάξη>πρόοδος, αστική τάξη>παρακμή κ.ο.κ.

7. Για την προβαλλόμενη υποψηφιότητα του Σικελιανού εκ μέρους της Αριστεράς, βλ. το απαντητικό σχόλιο του Π. Χάρη, μέλους της επιτροπής του Επάθλου, που αναλαμβάνει την υπεράσπιση της βράβευσης Σεφέρη, αναφέροντας πως *Ο Χριστός στη Ρώμη* του Σικελιανού δεν μπορούσε να τιμηθεί λόγω του ότι δεν είχε υποβληθεί στην επιτροπή, όπως όριζε ο σχετικός νόμος: «Μικρή παρένθεση», *Νέα Εστία* 41/473 (15 Μαρτ. 1947) 325-326. Από το σχόλιο αυτό πληροφορούμαστε ότι ήταν υποχρεωτική η υποβολή του έργου.

8. Αν και βάσει των στοιχείων που έχουν προκύψει τον τελευταίο καιρό, εξίσου, αν όχι μεγαλύτερος υπαίτιος, για την υπονόμευση της υποψηφιότητας Σικελιανού, υπήρξε ο Ν. Καζαντζάκης!

9. Μ. Πιτσιλιδής, *Οι σκοτεινές πλευρές του Γιώργου Σεφέρη*, Αθήνα, Αρχιπέλαγος, 2000, σσ. 219-231.

10. Βλ. τις σχολιασμένες επιστολές του Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου προς τον φίλο του, πεζογράφο Πάνο Καραβία, με συνεχείς εκθειαστικές αναφορές στον Ουράνη, δημοσιευμένες στο αφιέρωμα στον Π. Καραβία του περ. *Γράμματα και Τέχνες* 58 (Απρ.-Αυγ. 1989) 26-32.

11. Σε μια από τις επιστολές που ακολούθησαν και που κυρίως αναδεικνύουν την άγνοια εμπάθεια των δυο πλευρών, ο Καραντώνης ομολογεί ότι: «Στην εισήγησή μου υποστήριξα την άποψη πως δεν έπρεπε να μοιραστεί το βραβείο, μα να απονεμηθεί ολόκληρο στον Γ. Σεφέρη, επειδή το μοναδικό για τον Παλαμά που μας είχε σταλεί – του κ. Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου – ήταν ένα έργο που ουσιαστικά αμφέβαλλε για την ποίηση του Παλαμά». Βλ. *Νέα Εστία* 12/482 (1 Αυγ. 1947) 947-948.

12. «Συνήρρησα με κάποιον τρόπο κι εγώ ώστε να αναδειχθεί η ομάδα που θέλει όσους είναι απ' έξω της [εννοεί την ομάδα Κατσίμπαλη-Καραντώνη] να τους εκμηδενίσει. Το ότι δεν ήξερα σε ποιο σημείο φθάνει η απορροφητική της τάση και η μεγαλομανία της δεν είναι δικαιολογία»: *Ελληνικόν Αίμα*, 9.9.1947.

13. Δειγματοληπτικά: Ν. Γκάτσος, «Η σημασία του επάθλου Παλαμά», *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση* 2 (Ιουν. 1947) 59. Λέων Κουκούλας, «Οι κλίκες», εφ. *Η Μάχη*, 21.7.1947. Σπύρος Μελάς, «Λεβέκ», εφ. *Εμπρός*, 30.9.1947.

14. *Νέα Εστία* 42/483 (15 Αυγ. 1947) 1008-1009.
 15. Περ. *Οικογένεια*, 12.7.1931. Αναδημ. στο αφιέρωμα της *Νέας Εστίας* στον Σεφέρη: 92/1087 (15 Οκτ. 1972) 1559-1560. Τα παραθέματα στη σ. 1560.
 16. Γ. Κ., «Συγχρονισμένη ποίηση», *Νεοελληνικά Γράμματα* 10 (6 Φεβρ.1937) 14.
 17. Ένα από τα μόνιμα ιερά και απαραβίαστα της αριστερής αφήγησης γι' αυτή την περίοδο είναι η προφανής απάλειψη του κοσμοπολιτικού της χαρακτήρα και η σύγκλιση της δικής της αναδίπλωσης στη λαϊκή ταυτότητα με την αναδίπλωση στην εθνική ταυτότητα του Γ' Ελληνικού Πολιτισμού!
 18. Γ. Κ., «Συγχρονισμένη ποίηση», ό.π. (σημ. 16).
 19. Στο ίδιο.
 20. *Νέος Νουμάς*, Απριλομάης-Ιούνης 1950, σσ. 14-22, όπου και το εξής απόσπασμα: «Η μοντέρνα ποίηση δεν ωφελεί κανέναν, μονάχα συσκοτίζει και παραπλανά μερικούς. Κι αν δεν ήταν απ' την αρχή τέτοια, έγινε σιγά σιγά όργανο εκείνων που θέλουν να κρατήσουν την τέχνη μακριά απ' το λάο ή ακόμα να την κάμουν στα μάτια του ύποπτη, ώστε να μην πλησιάζει βιβλία ποιητικά».
 21. *Ο Ρίζος της Δευτέρας*, 15.9.1947. Βλ. και Δ. Δασκαλόπουλος, *Εργογραφία Σεφέρη (1931-1979)*, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1979, σσ. 236-237.

Αλέξης Ζήρας



Μικροσεφερικό

Τόν Δεκέμβριο του 1975 ή Μαρώ Σεφέρη μου χάρισε τīs *Μέρες του 1945-1951*. Τό αντίτυπο ήταν έλαττωματικό και αυτή άκριβώς ή άτέλεια έκανε τό δώρο πολύτιμο, γιατί ή ίδια είχε συμπληρώσει με τό χέρι της τīs λευκές σελίδες 66-67, 70-71, 74-75 και 78-79. Άκόμα πολυτιμότερο τό καθιστά τό γεγονός ότι συχνά ή Μ. Σεφέρη σημειώνει στό περιθώριο όρισμένων έγγραφών τό πραγματικό έπώνυμο προσώπων που ό Σεφέρης γράφει κρυπτικά. Έδώ περιορίζομαι σέ μέρος τής έγγραφής «Κυριακή, Ίούλιος» (1945) τών σελίδων 17-18.

Χτές, στό — ξανακούω τήν ιστορία πού είναι τόσο χαρακτηριστική τών καιρών μας: Ό Μέναιχος διαβάξει τīs *Δοκιμές*: ένθουσιάζεται, γράφει μιά έγκωμιστική κριτική, και τήν πηγαίνει στό περιοδικό. Ό Σωφρονίσκος πού τό διευθίνει του λέει: «Η κριτική σας δέν δημοσιεύεται, γιατί ό Σεφέρης δέν είναι από τούς δικούς μας». Ό Μέναιχος, πού έχει πάει στό βουνό με τούς άντάρτες, φεύγει μαινόμενος και ρωτώντας για τί λογής έλευθερία πολέμησε.

Χτεσινή συγκέντρωση: για να συναντήσουν οι Αθηναίοι φίλοι τόν κ. Συμμαχίδη. Λόγοι. Μιά μαυριδερή δεσποινίς διαβάξει ένα χαιρετισμό: ήρωισμοί, μεγαλεία τής αντίστασης κτλ. Άπάντηση του κ. Σ.: ήρωισμοί, θυσίες, χτίσιμο ενός καινούριου κόσμου. Συγκίνηση στό άκροατήριο. Καθώς χειροκροτούν, σκύβει κάποιος και μου φιθυρίζει στ' αυτί: «Ξέρεις ποιά είναι ή δεσποινίς πού μίλησε; Πρώην ιδιαιτέρα του Τσιρονίκου, από πολλές απόψεις, αυτή και ή μητέρα της».

Η Μαρώ Σεφέρη άπέναντι στό όνομα του Μενάιχμου έχει σημειώσει: «Ρώτας», στού Σωφρονίσκου: «Φωτιάδης» και στού Συμμαχίδη: «Μερλιέ». Δέν γνωρίζω άν ήδη έχουν άποκρυπτογραφηθεί από άλλους μελετητές του Σεφέρη.

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος

Ο Στέλιος Ξεφλούδας της Θεσσαλονίκης και του Παρισιού (1927-1930)

Στη δύση της δεκαετίας του 1920 ένας μορφωμένος νέος της μεσοπολεμικής Ελλάδας από την Αμφίσσα, ο Στέλιος Ξεφλούδας (1901-1984), αναζητά κάτι περισσότερο από τον πνευματικό κόσμο της συντηρητικής δημιουργίας και της στρατευμένης κριτικής και φεύγει για μεταπτυχιακές σπουδές στη Σορβόνη τα έτη 1928-1929. Μαθητεύει πλάι στα γραπτά των φάρων της ευρωπαϊκής διανόησης και διαμορφώνει την προσωπικότητα ενός πρωτοπόρου λογοτέχνη, που επιθυμεί να δει το όνομά του και άλλων της γενιάς του να φιγουράρουν πρώτα, αντάξια των ευρωπαϊκών. Ταυτόχρονα έρχεται σε επαφή με άλλους ομοϊδεάτες, όπως οι Γιώργος Θεοτοκάς, Βασίλης Τατάκης, Τάκης Οικονομίδης, Θράσος Καστανάκης και αρκετούς άλλους, με τους οποίους έχει άμεση επαφή για κάποιο διάστημα είτε αλληλογραφεί. Οι επιστολές του Ξεφλούδα προς τον Θεοτοκά μάλιστα (από το αρχείο του Θεοτοκά, χωρίς όμως τις απαντήσεις του ίδιου) έχουν δημοσιευθεί εδώ και μια δεκαετία¹ και προσφέρουν πλούσιο υλικό για την εποχή, τα ερεθίσματα και τους προβληματισμούς σημαντικών προσώπων της περιβόητης λογοτεχνικής γενιάς του 1930. Αυτό που δεν είναι γνωστό είναι ότι στα χρόνια των σπουδών του στην Εσπερία ο Ξεφλούδας κρατά επαφή με την πατρίδα μέσω της συχνής αρθρογραφίας του στη θεσσαλονικιώτικη εφημερίδα *Μακεδονία*, με την οποία συνεργάζεται ήδη από το 1927. Τις συνεργασίες του με την εφημερίδα έως το 1930 θα επιχειρήσει να παρουσιάσει η παρούσα εργασία, σε συνάφεια με το περιεχόμενο των επιστολών του Ξεφλούδα προς τον Θεοτοκά, για την καλύτερη κατανόηση των όσων γράφει ο λογοτέχνης.

Τα άρθρα του Ξεφλούδα στη *Μακεδονία* κινούνται σε δύο άξονες, τον παρισινό και τον ελληνικό. Ο πρώτος παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθότι περιλαμβάνει ανταποκρίσεις ή εντυπώσεις, όπως τις ονομάζει, από το Παρίσι, εν είδει ημερολογίου, αφού στα άρθρα δηλώνεται ο τόπος και η ημερομηνία. Ο συγγραφέας φλερτάρει εξίσου με το ρεπορτάζ και το λογοτεχνικό είδος, είναι ανταποκριτής της καλλιτεχνικής κίνησης στη γαλλική πρωτεύουσα, δίνοντας όμως μια λυρική χροιά σε ό,τι γράφει. Εδώ παρατηρεί κανείς την ασύνδετη γραφή και την κάποτε άτακτη ροή των σκέψεων του αρθρογράφου, που αποδυναμώνουν ακόμα περισσότερο το δημοσιογραφικό στιλ των ανταποκρίσεων. Επιπλέον, ο τόπος του είναι χαμηλός, ρομαντικός, αισθηματικός, και ιδιαίτερα στην παρθενική του ανταπόκριση (*Μακεδονία*, 23.8.1928) θυμίζει έντονα τη spleen του Baudelaire: «[...] δεν περιμένουμε από πουθενά ναρθεί ο ίσκιος της στοργής και της αγάπης να μας παρηγορήσει, ο ήλιος της φιλίας να μας δώσει το θάρρος που χρειάζεται, όταν είμεθα μόνοι μέσα σε μια πολιτεία άγνωστη που θορυβεί τρελλά [...]. Κι όμως, όλα αυτά θα περάσουν και θα συνειθίσεις, όταν θα σε εγκαταλείψει η πρώτη εντύπωση. Θα σε πείσει σιγά σιγά η ανία του αιώνια επαναλαμβανόμενου αύριον [...]». Η ύπαρξη πληθώρας ονομάτων σε κάθε του άρθρο μεγάλων μοντερνιστών, όπως οι Valéry, Gide, Zweig, Ντοστογιέφσκι, δείχνει τα διαβάσματα και τις καλλιτεχνικές ανησυχίες του νεαρού Έλληνα μετεκπαιδευμένου.

Ο Ξεφλούδας επηρεάζεται βαθύτατα από τους γάλλους λογίους και τις ευρωπαϊκές συνήθειες. Μπορεί αρχικά να νιώθει προδομένος από την πόλη του φωτός, να νοσταλγεί συχνά την πατρίδα στα πρώτα άρθρα, δεν μετανιώνει ωστόσο για την επιλογή του. Στα γραπτά του συναντούμε πότε το ειδυλλιακό ή το καθημερινό Παρίσι, πότε το Παρίσι της ζωηρής καλλιτεχνικής κίνησης. Θαυμασμό του προκαλούν οι έντονοι ρυθμοί της νέας μηχανοποιημένης καθημερινότητας, τα σμήνη των τουριστών που καταφθάνουν από όλο τον κόσμο, η τρυφήλη νυχτερινή ζωή. Παρομοιάζει τη γαλλική πρωτεύουσα πότε με μια θελκτική γυναίκα, πότε με ένα πολύβουο και πολύχρωμο μελίσσι, πότε με ησυχαστήριο, μερικές φορές την αποτυπώνει στο χαρτί σαν ζωγραφικό πίνακα.² Σε κάθε περίπτωση, το Παρίσι τον ανταμείβει σε πνευματικό επίπεδο, όπως το είχε ονειρευτεί.

Την ανώτερη αυτή πνευματική κλάση, την οποία σχολιάζει με ενθουσιασμό ουκ ολίγες φορές, τη συναντά όχι μόνο στον καλλιτεχνικό κόσμο αλλά και στο κοινό, που υποδέχεται με φιλοπερίεργεια και ανυπομονησία καθετί καινούργιο και πρωτοποριακό. Η παιδεία ενός Mallarmé αντικατοπτρίζεται στην κατάνυξη που επιδεικνύουν οι επισκέπτες της Εθνικής Βιβλιοθήκης (Μακεδονία, 28.2.1929). Η πρωτοπορία ενός Gaston Baty εξυμνείται από το φιλοθέαμον κοινό στα θέατρα της Avenue, της Comédie Champs-Élysées, του Atelier και του Théâtre des Arts, όπου τα έργα που ανεβαίνουν παίζονται για μήνες, για ένα κοινό παγκόσμιο «που ξέρει να εκτιμά και να κρατά ψηλά την τέχνη» (Μακεδονία, 14.4.1929).

Κάποτε, όμως, η πρωτοπορία αυτή και τα αμέτρητα παρακλάδια της δείχνουν κούφια και ανούσια, όταν εκφράζεται από ενθουσιώδεις δημιουργούς χωρίς περιεχόμενο. Ο Ξεφλούδας μάς μεταφέρει την εικόνα από τις πρώτες εκθέσεις ζωγραφικής που λαμβάνουν χώρα στο Grand Palais: «Οι σημερινοί καλλιτέχνες έχουν την αρετήν των, έγραφε ο Βαλερύ..., μα πρέπει να ομολογήσουμε ότι δεν αντιμετωπίζουν σχεδόν τα μεγάλα έργα, ότι δεν είναι σε άνεση μπροστά στα προβλήματα της σύνθεσης, ότι δεν αγαπούν καθόλου να επινοούν» (Μακεδονία, 3.6.1929). Με αντικειμενική ματιά ο ανταποκριτής παραδέχεται πως τα έργα των νέων καλλιτεχνών κάπου κάπου στερούνται εφευρετικότητας και βάθους και είναι ακατάληπτα στο κοινό. Ωστόσο, στο ίδιο άρθρο, δεν παραλείπει να τονίσει πως «ευτυχώς εδώ δεν υπάρχει “Νεογαλλική πραγματικότητας” ούτε ξενοφοβία», γι' αυτό και οι εκθέσεις γνωρίζουν την επιτυχία με έργα από όλα τα μέρη της Γης.

Στον αντίποδα της - ίσως υπέρμετρα - ελεύθερης δημιουργίας και των προοδευτικών μυαλών της Εσπερίας, ο Ξεφλούδας βλέπει με λύπη τη στεριότητα της πνευματικής Ελλάδας. Η αίσθηση πως όλα τα όνειρα του νέου δημιουργού μπορούν να πραγματοποιηθούν στην Ευρώπη της πρωτοπορίας, που διαπνέει όλες τις παρισινές ανταποκρίσεις, συγκρούεται με τα άρθρα που αφορούν την πατρίδα του. Από το πρώτο του ακόμα άρθρο στη Μακεδονία, τα Χριστούγεννα του 1927, δηλώνεται η έντονη ανησυχία του για την πορεία της ελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής και η ανάγκη για δημιουργία εθνικής τέχνης πέρα από τα σύνορα και μακριά από τη λογοτεχνία του παρελθόντος.³ Η παραδοχή πως οι Έλληνες μόνο μιμούνται και είναι παγιδευμένοι στη μετριότητα λόγω του «πνευματικού μιλιταρισμού», όπως χαρακτηρίζει την

κριτική λίγο αργότερα ο Θεοτοκάς στο *Ελεύθερο Πνεύμα* του, πληγώνει τον αρθρογράφο. Ακριβώς γι' αυτό τον λόγο και οι Έλληνες δημιουργοί σαν τον ίδιο και πολλούς ακόμα της γενιάς του διάλεξαν τον ανοιχτό ευρωπαϊκό ορίζοντα, για να ξεδιπλώσουν το ταλέντο τους. Με θλίψη παρατηρεί πως η Ελλάδα τρώει τα παιδιά της, φέροντας ως παράδειγμα τον γλύπτη Θανάση Απάρτη, που συγκαταλέγεται στους σπουδαιότερους καλλιτέχνες της Ευρώπης και του οποίου το έργο άνθισε λόγω περιβάλλοντος – κριτικών και κοινού – στους παρισινούς κόλπους (Μακεδονία, 1.1.1929). Ο Ξεφλούδας εκφράζεται χαρακτηριστικά για τη σχέση Ελλάδας - Γαλλίας σε επίπεδο ελευθερίας της καλλιτεχνικής έκφρασης: «Μπροστά στη Νοτρ-Νταμ μ' αρέσει να υψώνω προσευχές και ύμνους. Βρίσκω την ελευθερία να φθάσω το θεό μου. Στον Παρθενώνα μπροστά αισθάνομαι τη σιωπή να μου κλείνει τα χείλη [...]» (Μακεδονία, 26.10.1928).

Στην ίδια ανταπόκριση καταγράφει τις συνομιλίες του με έναν «ποιητή», που είναι ο Γιώργος Θεοτοκάς,⁴ ο οποίος αναρωτιέται με πικρία: «Γιατί σε μας να μη γίνεται το ίδιο. Γιατί να πνίγουμε μέσα στο πρόχειρο “κουτσομπολιό” κάθε εκδήλωση παράξενη, γιατί να σπάνουμε τα φτερά εκείνου που ζητά να κάνει κάποιο τρελό πέταγμα με τη σοβαρότητα την άγωνα και με την αδιαφορία που νεκρώνει [...]. Αλλά ξέχασα, εμείς ακόμα μιλάμε για δημοτικό τραγούδι και για Σολωμό». Εκεί επικεντρώνεται η συζήτηση μεταξύ Σ. Ξεφλούδα και Γ. Θεοτοκά στη Μακεδονία και ξεινιά η σύμπλευση απόψεων, όπως δηλώνεται ρητά σε κατοπινά άρθρα του πρώτου και στη μεταξύ τους αλληλογραφία.

Οι συνοδοιπόροι στις ιδέες Ξεφλούδας και Θεοτοκάς συναντήθηκαν στο Παρίσι στην πιο ενθουσιώδη περίοδο της ζωής τους και μαζί σχεδίασαν την ανανέωση της ελληνικής λογοτεχνικής πραγματικότητας. Συνέχισαν να επικοινωνούν μέσω αλληλογραφίας, όταν ο Θεοτοκάς μετακινήθηκε στο Λονδίνο και αφότου ο Ξεφλούδας επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη. Ο Ξεφλούδας νιώθει τυχερός για το γεγονός ότι στη Γαλλία ήρθαν σε επαφή με τη «λυρική, ελεύθερη, θεία ψυχή του Παρισιού» (επιστολή 2.2.1929), τα φιλοσοφικά του ρεύματα, την αδέσμευτη καλλιτεχνική παραγωγή, τους πνευματικούς δασκάλους του μοντερνισμού. Η πόλη του φωτός υπήρξε γι' αυτούς «το καθαρτήριο, το μέρος όπου όλα ξεκαθαρίζουν και ο καθένας νιώθει πού στέκει και τί είναι, αρκεί να μην είναι τυφλός ή αναισθητός» (επιστολή 13.5.1929). Όταν, μάλιστα, έρχεται η ώρα του επαναπατρισμού του, ο ψυχικός και σωματικός πόνος είναι μεγάλος, και με απροθυμία σκέφτεται πώς θα προσαρμοστεί εκ νέου «στο ηλίθιο περιβάλλον της Θεσσαλονίκης» (επιστολή 13.7.1929).

Έχοντας κάνει κτήμα τους τον ευρωπαϊκό τρόπο σκέψης, οι δύο λόγιοι θεωρούν χρέος τους να τη μεταλαμπαδεύσουν στην πατρίδα τους, που εξακολουθεί να είναι δέσμια παρωχημένων αντιλήψεων. Η συζήτηση γύρω από την υπεροψία της «Ζαπείου Ακαδημίας», της ρηχής και πολιτικά κατευθυνόμενης, επανέρχεται διαρκώς. Η αφύπνιση των νέων στην Ελλάδα πρέπει να γίνει το συντομότερο. Πώς; Με τα πρωτοπόρα έργα που οι ίδιοι ετοιμάζουν και, ακόμα καλύτερα, μέσω ενός οργάνου που θα τους εκφράζει και θα κυκλοφορεί ευρέως στην Ελλάδα, με στόχο τη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ ελληνικής και ευρωπαϊκής παραγωγής. Ο σχεδιασμός ενός περιοδικού των δυτικοσπουδαγμένων Ελλήνων, όπως ήταν η παρέα του Παρισιού (Θεοτοκάς, Ξεφλούδας, Οικονομίδης, Τατάκης, Θεοδωρίδης), κρατάει χρόνια, με επικεφαλής τον Θράσο Καστανάκη.⁵

Η έκδοσή του τελικά δεν πραγματοποιείται, παρά την επιμονή του Ξεφλούδα για την επίσπευση του ζητήματος.

Στην αλληλογραφία τους έχουν την ευκαιρία, μεταξύ άλλων, να μοιραστούν και τις συγγραφικές τους δραστηριότητες. Ο Θεοτοκάς στέλνει ποιητικές δοκίμες στον φίλο του, ο οποίος τις επιδοκιμάζει. Σύμφωνα με τον Ξεφλούδα, ο αληθινός δημιουργός εκφράζεται καλύτερα με την ποίηση (επιστολές 2.2.1929 και 15.3.1929), ωστόσο, όταν ο Θεοτοκάς τού εκμυστηρεύεται πως «ονειρεύομαι κάτι πλατύ για το μέλλον, ένα μυθιστόρημα πολύ περίεργο» (επιστολή 15.3.1929), εκείνος ενθουσιάζεται. Ο πεζός λόγος εκφράζει καλύτερα και τον ίδιο. Τον Μάιο του 1929 (επιστολή 13.5.1929) ο Ξεφλούδας γράφει στον Θεοτοκά πως έχει στα συρτάρια του ποιήματα, μελέτες και άλλα κείμενα και πως τον εκφράζουν πιο ελεύθερα πεζολογικές μορφές από το μυθιστόρημα. Τις πρώτες μέρες του 1930 (επιστολή 12.1.1930) θα του γράφει πως ετοιμάζει ένα βιβλίο σε λυρικό τόνο για τον καιρό που πέρασε στο Παρίσι και για τις ψυχικές του μεταπτώσεις, τις ανησυχίες, τις γνωριμίες, τις συναντήσεις. Ήδη ο Θεοτοκάς έχει εκδώσει το *Ελεύθερο πνεύμα* στα τέλη Νοεμβρίου του προηγούμενου έτους.

Το δοκίμιο που έμελλε να γίνει το μανιφέστο της λογοτεχνικής γενιάς του 1930 προέκυψε από την εσωτερική ανάγκη δύο νέων ανθρώπων να εκφραστούν ελεύθερα και να ανοίξουν τα μάτια των συνομηλίκων τους, όπως φαίνεται από τα γράμματα του Ξεφλούδα προς τον Θεοτοκά. Ο Θεοτοκάς βρήκε στον πρώτο έναν ομοϊδεάτη, ένα ανοιχτό μυαλό που χωρούσε όλους τους προβληματισμούς του και έκρινε με συμπάθεια τις σκέψεις του. Ο σκελετός του δοκιμίου βασίστηκε σε ό,τι ακριβώς απασχόλησε τους δύο λογοτέχνες στα φοιτητικά τους χρόνια στο εξωτερικό, όπως υπαινιχθήκαμε παραπάνω. Γίνεται, επίσης, λόγος για τους «φωτογράφους» της τέχνης (εννοώντας τους ηθογράφους) και πώς πρέπει να εκλείψουν επιτέλους από τα ελληνικά γράμματα, για τα έργα τέχνης που πρέπει να ακολουθούν μόνο την ψυχή του καλλιτέχνη, για τη νέα γενιά που πρέπει να γίνει η νέα εκδοχή των *enfants prodigues* (άσωτων υιών) του André Gide και να δώσει βαθιά και διαχρονικά έργα. Ο Ξεφλούδας δεν σταματά να εφοδιάζει τον συγγραφέα του *Ελεύθερου πνεύματος* με αποσπάσματα από έργα σπουδαίων συγγραφέων και κριτικών (Valéry, Gide, Zweig, Thibaudet, Jaloux, Ντοστογιέφσκι κ.ά.) και δέχεται με χαρά να χρησιμοποιηθούν κάποια στο δοκίμιο, όταν ο Θεοτοκάς τού το ζητά (επιστολή 13.6.1929). Σε κάθε ευκαιρία, ο Ξεφλούδας ενθαρρύνει τον φίλο του να εκδώσει οπωσδήποτε τη μελέτη του, γιατί κρίνει ότι οι σκέψεις του «είναι άξιες να γεμίσουν τις ζωές των νέων, αφού έχει(ς) ξεπεράσει τη χιλιοπατημένη στράτα της λογοτεχνικής κοινότητας» (επιστολή 13.4.1929).

Με την κυκλοφορία του *Ελεύθερου πνεύματος*, ο Ξεφλούδας τού αφιερώνει ένα εκτενές κριτικό σημείωμα στη *Μακεδονία*,⁶ σε «τόνο αδελφικό» όπως γράφει στον Θεοτοκά. Σ' αυτό, χρησιμοποιώντας πολλά αποσπάσματα του δοκιμίου, αναφέρεται στις βασικότερες ιδέες του που απέκτησαν μαζί ως μετεκπαιδευόμενοι, καθώς και σε παλαιότερα άρθρα του, όπου έθιγε τα ίδια θέματα για την οπισθοδρομική ελληνική κριτική και για τις ανησυχίες του πρωτοπόρου καλλιτέχνη. Στα τελευταία του γράμματα ο Ξεφλούδας συνεχίζει να επαινεί το τόλμημα του φίλου του, θεωρώντας το δρμύ χτύπημα στην ελληνική διανόηση και άκρωρ αφυπνιστικό για τη γενιά τους. Η ανατολή του 1930 τού δίνει ελπίδα για μια λαμπρή δεκαετία για εκείνους και τα έργα τους.⁷

Οι συνεργασίες του Ξεφλούδα στη Μακεδονία συνεχίζονται στον τόνο του Ελεύθερου πνεύματος. Ακολουθεί ένα μακροσκελές άρθρο σε δύο μέρη,⁸ με τίτλο «Η νεότης και το διανοητικό περιβάλλον», όπου επαναλαμβάνονται οι ίδιες θέσεις που συναντούμε στο μανιφέστο της γενιάς του '30. Το τελευταίο του άρθρο γράφεται στις 25 Ιουνίου 1930 και αφορά πάλι παραινέσεις προς τους νέους ομότεχνους του να ξεφύγουν από τις απαισιόδοξες «Σειρήνες» του παρελθόντος και του δογματισμού. Δεν παραλείπει να παραθέσει λόγια του Θεοτοκά από το Ελεύθερο πνεύμα. Κλείνει το άρθρο με το γνωστό λυρικό του ύψος: «στο άγνωστο βάθος ο ποιητής με τη φλογερή νεανική ψυχή του χανότανε ακολουθώντας το μεγάλο του όνειρο κι ανοίγοντας ένα νέο δρόμο στ' ανήσυχα βήματα που ωρμούσαν να τον ακολουθήσουν. Κι έτσι τα κηρύγματα της απαισιοδοξίας ήταν σαν να μην είχαν ακουστή ποτέ».

Αυτή είναι και η τελευταία συνεργασία του Σ. Ξεφλούδα με τη Μακεδονία, εικάζουμε λόγω της ενασχόλησής του με το πρώτο του λογοτέχνημα, Τα Τετράδια του Παύλου Φωτεινού. Το όνομά του επανέρχεται στην εφημερίδα, όταν ο Γ. Θ. Βαφόπουλος γράφει κριτική για το πρώτο του βιβλίο,⁹ υποστηρίζοντας πως είναι ένα έργο με πνευματικές ακροβασίες και λεκτικά ευρήματα, που πραγματεύεται την ατελείωτη διανοητική τραγωδία του ίδιου του συγγραφέα και κάθε ανικανοποίητης καλλιτεχνικής ψυχής.

Η μελέτη των άρθρων του Σ. Ξεφλούδα στη Μακεδονία υποδεικνύει το επιτακτικό αίτημα νέων ελλήνων λογοτεχνών στις αρχές του 20ού αιώνα για συγχρονισμό με την Ευρώπη. Οι παρισινές ανταποκρίσεις προβάλλουν την ανάγκη του για αδέσμευτη καλλιτεχνική δημιουργία, πέρα από τις στερεοτυπικές και στείρες νόρμες της πνευματικής Ελλάδας του μεσοπολέμου. Δείχνουν, επίσης, παράλληλα με την αλληλογραφία του με το Θεοτοκά, την επίδραση που άσκησαν ειδικά οι Valéry και Gide,¹⁰ που υποστήριξαν από τους πρώτους τη ζητούμενη δημιουργία, αυτή που πηγάζει απευθείας από την ψυχή τού διαρκώς προβληματιζόμενου «άσωτου» καλλιτέχνη. Η γενικότερη συνεργασία του με τη Μακεδονία αποδεικνύει πως όσα διατύπωσε ο Θεοτοκάς στο Ελεύθερο πνεύμα αποτύπωναν συλλογικότερες αντιλήψεις. Προσφέρονται ακόμη τα στάδια εξέλιξης και ζύμωσης της σκέψης του νέου λογοτέχνη, μέσω της επαφής του με τις κορυφές της γαλλικής και εν γένει της ευρωπαϊκής διανόησης. Το Παρίσι αποδεικνύεται, έτσι, μια βασική μήτρα που γονιμοποιεί όλες εκείνες τις νεωτερικές ιδέες που οδήγησαν στην ανανέωση και ανύψωση της νεοελληνικής λογοτεχνίας από τη δεκαετία του 1930 και εξής.

Κατάλογος συνεργασιών του Στέλιου Ξεφλούδα στη Μακεδονία της Θεσσαλονίκης (1927-1930)

1. «Από μια μελέτη: Η δημιουργία εθνικής τέχνης», 25.12.1927.
2. «Εντυπώσεις από το Παρίσι: Το όνειρο που δεν αληθεύει ποτέ όταν μας εγκαταλείψει η πρώτη εντύπωση. Αι εναλλαγές της ζωής», 23.8.1928.
3. «Γράμματα απ' το Παρίσι: Όταν οι Παρισίνοί φεύγουν, οι ξένοι φθάνουν κατά σμήνη. Η ζωή του Παρισιού στην εποχή των βακάνς. Η όψη της πόλεως. Ειδική ντεκορασιόν για τους ξένους. Οι Αγγλοσάξωνες που γελούν και "δεν βλέπουν". Οι τύποι που γυρίζουν άσκοπα και τα αξιοθέατα. Ένα ειδυλιακόν παρελθόν», 12.9.1928.
4. «Εντυπώσεις από το Παρίσι: Μια νύχτα στες προκουαίες του Σηκουάνα. Κάποια ασύλληπτα θέλγητρα», 26.10.1928.

5. «Εντυπώσεις από το Παρίσι: Η Ελλάδα αναγεννιέται στα ταξιδεμένα τέκνα της. Ο γλύπτης Αθανάσιος Απάρτης», 1.1.1929.
6. «Εντυπώσεις από το πνευματικό Παρίσι: Απογεύματα στην Εθν. Βιβλιοθήκη στο γκρίζο χάος της σωπής», 28.2.1929.
7. «Εντυπώσεις από το Παρίσι: Στο θέατρο «Αβενύ» του Γκαστόν Μπατού. Το κοινό που ξέρει να εκτιμά, να αγαπά και να κρατά ψηλά την τέχνη», 14.4.1929.
8. «Εντυπώσεις από το Παρίσι: Πώς εμφανίζονται οι πρώτοι εκθέσεις ζωγραφικής. Οι νέοι καλλιτέχνες που τους απορροφά η λεπτομέρεια και δεν αγαπούν καθόλου να επινοούν. Η πνευματική κατάρτιση και το ψυχικό βάθος που δεν συντροφεύονται από τον ενθουσιασμό για να λάμψη η τέχνη», 3.6.1929.
9. «Κριτικά σημειώματα: «Το Ελεύθερο Πνεύμα». Αντί επιφυλλίδος» [Α'], 8.12.1929.
10. «Κριτικά σημειώματα: «Το Ελεύθερο Πνεύμα»» [Β'], 9.12.1929.
11. «Σύγχρονες σκέψεις: Η νεότης και το διανοητικό περιβάλλον» [Α'], 1.1.1930. Στο πρωτοσέλιδο του φύλλου δημοσιεύεται επίσης, φωτογραφία του Ξεφλούδα καθώς και το ποίημά του «Μες στα όνειρά σου ανέμιζαν κρίνα χλωμά», ως μέρος του αφιερώματος της Μακεδονίας στους (σύγχρονους) μακεδόνες ποιητές.
12. «Σύγχρονες σκέψεις: Η νεότης και το πνευματικό περιβάλλον. Β'», 3.1.1930.
13. «Φιλολογικά: Άχρηστα κηρύγματα της απαισιοδοξίας», 25.6.1930.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Ευχαριστώ θερμά τον κ. Λάμπρο Βαρελά για την πολύτιμη βοήθεια και καθοδήγησή του.

1. Μαρία Παλακτσόγλου, «Στέλιος Ξεφλούδας - Γιώργος Θεοτοκάς: Ανέκδοτη αλληλογραφία (1929-1930)», E. Close, M. Tsiannikas and G. Frazis (επιμ.), *Greek Research in Australia: Proceedings of the Fourth Biennial Conference of Greek Studies, Flinders University, September 2001*, Αδελαΐδα, Flinders University Department of Languages - Modern Greek, 2003, σσ. 431-477.
2. Χαρακτηριστικοί είναι οι τίτλοι των άρθρων από τις εντυπώσεις για το Παρίσι: «Όταν οι Παρισίνοι φεύγουν, οι ξένοι φθάνουν κατά σμήνη» (12.9.1928), «Μια νύχτα στες προκουμίες του Σηκουάνα. Κάποια ασύλληπτα θέλγητρα» (26.10.1928), «Απογεύματα στην Εθν. Βιβλιοθήκη, στο γκρίζο χάος της σωπής» (28.2.1929).
3. Δημοσιεύεται ως απόσπασμα από μια μελέτη του με τίτλο «Η δημιουργία εθνικής τέχνης», που μάλλον δεν εκδόθηκε ποτέ.
4. Τότε ακόμη ο Θεοτοκάς δεν έχει γράψει κάποιο πεζογράφημα, αλλά έστειλε στον Ξεφλούδα τις ποιητικές του δοκιμές. Βλ. Παλακτσόγλου, ό.π. (σημ. 1), σ. 437-440 (επιστολή 2.2.1929).
5. Τα θέματα που αναφέρονται σε αυτή την παράγραφο επανέρχονται σε κάθε επιστολή, ιδιαίτερα το ζήτημα της ανύψωσης της ελληνικής λογοτεχνίας μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ειδικά για το σχεδιαζόμενο περιοδικό γίνεται λόγος στην αλληλογραφία τους. Βλ. Παλακτσόγλου, ό.π. (σημ. 1), σσ. 440, 443-445 και 455.
6. Μακεδονία, 8 και 9.12.1929.
7. «...ήρθε Ο ΚΑΙΡΟΣ ΜΑΣ». Βλ. Παλακτσόγλου, ό.π. (σημ. 1), σ. 467 (12.1.1930).
8. Μακεδονία, 1 και 3.1.1930.
9. «Φιλολογικά άρθρα: Τα Τετράδια του Παύλου Φωτεινού (Κριτική δοκιμή του κ. Γ. Θ. Βαφόπουλου)», Μακεδονία, 7.12.1930.
10. Αναφορά στον Valéry γίνεται σχεδόν σε κάθε άρθρο του. Όσο για τα στοιχεία που υιοθέτησε ο Ξεφλούδας από τον Gide, βλ. Αλ. Σαμουήλ, *Ο βυθός του καθρέφτη: ο Andre Gide και η ημερολογιακή μυθοπλασία στην Ελλάδα*, Ηράκλειο, ΠΕΚ, 1998, σσ. 258-272.

Μαριάνθη Βουρτσάκη



Η *Eroica* του Κοσμά Πολίτη και η προπολεμική Πάτρα

Η *Eroica* δημοσιεύεται σε συνέχειες στο περιοδικό *Τα Νέα Γράμματα* από τον Ιανουάριο ως τον Δεκέμβριο του 1937 και τυπώνεται αυτοτελώς το 1938

από τον εκδοτικό οίκο Γκοβόστη. Την επόμενη χρονιά, το 1939, το βιβλίο θα τιμηθεί με το κρατικό βραβείο μυθιστορήματος, ενώ από την αρχή της έκδοσής του απέσπασε ενθουσιώδεις και υμνητικές κριτικές.

Στο άρθρο αυτό θα παρουσιάσουμε μια άγνωστη ως τώρα βιβλιοκριτική της *Eroica*, η οποία δημοσιεύεται στο πατρινό περιοδικό *Αχαϊκά*, στο τεύχος της 1ης Ιουλίου 1938. Τα *Αχαϊκά*, μια τριμηνιαία έκδοση για τα γράμματα, τις επιστήμες και τις τέχνες, κυκλοφόρησε στην Πάτρα από τον Μάρτιο του 1937 μέχρι και τον Σεπτέμβριο του 1940, ενώ τον Ιούνιο του 1943 βγήκε ένα έκτακτο τεύχος – αφιέρωμα στον Κ. Παλαμά. Συνολικά κυκλοφόρησαν 16 τεύχη. Διευθυντής του περιοδικού ήταν ο δικηγόρος και σημαντικός ιστορικός της Πάτρας Κ. Ν. Τριανταφύλλου, ενώ ανάμεσα στους συνεργάτες του βλέπουμε πολλά γνωστά ονόματα, όπως του Κ. Παλαμά και της Μυρτιώτισσας.¹

Ο Κοσμάς Πολίτης την εποχή αυτή κατοικεί στην Πάτρα,² διευθυντής του εκεί υποκαταστήματος της Ιονικής Τράπεζας. Η κριτική της *Eroica*, την οποία παραθέτουμε στη συνέχεια, απέχει πολύ από τους ενθουσιώδεις διθυράμβους άλλων κριτικών για το έργο αυτό του Κ. Πολίτη.³ Θα λέγαμε ότι εκφράζει κάποιο σκεπτικισμό προβάλλοντας ως κύριο λόγο τη δυσκολία κατανόησής της από τους αναγνώστες, κυρίως λόγω του μοντερνιστικού της προσανατολισμού, πρόβλημα το οποίο είχαν επισημάνει άλλωστε και άλλοι σύγχρονοι με το βιβλίο κριτικοί.⁴

Ο συγγραφέας της σύντομης αυτής κριτικής αναφοράς υπογράφει με το αρχικό Ζ. και από τα γραφόμενά του συμπεραίνουμε ότι είναι κάποιος Πατρινός, ο οποίος γνωρίζει τόσο τον Κ. Πολίτη και το προηγούμενο έργο του όσο και την κριτική υποδοχή της *Eroica*. Η προσωπική μας έρευνα δεν μπόρεσε να καταδείξει την ταυτότητα αυτού του προσώπου, έχουμε όμως σαφείς ενδείξεις να πιστεύουμε ότι πρόκειται για τον συνεργάτη των *Αχαϊκών* Μ. Ζωγράφο, ο οποίος υπογράφει επιστολή που δημοσιεύτηκε στο ίδιο τεύχος του περιοδικού και σχετίζεται, όπως πιστεύουμε, με την *Eroica*. Το ύφος αυτής της επιστολής είναι ειρωνικό και περιπαικτικό. Ας δούμε πρώτα την κριτική, όπως αυτή δημοσιεύτηκε στα *Αχαϊκά*.⁵

ΚΟΣΜΑ ΠΟΛΙΤΗ: ΕΡΟΙΣΑ (ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ), ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΚΟΒΟΣΤΗ, ΣΕΛ. 251, ΔΡ. 50

Τον περασμένο μήνα εκυκλοφόρησε το νέο αυτό βιβλίο του γνωστού συγγραφέα του *Λεμονοδάσους* και της *Εκάτης*. Για τον κ. Κοσμά Πολίτη έχουμε γραφεί πολλά ευνοϊκά από την επίσημη, ας την ειπούμε, αθηναϊκή κριτική και μερικοί έφτασαν ως το σημείο να τον τοποθετούν στην κορυφή του στερεώματος των συγχρόνων Ελλήνων πεζογράφων. Φυσικά υπάρχουν κ' οι αντίθετες απόψεις. Αλλά, για να θυμηθούμε το ξένο ρητό, όταν οι κριτικοί διαφωνούν, ο τεχνίτης βρίσκεται εν τάξει με τον εαυτό του. Το νέο του βιβλίο, που γράφτηκε κιόλας κάτω από τον πατρινό ουρανό (νά, που δε φταίει το κλίμα για την πνευματική κακομοιριά μας, όπως ισχυρίζονται πολλοί), είναι πολύ ενδιαφέρον αν και έχει την ιδιότητα, δεν λέμε μειονέκτημα ή πλεονέκτημα, να μην διαβάζεται χωρίς κάποιον κόπο. Ζητάει μια προσπάθεια από τον αναγνώστη. Ίσως αυτό να είναι χαρακτηριστικό της μοντέρνας τέχνης και ο κ. Κ.Π. είναι γνήσιος και ομολογημένος οπαδός της. Άλλες φορές άξαφνα λέγαμε πως για να χαρακτηριστεί ένας για μεγάλος ποιητής, πρώτα απ' όλα έπρεπε να έχει το προσόν ν' απομνημονεύεται, ν' αποστηθίζεται. Τα συρρεαλιστικά ποιήματα δεν έχουν αυτή τη χάρη. Θαρρώ πως δεν έχουμε το δικαίωμα να τα καταδικάσουμε από τώρα. Μπορεί με τον καιρό ν' αλλάξουμε και τα μέτρα και σταθμά της κριτικής μας. Το

ίδιο και στο μυθιστόρημα. Μπορεί ό,τι τώρα βρίσκουμε για ελάττωμα αργότερα να θεωρηθεί τουλάχιστον φυσικό. Πάντως η *Eroica* είναι ένας καρπός με πολύ σκληρό φλούδι. Θέλει γερά δόντια για να ξεφλουδισθεί. Κι' όταν το κατορθώσει κανείς, βρίσκει μέσα ένα περιεχόμενο που δεν είναι για όλα τα γούστα. Για τον συγγραφέα νομίζουμε πως αρκεί ότι δεν είναι εύκολο να ειπεί κανένας πως βρήκε τον καρπών αυτό κούφιο. Ζ.

Στο ίδιο τεύχος των *Αχαιϊκών* και μάλιστα στην αμέσως προηγούμενη σελίδα (60), πριν από την παραπάνω κριτική, δημοσιεύεται επιστολή η οποία υπογράφεται από τον συνεργάτη του περιοδικού Μ. Ζωγράφο. Θεωρούμε ότι τόσο ο τίτλος όσο και το περιεχόμενο της επιστολής αυτής παραπέμπουν έμμεσα, υπαινικτικά και με σαφή ειρωνικό τρόπο στην *Eroica* και συγκεκριμένα στη γλώσσα της. Ο συντάκτης της επιστολής, αφού αναφέρει την πίστη του στον δημοτικισμό, υποστηρίζει ότι η προσωπική αισθητική μας, όσον αφορά τη γλώσσα, πρέπει να παραμεριστεί και να υποταχθεί στους κανόνες που διέπουν αυτήν. Πρέπει να σημειώσουμε ότι είχε προηγηθεί συζήτηση και ανταλλαγή επιστολών από τις στήλες του *Νεολόγου*, ημερήσιας εφημερίδας τότε της Πάτρας, ανάμεσα στον συγγραφέα, τον δημοσιογράφο του *Νεολόγου* Χρίστο Ριζόπουλο και άλλους αναγνώστες σχετικά με τη γλώσσα της *Eroica*.⁶ Εκεί, η λέξη «πετρόλαδο» που χρησιμοποιείται στην *Eroica* δίνει την αφορμή για ευρύτερη συζήτηση σχετικά με τον τρόπο απόδοσης στη δημοτική γλώσσα σύνθετων λέξεων που αποδίδουν νεολογισμούς. Είναι χαρακτηριστικός ακόμη και ο τίτλος της επιστολής, «Η αισθητική της ακοής», ο οποίος παραπέμπει ακριβώς στη φράση την οποία χρησιμοποιεί ο ίδιος ο Κ. Πολίτης σε επιστολή του στον *Νεολόγο* υπερασπιζόμενος τη γλωσσική επιλογή *πετρόλαδο* αντί *πετρέλαιο*.⁷ Αλλά και άλλα παραδείγματα που χρησιμοποιούνται στην επιστολή, όπως *αμυγδαλόλαδο* και *καρυδέλαιο*, παραπέμπουν σαφώς στη λέξη *πετρόλαδο* της *Eroica*, η οποία και προκάλεσε τη γλωσσική διαμάχη. Παραθέτουμε την επιστολή:

Η ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΤΗΣ ΑΚΟΗΣ

Αγαπητά μου *Αχαιϊκά*,

Υποφέρω πολύ με την αισθητική της ακοής μου. Είνε πολύ παράξενη κι' έχει παράλογες αξιώσεις. Ακούστε τί μου συμβαίνει μαζί της τελευταία. Ξέρετε τα καρύδια και τ' αμύγδαλα. Από τους καρπούς αυτούς βγαίνει κι' από ένα λάδι, όπως είναι γνωστό. Εκείνο που βγαίνει από τ' αμύγδαλα, η αισθητική της ακοής μου το θέλει αμυγδαλόλαδο, γιατί αμυγδαλόλαδο με πότιζεν η μάνα μου μικρό σαν είχα δυσπεψίες. Η ίδια αισθητική μου το λάδι που βγαίνει από τις ινδιάνικες καρύδες στα εργοστάσια το θέλει καρυδέλαιο, γιατί καρυδέλαιο, είδος και λέξη, κυκλοφορεί η βιομηχανία. Δεν θέλει, η βρωμούσα, να παραδεχθί κανόνα. Ούτε καρυδέλαιο και αμυγδαλέλαιο, ούτε αμυγδαλόλαδο και καρυδόλαδο. Αλλά δεν σταματούν ως εκεί οι ιδιοτροπίες της και τα βάσανά μου. Το αμυγδαλόλαδο το θέλει πάντοτε χωρίς τελικό Ν. Το καρυδέλαιο το θέλει άλλοτε με τελικό Ν κι' άλλοτε χωρίς, σύμφωνα με το κέφι της. Τί να της κάμης; Αισθητική της ακοής λέγεται αυτή. Τολμάς να της ειπής τίποτα; Αλλά έχει κι' άλλη παράξενιά. Στον τονισμό της γενικής η αισθητική της ακοής μου απαιτεί στο αμυγδαλόλαδο τον τόνο στην προπαραλήγουσα. Του αμυγδαλόλαδου, μου φωνάζει στ' αφτί, ποτέ του αμυγδαλόλαδου. Η ίδια δεν ανέχεται γενική του καρυδέλαιου όμως, αλλά του καρυδέλαιου, με τον τονισμό στην παραλήγουσα. Φαντασθήτε, αφού μέσα σε δύο λέξεις τόσο συγγενικές μου δίνει τέτοιες στενοχώριες, τί τραβώ μαζί της όταν πιάσω να καταστρώσω λίγες γραμμές

σε μια κόλλα χαρτί. Ας αφίσωμε που έχω κι άλλα βάσανα με την αισθητική της οράσεως. Αυτή, που καμιά φορά μερικοί κάνουνε λάθος και την μπερδεύουνε με την αισθητική της ακοής (τα μάτια σας είνε άρρωστα, γράφει κάπου ο Ψυχάρης, όχι τ' αφτιά σας) είνε χειρότερη. Κοντολογίς, μου έχουνε κάνει το κεφάλι αβγόλαδο.

Αν ήμουν καθαρευουσιάνος θα καθόμουν ν' αραδιάζω ελληνοφράγκικους μακαρονισμούς και θα στεκόμουν έπειτα να τους καμαρώνω, θαμπωμένος από την εύκολη ικανοποίηση που χαρίζει η Άγνοια στα παιδιά της. Εγώ όμως, βλέπετε, γράφω τη Νεοελληνική μας, την Αθάνατη, ζωντανή γλώσσα του Έθνους μας, γιατί πίστεψα πια πως μια Φυλή δεν μπορεί να ιδή προκοπή με νεκρή γλώσσα, όπως δεν μπορεί ένας ζωντανός άνθρωπος να παραδοθή στα όργια της Ζωής, να πλάση νέα ζωή, με μούμιες μπαλσαμωμένες.

Κάποιος φίλος μου παλαιχός που θέλησα να τον συμβουλευθώ μου παρατήρησε πως δεν πρέπει να έχω απόλυτη εμπιστοσύνη στην αισθητική μου, την προσωπική. Η Νεοελληνική μας, μου έμαθε, έχει τους κανόνες της, που δεν πρέπει να είνε γεννήματα της φαντασίας μας αλλά θρέμμα της επιστήμης, θρέμμα της απρόσωπης, γλωσσολογικής και κάπως φιλοσοφικής έρευνας και μελέτης. Κ' η αισθητική των αφτιών μου (και προπάντων των ματιών μου, επιμένω) είνε γέννημα και θρέμμα της προχειρολογίας κι' ακαταστασίας και πρέπει να την μάθω να πειθαρχεί και να λοικευέται. Μόνον ότι χρειάζεται κόπος γι' αυτά όλα.

Πάτρα, Ιούνιος 1930⁸

Μ. ΖΩΓΡΑΦΟΣ

Κλείνοντας το σύντομο αυτό άρθρο, πρέπει να επισημάνουμε το ενδιαφέρον με το οποίο η λογοτεχνία αλλά και η νεοελληνική γλώσσα αντιμετωπίζονται από την πατρινή κοινωνία του μεσοπολέμου, αντίθετα με όσα υποστηρίζονται από πολλά μέλη της. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα *Αχαικά* σε άλλα τεύχη είχαν πραγματοποιήσει έρευνα ανάμεσα στους αναγνώστες τους με το εξής ερώτημα: «Πού οφείλεται η πνευματική ακινησία στην πόλη των Πατρών και με ποια μέσα θα αποκτήσουμε πνευματική κίνηση».⁹ Ο Κ. Πολίτης δεν φαίνεται να συμμετείχε στην παραπάνω έρευνα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Νίκος Ε. Πολίτης, *«Αχαικά», Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974*, τόμ. Α', Αθήνα, ΙΝΕ/ΕΙΕ, 2008, σσ. 325-326.
2. Η παραμονή του στην Πάτρα θα διαρκέσει από τον Σεπτέμβριο του 1934 ως το 1942.
3. Βλ. σχετικά, Γιώργος Καλλίνης, *Σχεδιάσμα βιβλιογραφίας Κοσμά Πολίτη (1930-2006)*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2008.
4. Βλ. ενδεικτικά, Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, *Τα πρόσωπα και τα κείμενα. Β': Ανήσυχα χρόνια*, Αθήνα 1943, σ. 204.
5. Όλα τα τεύχη του πατρινού περιοδικού υπάρχουν ψηφιοποιημένα στην ιστοσελίδα του Μουσείου Τύπου (<http://www.mouseiotipou.gr/arxeion-xml/pages/esiepi/internet/tekmiria-find>).
6. Βλ. Λάμπρος Βαρελάς, «Μια άγνωστη συζήτηση για το 'πετρόλαδο' της Εγοίκα», *Μικροφιλολογικά* 34 (Φθινόπωρο 2013) 44-47.
7. Θα πρέπει να αναφέρουμε το ενδιαφέρον που επέδειξαν και άλλοι κορυφαίοι λογοτέχνες της Γενιάς του 1930 (Γ. Σεφέρης, Γ. Θεοτοκάς, Α. Τερζάκης, Η. Βενέζης κ.ά.) για την καλλιέργεια, την ανάπτυξη και την τακτοποίηση της δημοτικής γλώσσας: βλ. σχετικά κείμενα και βιβλιογραφία στο: Γιώργος Σεφέρης, *Το βυσινί τετράδιο*, επιμ. Φώτης Δημητρακόπουλος, Αθήνα, Καστανιώτης, 1987.
8. Η χρονολογία που αναγράφεται στο κάτω μέρος της επιστολής δεν είναι η σωστή, αφού το τεύχος αυτό των *Αχαικών* εκδίδεται στα 1938. Είτε πρόκειται λοιπόν για τυπογραφικό λάθος, είτε γίνεται σκόπιμη παραποίηση της εκ μέρους του συντάκτη της επιστολής. Είναι εξάλλου βέβαιο ότι δεν πρόκειται για προγενέστερη επιστολή, αφού τα *Αχαικά*, στα οποία την απευθύνει ο αποστολέας, αρχίζουν να εκδίδονται το 1937, ενώ η ανταλλαγή των επιστολών μέσω του *Νεολόγου* γίνεται τον Ιούνιο του 1938.

9. Βλ. *Αχαϊκά*, τεύχη Απριλίου και Δεκεμβρίου 1938, Μαρτίου και Ιουλίου 1939. Τα *Αχαϊκά*, όπως και πολλά άλλα περιοδικά, κυκλοφορούν στον απόηχο της κίνησης για την πνευματική αφύπνιση της επαρχίας. Βλ. τη διδακτ. διατριβή του Λ. Βαρελά, *Η αντιμετώπιση λογοτεχνικών και πνευματικών κινήσεων στην ελληνική επαρχία (1929-1940)*. Θέματα ιστορίας και βιβλιογραφίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας, Θεσσαλονίκη 1997. Έτσι εξηγείται και ο ελαφρά δηκτικός τόνος του Ζ. εναντίον των αθηναίων κριτικών.

Ασπασία Γκιόκα



Η έκθεση προκειμενικού υλικού ως αφηγηματικό άλλοθι στον Άγνωστο του Νίκου Βραχίμη

... Δεν μπορείς να γίνεις ένα διήγημα.
Ξεφεύγεις από τα όρια της διηγήσεως...
Ν. Βραχίμης, Ο Άγνωστος

Ο Νίκος Βραχίμης αποδίδει στο μεγαλύτερο αφήγημά του, τη νουβέλα *Ο Άγνωστος* (1944),¹ τα χαρακτηριστικά του λόγου ενός προσώπου κυριευμένου από το άγχος της διατάραξης της σχέσης του με τον κόσμο² και από την αγωνία της μετουσίωσης αυτής της σχέσης σε λογο-τεχνικό σώμα. Για να πετύχει αυτή τη μετάλλαξη από την προ-κείμενη ύλη σε κειμενικό υλικό, επιλέγει μια ασθμαίνουσα γραφή και μια κατακερματισμένη γλώσσα, η οποία διαθλάται μέσω διαφορετικών αφηγηματικών προσωπείων: ο Ανδρέας Κωσταράς που σκοτώνεται και αφήνει στον Ν. Βραχίμη τα χειρόγρατά του, ο Σύλβι, ο Σάρλυ, ο Ιξ, ο Σέργιος που συναίρει όλα τα υπόλοιπα πρόσωπα. Και ενώ υιοθετεί την εσωτερική εστίαση μιας πρωτοπρόσωπης αφήγησης (εκτός από την τελευταία ενότητα της νουβέλας, όπου γίνεται τριτοπρόσωπη, με την εστίαση να παλινδρομεί χωρίς ουσιαστικά να μετατοπίζεται), ωστόσο την υπονομεύει συνεχώς με έναν τόσο πολύσημο τρόπο, ώστε ο αγχώδης ρυθμός της να ξεπερνά κατά πολύ τη συνειρμική ροή του αυτοματισμού του υπερρεαλισμού, η ονειρική διάσταση να υπερβαίνει τη μετάθεση και τη διαστρέβλωση της φροϊδικής ερμηνευτικής, ο αφηγηματικός χωροχρόνος του να προσεγγίζει ή και να ξεπερνά τα ειδοποιά γνωρίσματα της μετανεωτερικότητας.

Ο ήρωας/αφηγητής δεν παρουσιάζει τη σύγκρουσή του με τον εξωτερικό περίγυρο, δεν του χρειάζονται καν τα εξωτερικά γεγονότα. Του αρκεί να αποτυπώσει την ιδιοσυστασία των προσωπείων του μέσα από συνεχείς καταβυθίσεις στο ασυνείδητο, όντας ο ίδιος συν-ταξιδιώτης στην αρχή, και στο τέλος υπόστεγος στον κοινό τους Πύργο.³ «Είδες τον εαυτό σου μέσα στον τριγωνικό καθρέφτη; (Ήταν βέβαιος ότι είδα τον εαυτό μου μέσα στον τριγωνικό καθρέφτη)... Είσαι ξένος και έρχεσαι από πολύ μακριά, όμως ο Ιξ είναι ο ίδιος ο Σέργιος... Νιώθω τον Σύλβι που απλώνεται. Με καλύπτει, διεισδύει μέσα μου. Με ανατρέπει. Τώρα είναι πανταχού παρών». (σσ. 103-104)

Ο αφηγητής εκθέτει συνεχώς τη διαδικασία της γραφής του στον αναγνώστη μέσω διαδοχικών μεταφηγηματικών αναφορών αλλά και ενδοπλαισιώσεων

της αφήγησης με ρητούς ή και υπονοούμενους εγκιβωτισμούς: «Θα σε κάνω ένα διήγημα» λέω στον φίλο μου... Δεν μπορείς να γίνεις ένα διήγημα. Ξεφεύγεις από τα όρια της διηγήσεως. Μπορούμε όμως να πίνουμε μαζί... (Τα παρακάτω τα είχα δημοσιεύσει στο περιοδικό Πάφος το 1941... Στην αυτοβιογραφία του ταξίδι αποτελεί βέβαια το δεύτερο μέρος των χειρογράφων του Σύλβι.) (σ. 113)

Το αφηγηματικό εγώ δίνει ελάχιστες πληροφορίες για τον εαυτό του: γυρεύει ένα όνομα, περιοδεύει συνεχώς, η οξυδέρκειά του δεν ικανοποιείται με τα συνηθισμένα ονόματα. Γυρεύει ένα όνομα που θα τον βοηθήσει να καταλάβει επιτέλους ποιος είναι. Κανένα σημαντικό εξωτερικό χαρακτηριστικό των προσώπων/προσωπειών δεν αναφέρεται παρά τα μαλλιά τους, κι αυτά κυρίως ως μετωνυμική αναφορά της σκέψης, της έμπνευσης, της φαντασίας, της επιθυμίας: «Με τα χάρδια των ανέμων τα μαλλιά μου εκυμάτισαν γύρω από την έκφραση των επιθυμιών που παρακολουθούν ακόμη την υπόστασή μου απραγματοποιήτες...». (σ. 92)

Ο λόγος, αν και επιμερίζεται φαινομενικά σε διαφορετικούς φορείς, κυριαρχείται από τη μονο-λογική διάσταση. Οι διάλογοι είναι φανταστικοί, νοεροί· ο αφηγητής υποθέτει την ύπαρξη του άλλου, δεν την επιβεβαιώνει· και εκεί όπου ο διάλογος πραγματώνεται, είναι σκηνοθετημένος, θεατρικός, χαρακτηρίζεται από στοιχεία υπονόμησης, λες και δεν επιδιώκεται η επικοινωνία αλλά η δήλωση μιας κατάστασης ή μιας επιθυμίας: «- Ει Σάρλυ! - Ει Σάρλυ! - Σέργιε! Σέργιε! Ούτε μιλιά. Θα πιούμε. Θα πιούμε. Θα πιούμε. Οι καλοί φίλοι όταν βρεθούν ύστερα από μεγάλη απόσταση χρόνου και τόπου πίνουν πρώτα. Όλα τ' άλλα επακολουθούν. - Ε! Σάρλυ! Και βέβαια πίνουν». (σ. 86)

Αλληπάλληλα καταγράφονται σκέψεις και προβάλλονται εικόνες σχετικές με τη λειτουργία της γραφής, τους τρόπους και τη διαδικασία της, ενώ ταυτοχρόνως υπογραμμίζεται ισχυρή η αμφισβήτηση της ικανότητας συγγραφής, σαν να βασανίζει τον αφηγητή συνεχώς το ανεπίτευκτό της, η ανάγκη της σύνθεσης, και από την άλλη η καταδίκη του κατακερματισμού: «Θέλεις να με κάνεις ένα διήγημα; Και νομίζεις ότι μπορείς να κάνεις τέτοιο πράμα; Αυτή η δουλειά είναι για όσους προσπαθούν να συμμαζεύουν ό,τι αποκτούν». (σ. 87)

Ένα από τα κυρίαρχα θεματικά μοτίβα ταύτισης με την περιπέτεια της αφήγησης είναι το Ταξίδι. «Καλό ταξίδι, Νίκο,» λέει ο Αντρέας Κωσταράς, όταν εμπιστεύεται τα χειρόγραφα στον συγγραφέα (σ. 82). Κατάληξη του ταξιδιού είναι ο Πύργος, που αντιμετωπίζεται ως ο κατεξοχήν χώρος της μνήμης και της φαντασίας, ενός γενεαλογικού παρελθόντος, εκεί όπου δύναται ό,τι συγκέντρωσαν κατά την διάρκεια του ταξιδιού τους οι περσόνες του Σέργιου αλλά και ο ίδιος να αποκτήσει νέα υπόσταση, να ανα-γεννηθεί. Κάτω από ομόλογο πρίσμα παρουσιάζεται στον αναγνώστη αυτή η φαινομενικά ακατέργαστη ύλη του προκειμενικού υλικού, που ζητά επίμονα ένα σχήμα να μορφοποιηθεί, να υποστασιοποιηθεί σε κάτι πιο συγκεκριμένο, να γίνει κείμενο.

Τέτοιο υλικό είναι οι σκιές του παρελθόντος, το γέλιο των ανθρώπων, οι ήχοι, κάποτε πρωτογενείς και αδιαμόρφωτοι, κάποτε μετουσιωμένοι σε μουσική. Οι σκιές αποτελούν πρωταρχικό σύντροφο, στόχο αναζήτησης και πρόκληση αποτύπωσης για τον αφηγητή, ενώ διατηρούν κάποτε και τον απειλητικό τους χαρακτήρα: «Ζούσα μέσα στις παράξενες σκιές των ομοίων μου. [...] Οι σκιές αυτές έμελλαν να καταλήξουν νευρασθενικές. Πολύ ευερεθιστές! Ανεξήγητες!

[...] καταντούσα ανήσυχος μέσα σ' αυτό το περιβάλλον των σκιών. Εκατέβαινε η νύχτα και τις παραμόρφωνε [...] Έβλεπες τότες τις σκιές να κινούνται πάνω στο μαύρο παραπέτασμα και καταντούσαν αγνώριστες κάτω από τα νέα τους σχήματα. Ήταν φανερό. Ζητούσαν νέα έκφραση. Μπορούσαν να δώσουν νέα σημασία στην ύπαρξή τους [...] Μία απ' αυτές τις νύχτες ξεκίνησα». (σ. 90-91)

Το γέλιο αποτελεί κάτι πολύτιμο για τον ταξιδευτή-περιπλανώμενο, κάτι που θα αναζητήσει ο Σάρλυ μέχρι το τέλος της περιπλάνησής του και την επιστροφή στον Πύργο. Παρουσιάζεται ως κάτι απαραίτητο αλλά και δύσκολο να το εντοπίσει και να το αποκτήσει ο περιπλανώμενος. Δάσκαλος για την αναζήτηση και την παγίδευσή του γέλιου γίνεται ο χρόνος, που είναι συνάμα και απατεώνας, κάποιος από την επίδραση του οποίου οφείλει να απελευθερωθεί ο ταξιδευτής: «Αλλά να μαζεύει κανείς το γέλιο των ανθρώπων δεν είναι εύκολο πράγμα. Χρειάζεται μεγάλας δάσκαλος για να διδάξει αυτήν την τέχνη. Και ο μεγαλύτερος από όλους είναι ο χρόνος. [...] Εμείς όμως σωρεύουμε με προσοχή και δέος το γέλιο των σκιών, γιατί είναι ελαφρό κι ευλύγιστο όπως πρέπει να είναι η πεμπτούσια του ανθρώπου». (σ. 93)

Εκτός από τις σκιές και το γέλιο, ως πρωτογενές υλικό της γραφής εμφανίζονται και οι ήχοι, που έρχονται να σχηματοποιήσουν εκ νέου τις σκιές, να δώσουν μορφή και οργάνωση σ' αυτό το βασανιστικό παιχνίδι του νου και της μνήμης του αφηγητή: «Άκουε κανείς παράξενα κουδούνια... Ήταν ήχοι δαιμονικοί. Έβλεπες τότες τις σκιές να κινούνται πάνω στο μαύρο παραπέτασμα και καταντούσαν αγνώριστες κάτω από τα νέα τους σχήματα. Ήταν φανερό. Ζητούσανε νέα έκφραση. Ήταν φανερό. Μπορούσαν να δώσουν νέα σημασία στην ύπαρξή τους. Χτίζανε κατανυκτικούς ναούς και απαντούσαν με μελωδίες και φαλμούς στα παράξενα κουδούνια που προκαλούσανε τη νύχτα. Μία από αυτές τις νύχτες ξεκίνησα». (σ. 91)

Η γραφή συνδέεται ακόμα με τον πυρετό και το ποτό, με μια κατάσταση έκστασης, παρόμοια με αυτή που προκύπτει από το πάθος της οινοποσίας: «Απόψε θα πιούμε. Απόψε πρέπει να προωθηθούμε προς το απροχώρητο. Θα πιούμε με όλες μας τις αισθήσεις. Με όλους τους πόρους των διαθέσεων. Αλλά το πρώτιστο καθήκον είναι να διηγείται κανείς... Όταν πίνει, πρέπει να διηγείται κανείς...» (σ. 88). «Είναι ένα υγρό με πυρετό στη ρευστή ουσία του. Τίποτε από χρώμα! Τίποτε από όγκο! Πυρετός 100%. Πυρετός». (σ. 100)

Υπάρχουν καιρικές στιγμές στη διάρκεια της αφήγησης όπου οι σκιές, το γέλιο, το ταξίδι, κυρίως το θαλασινό – με όχημα και μέσο το καράβι – συναιρούνται και δίνουν αυτό που αποτελούσε από την αρχή το προσδοκώμενό της: το ίδιο το σώμα της γραφής. Δάσκαλος, σύμμαχος και ενίοτε εχθρός σ' αυτήν την ιδιόμορφη μετάλλαξη παραμένει ως το τέλος ο χρόνος: «Τα καράβια έχει τόσα χρόνια, καημένε, που πάνε και γυρίζουν, που πάνε δίχως να γυρίζουν. Και να δούμε πόσοι, φίλε μου Σάρλυ, σπουδάζουν μαζί με σένα, συνταξιδιώτες άγνωστοι, μαθηταί του ίδιου αδυσώπητου δασκάλου, να συνάζουν το χαμόγελο των ανθρώπων...» (σ. 96)

Καταλύτης προς το τέλος της αφήγησης, προτού ο εμπρησμός του Πύργου αναλάβει να επιτελέσει τον καθαριστικό ρόλο, γίνεται η νύχτα, που προσωποποιείται και αναδεικνύεται ρυθμιστής στην τελευταία ενότητα, λίγο πριν από τη φωτιά, η οποία θα σφραγίσει την πάλη του αφηγητή με το παρελθόν του. Η νύχτα είναι η οικοδέσποινα του πύργου του Σέργιου, αυτή που οδηγεί τους

προσκεκλημένους του στα διαμερίσματά τους, αυτή που επιβλέπει τη συνάντηση των προσώπων-προσωπειών του Σέργιου και τη συναίρεσή τους στο τέλος, αυτή που παρίσταται στο μεγάλο γεγονός της πυρπόλησης. Σκιώδης και δαιμονική, μυστηριώδης και γοητευτική, γίνεται μια σχεδόν θηλυκή φιγούρα, απαραίτητη για την τελευταία πράξη της συνάντησης: «[η νύχτα] έσυρε τα κράσπεδα της τουαλέττας της. Έπρεπε να παρουσιαστεί κομψή μέσα στην επιβλητικότητά της. Προκλητική μέσα στο πλήθος των αξεδιάλυτων υποσχέσεών της [...]. Η νύχτα τον είδε που έτρεμε κι έριξε πάνω στους ώμους του τη σκοτεινή κάπα της [...]. Η νύχτα, ευχαριστημένη, έβλεπε ακίνητη, μειδιούσε το απέραντο μειδίαμα του χρόνου και σιωπούσε. Σε λίγο η παλάμη πελωρία εδέσποζε όλης αυτής της συντροφιάς κι έχυνε απάνω τους σταγόνες από μακαριότητα. Έως ότου η νύχτα όρμησε ξαφνικά, άρπαξε το χέρι του Σεργίου και το ανάγκασε να χτυπήσει τρεις φορές με το σκήπτρο το πάτωμα [...]. Η νύχτα ανασήκωσε την κάπα της, άνοιξε τα φτερά και κρεμάστηκε πάνω από το χάος της φωτιάς. Ένα ασήμαντο, μικρό λεπτό, και κανένα ίχνος δε βρισκόταν πια να τη θυμίζει» (σ. 140)

Ο Βραχίμης στον Άγνωστο κατάφερε να καταγράψει την ψυχοσύνθεση του ανθρώπου που βιώνει τη ρήξη με το περιβάλλον του στην προσπάθεια αυτοδιαμόρφωσης του Εγώ. Με έναν τρόπο δονούμενο από πάθος, σχεδόν σπαρακτικό, απέδωσε τις στιγμές που το Εγώ επιχειρεί την αναδρομική «ιστορικοποίηση» του παρελθόντος, ανακατασκευάζοντας τις αναμνήσεις του με στόχο να νοηματοδοτήσει μέσα από τη γραφή εκ νέου το μέλλον. Ταυτοχρόνως κατέγραψε και την προσωπική του πάλη, την περιπέτεια, το ταξίδι του στον λαβύρινθο της γραφής, αφήνοντας ένα έργο πρωτοποριακό, όχι μόνο για την κυπριακή και ελληνική λογοτεχνία, αλλά ευρύτερα για την ευρωπαϊκή· ευκτέον να υπάρξει και μια κριτική αποτίμηση σύμμετρη της αξίας του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Νίκος Βραχίμης, *Ο Άγνωστος και τα άλλα αφηγήματα*, επιμ. Α. Παπαλεοντίου, Λευκωσία, Πολιτιστικές Υπηρεσίες του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, 1997 (συγκεντρωτική έκδοση όλων των ευρισκόμενων πεζών του). Εφεξής οι παραπομπές στην έκδοση αυτή γίνονται εσωτερικές σε παρένθεση δηλώνεται απλώς η σελίδα.
2. «Κατά πάσα πιθανότητα ο Ν. Βραχίμης είχε υπόψη του ανάλογα κείμενα από την παγκόσμια πεζογραφία. Ας θυμηθούμε ότι το μοτίβο της διχασμένης προσωπικότητας αποτελεί τον κύριο θεματικό άξονα στο μυθιστόρημα *Φρανκεστάιν* (1818) της Mary Shelley, στα διηγήματα «Ο άγγελος του παράξενου» και «Ο Ουίλλιαμ Ουίλσον» του E. A. Poe, στα μυθιστορήματα *Η παράξενη περίπτωση του Δόκτορ Τζέκιλ και του Μίστερ Χάιντ* (1886) του R. L. Stevenson και *Τζον Σέρμαν* του W. B. Yeats καθώς και στο διήγημα «Το όνειρο της Κλάρας» (1913) του Κ. Χατζόπουλου»: Α. Παπαλεοντίου, ό.π. (σημ. 1), σ. 15.
3. Ο Πύργος είναι η κατάληξη της περιπλάνησης, ο χώρος όπου συναντιούνται και συναίρονται όλες οι περσόνες του αφηγητή, τον οποίο και πυρπολεί στο τέλος της νουβέλας ο Σέργιος. Για το θεματικό μοτίβο του Πύργου βλ. Α. Παπαλεοντίου, ό.π. (σημ. 1), σ. 16.

Άννα Αφεντουλίδου

Λογοτέχνες της Θεσσαλονίκης για τον θάνατο του Μακαρίου

Ο αρχιεπίσκοπος και πρώτος πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας Μακάριος ο Γ' (κοσμικό όνομα: Μιχαήλ Χριστοδούλου Μούσκος) γεννήθηκε στις 13.8.1913 και απεβίωσε στις 3.8.1977. Ο θάνατός του εύλογα προκάλεσε ισχυρό κύμα συγκίνησης σε Έλληνες και Ελληνοκυπρίους. Στο φύλλο της Παρασκευής 5 Αυγούστου 1977 (σ. 6) της εκδιδόμενης στη Θεσσαλονίκη εφημερίδας *Ελληνικός Βορράς* και υπό τον τίτλο «Οδύνη και έμπνευση στους λογοτέχνες της Θεσσαλονίκης», διαβάζουμε:

Οδύνη και έμπνευση προκάλεσε ο θάνατος του Μακαρίου στους λογοτέχνες της Θεσσαλονίκης. Εκτός από τα ποιήματα που εμπνεύσθηκαν η κ. Χρυσάνθη Ζιτσαία και ο κ. Ντίνος Χριστιανόπουλος (που δημοσιεύονται στην πρώτη σελίδα) μας είπαν τη γνώμη τους: – Ο λογοτέχνης και πεζογράφος κ. Τηλέμαχος Αλαβέρας: [...] – Ο ποιητής κ. Τάκης Βαρβιτσιώτης: [...] – Ο θεατρικός κριτικός και δημοσιογράφος κ. Γιώργος Κιτσόπουλος: [...] – Η κ. Ζωή Καρέλλη, η γνωστή ποιήτρια της Θεσσαλονίκης: [...].

Πρόκειται για κοινότοπες, αναμενόμενες τοποθετήσεις, που εκτείνονται σε σαράντα-πενήντα λέξεις και συνηθίζονται στην περίπτωση θανάτου επιφανών προσώπων. Περισσότερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι δημοσιογραφικοί χαρακτηρισμοί για τους τέσσερις λογοτέχνες: «Ποιητής» ο Τάκης Βαρβιτσιώτης, «γνωστή ποιήτρια» με εμφαντική (και μάλλον περιττή) αναφορά στην πόλη όπου ζούσε και δημιουργούσε η Ζωή Καρέλλη, εμφαντική περιρτολογία το «πεζογράφος» για τον Τηλέμαχο Αλαβέρα (ευλόγως περιλαμβάνεται στο σημασιολογικά πλατύτερο «λογοτέχνης»), ενώ ο πεζογράφος, κριτικός, θεατρικός συγγραφέας, πρώην καλλιτεχνικός διευθυντής του ΚΘΒΕ (1967-1974) και τότε συνεργάτης του *Ελληνικού Βορρά* Γιώργος Κιτσόπουλος αναφέρεται απλώς ως «θεατρικός κριτικός και δημοσιογράφος».

Ας δούμε και στην πρώτη σελίδα του συγκεκριμένου φύλλου τα ποιήματα που συνέθεσαν η Χρυσάνθη Ζιτσαία (1902-1995) και ο Ντίνος Χριστιανόπουλος (γενν. 1931), τα οποία δημοσιεύτηκαν υπό τον κεφαλαιογράμματο τίτλο «ΠΟΙΗΤΗΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΓΡΑΦΟΥΝ ΓΙΑ ΤΟΝ ΜΑΚΑΡΙΟ»:

Θα νικάς και νεκρός

Της Κύπρου ο ουρανός ολόφωτος
την επική σου χάραξε εικόνα.

Έτσι θα μένη σύμβολο ακατάλυτο
σύμβολο λευτεριάς και δίκαιου αγώνα.

Ακριτά μυθική, γίγαντα, μάρτυρα
ενάντια στις παλίρροιας των κυμάτων
κι ορθός απ' τις επάλξεις πέρασες
στην άφθαρτη ζωή των αθανάτων.

Δεν έφυγες και πάντα θα οδηγής
όπως πολέμησες τους τόσους χάρους
και πεθαμένος θα νικάς καθώς ο Κίμωνας
που και «νεκρός ενίκα» τους βαρβάρους.

ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΖΙΤΣΑΙΑ

«Σα να κλαίγαν το παιδί τους»

«Πέθανε ο Μακάριος»
έλεγε μια γυναίκα στο λεωφορείο.

«Το είπε το πρωί το ραδιόφωνο,
η μάνα μου έκλαιγε».

Για πόσους άραγε πολιτικούς
κλάψαν μανάδες
σα να κλαίγαν το παιδί τους;

ΝΤΙΝΟΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΠΟΥΛΟΣ



Το «Χρυσάνθη Ζιτσαία» ήταν λογοτεχνικό ψευδώνυμο της Χρυσάνθης Ζέρβα, που γεννήθηκε στο Μπρίντζι της Ιταλίας, έζησε τα παιδικά και εφηβικά της χρόνια στη Ζίτσα Ιωαννίνων και εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη περί το 1930. Τόσο στα έμμετρα όσο και στα ελευθερόστιχα ποιήματά της υπήρξε παραδοσιακή ποιήτρια, αξιοποιώντας τον υψηλό τόνο, τη λεκτική εκζήτηση, το ευκρινές λυρικό περίγραμμα. «Παραδοσιακός λυρισμός», «ελληνοκεντρικός ιδεαλισμός»: οι χαρακτηρισμοί του Αλ. Ζήρα¹ για την ποίησή της επιβεβαιώνονται και από το συγκεκριμένο ποίημα. Σε πραγματολογικό επίπεδο, θα παρατηρούσαμε ότι στον μηχανισμό δράσης της παλίρροιας εντοπίζονται συνιστώσες ή κύματα της παλίρροιας (και όχι «παλίρροιας των κυμάτων»), ενώ στην πολιτισμική νεοελληνική παράδοση (λαϊκή και λόγια) ο Χάρος είναι πάντα ένας. Ωστόσο, θα πρέπει να πιστώσουμε στο ενεργητικό της ποιήτριας τη λειτουργική παρομοίωση που εντοπίζεται στο τέλος του ποιήματος: η Χρ. Ζιτσαία συνδέει τον αρχαίο στρατηγό Κίμωνα με τον Μακάριο και καθρεφτίζει διαμέσου μιας αναλογίας το ιστορικό παρελθόν στο επικαιρικά φορτισμένο παρόν. Ξέρουμε κυρίως από τον Πλούταρχο (*Βίοι Παράλληλοι*) ότι κατά την πολιορκία του κατεχόμενου από τους Πέρσες Κιτίου της Κύπρου από τους Αθηναίους (450 π.Χ.) κρατήθηκε μυστικός ο θάνατος του αποβιώσαντος στρατηγού. Στη ναυμαχία που ακολούθησε στη Σαλαμίνα της Κύπρου ο αθηναϊκός στόλος, με υψηλό ηθικό και πιστεύοντας ότι ο Κίμων είναι ζωντανός, πολέμησε γενναία και νίκησε τον στόλο Περσών και Φοινίκων, εξ ου και το ότι ο Κίμων και «νεκρός είναι». Επιπρόσθετα, ας έχουμε υπόψη ότι η Χρ. Ζιτσαία ήταν βαθιά συνδεδεμένη με την Κύπρο. Ξέρουμε ότι σύζυγος της ποιήτριας ήταν ο κύριος γεωπόνος Λάμπρος Οικονομίδης και ότι μία από τις κόρες της (η παιδιάτρος Βεατρίκη Οικονομίδου-Σαββίδου) είχε εγκατασταθεί στη Λευκωσία.² Πέντε ποιητικές της συλλογές,³ μία μελέτη⁴ και μία συγκεντρωτική έκδοση λογοτεχνικών κειμένων της⁵ έχουν επίκεντρο την Κύπρο και τους ανθρώπους της.

Το ποίημα του Ντ. Χριστιανόπουλου έχει αρκετή συναισθηματική φόρτιση, σε βαθμό που δεν συνήθιζε ο δημιουργός του, ο οποίος είναι, ως γνωστόν, από τους βασικούς εισηγητές του ποιητικού ρεαλισμού στη μεταπολεμική μας λογοτεχνία. Ο ποιητής είχε ήδη δώσει δείγματα της συλλειτουργίας ατομικού βιώματος και κοινωνικού ανοίγματος: στην έκδοση *Ποιήματα 1949-1960* (Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Διαγωνίου, 1962) είχε περιληφθεί η συλλογή «Προάστια», που αργότερα τιτλοφορήθηκε οριστικά «Ο αλλήθωρος». Όπως διευκρινιστικά σημειώνει ο δημιουργός,⁶ με τον αρχικό τίτλο υπονοεί προάστια της ποίησής του και με τον οριστικό θέλει να δείξει ότι με το ένα μάτι είναι στραμμένος στον εαυτό του και με το άλλο στον διπλανό του. Στο ποίημα αξιοποιείται ένα μοτίβο (πληροφόρηση στο λεωφορείο για τον θάνατο επιφανούς πολιτικού προσώπου) που χρησιμοποιήθηκε και στο ποίημα «Η αγχίδα» (1966),⁷ το οποίο αναφέρεται στη δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη. Το «Σα να κλαίγαν το παιδί τους» κατά μία έννοια προαναγγέλλει θεματικά τη συλλογή *Η πιο βαθιά πληγή* (1999), στην οποία εντάχθηκαν ποιήματα που απέρρευαν από πατριωτικά συναισθήματα και ομόλογες αναζητήσεις και ιδέες του δημιουργού. Στο συγκεκριμένο ποίημα, και πέρα από την εντοπιζόμενη και σε άλλα κείμενα του ποιητή οικειοποίηση της γενικευτικής λαϊκής θυμοσοφίας (εδώ: η άποψη για τους πολιτικούς), ανιχνεύεται και το δομικό στοιχείο της επιλογικής ρητορικής ερώτησης, το οποίο

έχει χρησιμοποιηθεί με τεχνικά λειτουργικότερο τρόπο από τον ποιητή σε ποιήματα, για παράδειγμα, σαν το «Ανταλλάξιμοι 1924»⁸ και σαν το «Θερμοπύλες».⁹

Ο Ντ. Χριστιανόπουλος αποκήρυξε σιωπηρά το συγκεκριμένο ποίημα, εφόσον δεν το ενέταξε σε καμία ποιητική του συλλογή. Η Χρ. Ζιτσαία, αντίθετα, συμπεριέλαβε το «Θα νικάς και νεκρός» με ορισμένες προσθέσεις και αλλαγές, αλλά χωρίς σοβαρή διατάραξη του ρυθμικού και νοηματικού άξονα του ποιήματος, και στην ποιητική συλλογή *Ώρα της Κύπρου*¹⁰ και στη συγκεντρωτική έκδοση με λογοτεχνικά κείμενά της για την Κύπρο,¹¹ σημειώνοντας στο τέλος των στίχων και την ημερομηνία της αρχικής συγγραφής τους («4.8.1977»). Όταν ανακοινώσαμε διά ζώσης το εύρημα στον Ντ. Χριστιανόπουλο (Δευτέρα 4.8.2014), είχε την ευγένεια να μας υποδείξει τις σχετικές με το συγκεκριμένο ποίημά του εγγραφές από το προσωπικό του ημερολόγιο, το οποίο τήρησε λεπτομερώς και αδιαλείπτως επί πολλές δεκαετίες. Μεταφέρουμε:

ΤΕΤΑΡΤΗ, 3 [Αυγ. 1977] – Το πρωί στο λεωφορείο πληροφορήθηκα το θάνατο του Μακάριου. Καταταράχτηκα. [...] Έγραψα ποίημα. / ΠΕΜΠΤΗ, 4 [Αυγ. 1977] – Ο Κανδυλάκης μου ζήτησε απ' το «Βορρά» συνέντευξη για το Μακάριο. Του έδωσα το ποίημα που έγραψα χτες. / ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ, 5 [Αυγ. 1977] – Δημοσιεύτηκε στο «Βορρά» το ποίημά μου για το Μακάριο. Πολύ μέτρο.

Μαθαίνουμε, λοιπόν, δύο ακόμη πράγματα: ο δημοσιογράφος που ζήτησε από λογοτέχνες της Θεσσαλονίκης την άποψή τους για τον αποθανόντα ήταν ο Μανώλης Κανδυλάκης,¹² και η απαρésκεια του Χριστιανόπουλου για το «Σα να κλαίγαν το παιδί τους»¹³ ήταν ήδη αφετηριακή και όχι υστερογενής. Η Χρ. Ζιτσαία έγραψε για τον Μακάριο και τον θάνατό του ένα ποίημα αντιπροσωπευτικό της όλης ποιητικής της, ενώ το ποίημα του Ντ. Χριστιανόπουλου απλώς περιέχει ορισμένα στοιχεία της ποιητικής του, τα οποία αξιοποίησε λειτουργικά σε σαφώς αρτιότερα και δραστικότερα ποιήματά του. Τα δύο ποιήματα, πάντως, αποτελούν ευκρινή δείγματα του επηρεασμού που ασκείται στη λογοτεχνική σκέψη και έκφραση από την ιστορικά και πολιτικά φορτισμένη επικαιρότητα και κατά τούτο η ανάγνωσή τους ενέχει έναν βαθμό ενδιαφέροντος, έστω και τέσσερις σχεδόν δεκαετίες μετά τη συγγραφή και τη δημοσιοποίησή τους.¹³

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αλέξης Ζήρας, «Ζιτσαία, Χρυσάνθη», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Πρόσωπα - Έργα - Ρεύματα - Όροι*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 779.
2. Αλεξάνδρα Γ. Παραφεντίδου, *Η ποιήτρια Χρυσάνθη Ζιτσαία. Μελέτη*, Θεσσαλονίκη, [Τυπογραφεία του «Ελληνισμού»], 1968, σ. 27.
3. Προσκύνημα στην Κύπρο (1960), *Ψηφίδες της Γλυκείας Χώρας Κύπρου* (1974), *Γράμμα στην Κερύνεια - «χειρόγραφο»* (1974), *Πορεία Γυναικών προς την Αμμόχωστο* (1975), *Ώρα της Κύπρου* (1978).
4. *Κύπριες Λογοτέχνιδες* (1963 και συμπληρωμένη έκδοση: 1972).
5. *Αφιέρωμα στην Κύπρο. Ποιήματα - Διηγήματα* (1993).
6. Ντίνος Χριστιανόπουλος, *Δοκίμια*, Παιανία, Μπιλιέτο, 1999, σ. 98.
7. Ντίνος Χριστιανόπουλος, *Ποιήματα*, Θεσσαλονίκη, Ιανός, 2004, σ. 126.
8. Ντίνος Χριστιανόπουλος, *Πεζά ποιήματα*, Θεσσαλονίκη, Ιανός, 2004, σ. 80.
9. Πρωτοδημοσιεύτηκε στο περ. *Φιλολόγος* 133 (Ιούλ.-Σεπτ. 2008) 469 και εντάχθηκε στη συλλογή *Παράξενο, / που βρίσκει το κουράγιο / κι ανθίζει*. / *Ποιήματα 2005-2010*, Λευκωσία, Αιγαίον, 2010, σ. 12.

10. Χρυσάνθη Ζιτσαία, *Ώρα της Κύπρου. Ποιήματα*, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 10.
 11. Χρυσάνθη Ζιτσαία, *Αφιέρωμα στην Κύπρο. Ποιήματα - Διηγήματα*, Θεσσαλονίκη, Σύνδεσμος Φιλίας Ελλάδα-Κύπρος, 1993, σ. 108.
 12. Ο Μανώλης Κανδυλάκης είναι δημοσιογράφος και ερευνητής. Πολλαπλά χρήσιμη είναι η εργασία του *Εφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης*, τόμοι Α'-Δ', Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1998 (τ. Α'), 2000 (τ. Β'), 2005 (τ. Γ'), 2008 (τ. Δ').
 13. Τα ποιήματα που παρουσιάζουμε εδώ δεν περιλαμβάνονται στον τόμο: Νεάρχος Γ. Νεάρχου, *Ποιήματα αφιερωμένα στον Αρχιεπίσκοπο και Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας Μακάριο Γ' 1954-1977*, Λευκωσία, Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', 2013.

Δημήτρης Κόκορης



Ποικίλα για ποιητάρηδες

Σκοπός του δημοσιεύματος αυτού είναι να διασώσει σημαντικά αρχειακά κείμενα που γράφτηκαν α) από απλούς φορείς της λαϊκής μας ποίησης εν είδει αυτοβιογραφίας τους ή για να διατυπώσουν μια άποψη για συγκεκριμένο προσωπικό, επαγγελματικό ή γενικότερου ενδιαφέροντος θέμα, β) από συγγενικά τους πρόσωπα, που αποσκοπούσαν στη διάσωση πληροφοριών γύρω από τη ζωή και το έργο αγαπημένων τους και γ) ως σημαντική είδηση στον εγχώριο τύπο. Τα κείμενα μιλούν από μόνα τους, γι' αυτό διατυπώνονται σχόλια μόνο όπου αυτό κρίνεται απολύτως αναγκαίο. Δικές μας προσθήκες ή συμπληρώσεις μπαίνουν σε ορθογώνιες αγκύλες [].

α) Χριστόφορος Π. Πριγκόπουλλος (1903-1995)

«Εγεννήθην 22/11/1903. Εγίνην 6 χρονών. Επήαινα δημοτικών σχολείον έξι χρόνια. Ετέλειωσα όμως μετά μεγάλης δυσκολίας, όχι για τα γράμματα, αλλά από φτώσαν. Εσόλαζα τσαι πάαινα στην Άχναν τσαι διακόνουν να φάω μιν ημέραν Άχναν, άλλην Αχερίτου, γιατί ο πατέρας επέθανεν γλήορα. Μια μάνα με πέντε παιδιά, χωρίς περιουσίαν, τί είχαν να κάμει! Είχεν έναν λάκκον τσαι φάνισκεν μιν δεκάραν τον πήχυν. Τσαι καρτέρα να ζήσεις παιδικιά! Εγώ το εννιακόσα εικοσιδύο, αφού δεν μπορούσαμεν να ζήσουμεν, έφρα τσαι πήα στο μοναστήριν του Σταυροβουνιού. Έκαμα σχεδόν έναν χρόνον. Το '23 έφρα τσαι έκαμα έναν τραγούδιν ερωτικόν τσαι εγύριζα στα χωρικά τσαι τραγουδούν.¹ Μετά έκαμα έναν δυστύχημαν που έγινε στην Λεύκαν τσαι σκοτώθηκεν ο μουκτάρης τους Τούρκους της Λεύκας² τσαι άρχισα πιν δουλειάν της τραγουδικίας. Το '27 και '28 επήρα μέρος [σ]τους διαγωνισμούς στην Τσερύνεια στον κατακλυσμόν, παρουσία του μακαρίτη του αρχιεπισκόπου Μακαρίου του Β', τσαι πήρα τα βραβεία στα ερωτικά τσαι στο τσάττισμαν τσαι συνέχισα. Ετραγουδήσα με τον [Χρ. Θ.] Παλαίδη, με τον Μηνάν [Σεφταλήν], με τον [Νικόλαν] Κούαρον, με τον [Αντώνη Π.] Κασκαβάλλον από την Γαΐδουράν, με τον [Δημήτηρην] Ττάκκαν, με τον Κώσταν Κατσαντώνην που την Δερύνειαν, με τον Λοϊζήν [Κουρουζάν Ψώρη] από την Αραδίπτου, με τον [Παράσχον] Κλειδωμένον³ από το Κτήμαν τσαι με τον πατέραν του Κώστα [Κατσαντώνη], τον Αντώνη Κατσαντώνη, με τον Πιερήν Πιερέττην από το Φρένναρος και με τον Πέτρον Πεσκέδην από το Φρένναρος. Έχει 54 χρόνια που τραγουδώ, μπορεί να χασα τα πρωτεία σε δεκαπέντε φορές ένεκα τα 'παιρνα κάθε χρόνον τσαι έτσι, για να μίν χαθεί το έθιμον, εδιανέμαν το και σε άλλους».

β) Κώστας Π. Πριγκόπουλλος (1898-1993)

«Εγεννήθηκα στο Αυγόρου έντεκα του Σεττέβρη το 1898 από την πκιο φτωχήν

οικογένειαν του χωργιού. Δεν ήρην ούτε ο πατέρας μου 'πού τους γονιούς του ούτε η μάνα μου. Είχαν μόνον δεκατέσσερα βολιτσα σπίτιν. Εκάμαν (5) πέντε παιδικιά όλον αγόργια. Ο φτωχός πατέρας μας ανθυμούμαι πολύ καλά με το διακονόν μάς ετέλειωσεν όλους το Δημοτικόν σχολειόν. Εγώ είμαι το τρίτον πρόσωπον από τα μέλη της οικογενείας μας. Με την αρκατιτδήν ανάγωγσα δεκατρία παιδικιά (13), εφτά αγόργια και έξι κόρες. Τώρα άλλοι είναι σκορπισμένοι, άλλοι έξω, άλλοι πρόσφυγες. Έμεινα μόνος με την κοτδάκαρήν μου που είναι εξήντα οκτώ χρόνων και με μιαν ανάπηρην κόρην· περπατεί με δεκανίκια τσαι ζούμεν μόνον με την σύνταξίν μου, ώστε να θέλει ο Θεός να ππέσει η αυλαία της ζωής:

*Εκόντεψα που 'νά κτυπούν λυπητερά οι καμπάνες
τσ' έννα ποφύω της ζωής τες μαύρες τραμουντάνες».*

γ) Αντώνης Παλαίσης, Σύντομος Βιογραφία του Λαϊκού Ποιητού Χριστοφόρου Θ. Παλαίση) (1872-1949).⁴ Υστερόγραφον

«Μέσα στους τόμους του συμπεριλαμβάνει και δύο επιστολές τες οποίες έστειλεν στον Βασιλέαν Κωνσταντίνον τον Β^{ον}. Η μία είναι για την εξορίαν του Βασιλέως και η άλλη για την επιστροφήν του στον θρόνον του, και που πήρε και για τες δύο απάντησιν από το Βασιλικόν Γραφείο. Επίσης και ένα που απευθύνεται στον Βασιλέαν Γεώργιον που και πάλιν πήρε απάντησιν.⁵

Ο μεγαλύτερος πόθος του αειμνήστου Χρ. Θ. Παλαίση ήταν να ίδη την Κύπρον ενωμένη με την Μάνα Ελλάδα και αυτό το εκφράζεται σε πολλά σημεία των ποιημάτων του, αλλά δυστυχώς δεν εκπληρώθηκεν αυτή του η επιθυμία, και πέθανε με αυτό το όνειρο.

Εν γενικαίς γραμμαίς ο Παλαίσης ήταν ένας χαρακτήρας πολύ συμπαθητικός και αξιαγάπητος και πάντα επιθυμητός, όπου και να πήγαινε, γιατί σκορπούσε την χαρά και το γέλιο με τους ωραίους του στίχους και την ετοιμότητά του που απέκτησεν. Κάποτε, σ' ένα δρόμο της Λευκωσίας περπατούσεν με τα ποιήματά του στο χέρι και ξωπίσω του ερχόταν ο αείμνηστος ποιητής κ. Λιπέρτης, με τον οποίον ήσαν άκροι φίλοι, και τον συνόδευε (τον κ. Λιπέρτην) ένας ξένος επίσημος, γνωστός του κ. Λιπέρτη, και για να δείξει στον ξένον την ετοιμότητα του Παλαίση, τον πλησίασαν και, χωρίς να του μιλήσουν, ο κ. Λιπέρτης τράβηξεν έναν ποίημα από το χέριν του Παλαίση και με μίαν απότομον ερώτησιν του λέει: – *Κύριε Παλαίση, τί αξίαν έσει;* Και ο Παλαίσης αμέσως του απάντησεν ως εξής: – *Ό,τι έρτει, κύριε Λιπέρτη!*⁶ Αυτό και πολλά άλλα έχει μέσα στην ζωήν του τα οποία δεν έγραφεν για να μείνουν ενθύμιον και ούτε φύλαγεν από όλον του το έργον για να 'χουν και τα παιδιά του να τα διαβάζουν και τουλάχιστον ένα απ' όλα, για να 'χουμεν και στην περίστασιν την σημερινήν, να γραφτούν στην ιστορίαν της Κύπρου, να μείνουν αθάνατος κι αυτός και τ' όνομά του. Ποτέ του δεν κατηγορήθηκε ούτε πήγε στο δικαστήριο ως κατηγορούμενος, εξαιρέσει μόνον μιαν φοράν που είπεν έναν τραγούδι αισχρόν κάποιας χορεύτριας Σοφιούς⁷ και τον επήραν δικαστήριο και όταν ο εισαγγελέας διάβασεν στο δικαστήριο το τραγούδι όπως το είπεν ο Παλαίσης, αμέσως μετά την άρνησίν του, μετέτρεψεν το τραγούδι από αισχρόν σε πολύ κολακευτικόν κι έκαμεν τον δικαστήν και το ακροατήριο να σκάσουν στο γέλιον και φυσικά τον αθώωσεν το δικαστήριο. Δεν συμπεριλαμβάνω το τραγούδι λόγω ακαταλληλότητός του. Αν χρειαστεί, πολύ ευχαρίστως. Αυτά εν ολίγοις».

[Αφηγητής ο Υός αυτού] Αντώνης Χρ. Παλαίσης [Αμμόχωστος 1971]

δ) Ασθένεια λαϊκού ποιητού (εφ. *Ελευθερία*, 7.1.1944)

«Από επιστολήν ημερ. 3.1. της οικογενείας του λαϊκού Κυπρίου ποιητού Χρ. Θ. Παλαίση εξ Αυγόρου, πληροφορούμεθα μετά λύπης ότι ούτος από της 15ης παρ. Δεκ. διατελεί κλινήρης, προσβληθείς υπό ημιπληγίας. Η προσβολή επήλθε εις τον ποιητήν,

καθ' ἣν στιγμὴν οὗτος συνέθετεν ἓν διδακτικὸν ποίημά του τοῦ οὐοίου το τελευταίου δίστιχον ἔχει οὕτω:

*Ἐτσι παθαίνουν πάντοτε ὅσοι ἐν' ἔτσι ο νους τους
τῶσαι ὅσοι ἐν ἀκρώνονται τα λόγια τους γονιούς τους».⁸*

ε) Γεώργιος Κροκότσης (1897-1976)

«Ἐγεννήθην εἰς Μαζωτὸν το 1897 ἀπὸ μητέραν καλὴν καὶ πατέρα ἀστοργον. Ἦμεθα 13 ἀδελφία. Μας ἐστεῖλεν γιὰ τύπον εἰς τὸ σχολεῖον νὰ μαθαίνομεν γράμματα, καὶ βιβλία ἐν μας ἐγόραζεν. Ὅλοι οἱ ἀδελφοί μου ἔμειναν ἀγράμματοι. Ὅμως ἐγὼ ἤμουν τόσον ἐπιμελής, ὥστε ἀπὸ τὴν διδασχὴν τοῦ διδασκάλου μου τα ἐξέυρα ὅλα ἀπέξω καὶ ἐδιάβαζα ολίγον ἀπὸ τοὺς συμμαθητές μου, τοὺς οὐοίους τοὺς ἐδίδασκα τα μαθήματά τους. Μου ἄρεσκεν ἀπὸ μικρός ἡ ποίηση. Τα ποιήματα εἰς τες ἐθνικές εορτές καὶ εἰς τες ἐξετάσεις τα ἐποῖουν μόνος μου. Ὅταν ἐξησχόλησα τὸ Δημοτικόν, με ἔβαλεν βοσκόν νὰ βλέπω πρόβατα. Ὁ πατέρας νευρικός μας ὕβριζεν, μας ἐδίωχεν ἀπὸ τὸ σπῆτιν τοῦ καὶ ἐπήγα μουλάρης εἰς τὸν πανπέχικον [=μπαμπέσικο, δόλιο, πανούργο] ἀγγλικὸν στρατόν. Εἶχαν μας ξυπόλυτους, νηστικούς, με ἓναν κομμάτιν ἀντίσκηνον. Πήγαμεν νὰ τοὺς υπερασπίσομεν καὶ μας ἐπλήρωσαν με ἀχαριστίαν εἰς ἐλληνικὸν ἔδαφος». [1966]

στ) Δημήτρης Ττάκκας (1918-2005)

«Ὅσα τραγούδια καὶ ἀν μάθει κανένας, δὲν μπορεῖ νὰ ονομασθεῖ οὔτε ποιητάρης οὔτε τραγουδιστής, διότι ἀφοῦ εἶναι ξένα, εἶναι κουβαλητά. Ποιητάρης ονομάζεται τῶείνος που βαστά τες φυλλάδες τοῦ καὶ γυρίζει καὶ πουλεῖ στα παζάρκα ἡ οπουδήποτε, δηλαδὴ ὅταν γίνεται κάπκοιον ἐπεισόδιον, ἓνας φόνος ἡ κάτι ἄλλον καὶ παίρνει τὸν σκελετόν τοῦ γεγονότος καὶ συντάσσει τὸ τραγούδι τοῦ οἰδίου με δικόν τοῦ πνεῦμα. Καὶ τραγουδιστὰ ονομάζονται τῶείνοι που τραγουδοῦν εἰς τα πκιολιά, εἰς τοὺς γάμους, σε παναῦρκα, δηλαδὴ τὸ πκιολίν νὰ παίξει αὐτὴν τὴν τραουδικιάν καὶ νὰ τραγουδοῦν τα δίστιχα τοὺς τραουδκια. Βέβαια, ὅταν πκιουν κονιάκκιν ὑπάρχουν πολλοί, ἀλλὰ ἐμεῖς μιλοῦμε περὶ πραγματικούς καὶ ἀξιόλογους τραγουδιστές.⁹ Μποροῦν νὰ δώσουν μάχην 2-3 ὥρες με μεγάλην ἐτοιμολογίαν καὶ νὰ μὴν πούσιν ξένον τραγούδι (μάλλον θεωρεῖται προσβολή), ἐπίσης οὔτε καὶ παλιόν τραγούδι. Εἶναι τῆς στιγμῆς αὐτῆς τα τραγούδια τοὺς καὶ νὰ μὴν φεύκει οἱ ἓνας ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ ἄλλου, καὶ νὰ προσπαθεῖ νὰ ἀντικόβκει σε κάθε τραγούδι εἰς τὸν τρόπον, δηλαδὴ, παράδειγμα, ἀν οἱ ἓνας τραγουδιστής γίνει φωτικιά, θα γίνεἰ οἱ ἄλλος νερόν που σβήννει τὴν φωτικιάν.

Οἱ παλιοὶ πρέπει νὰ τα μάθθαιναν τα τραγούδια ἐξ ἀκοῆς, διότι αὐτὸ τὸ βλέπω καὶ σήμερα. Ὅταν παλεύουν δύο τραγουδιστές, τὸ ἀκροατήριον πκιάννει πολλὰ τραγούδια καὶ κυκλοφοροῦν ἀπὸ στόμα σε στόμα καὶ γίνονται γνωστά καὶ ἀκούονται μακριά, που κατηντοῦν ἀδέσποτα. Καὶ ἐδὼ εἶναι ἡ εὐκαιρία που τα κλέφτουν οἱ ψευτοτραγουδιστές καὶ ἡ κληρονομοῦν τα ἡ ἐκμεταλλεύονται τα. Καὶ ἀν ἐξετάσομε γιὰ μεγάλα τραούδια ἡ ποιήματα, εἶναι φυσικόν ὅτι τῶείνοι που τα συντάσσαν δὲν τα ἀφήναν νεκρά ἡ ἀπὸ φιλοδοξίαν ἡ ἀπὸ μεράκκιν ἡ ἀπὸ ἄλλον λόγον, ἡ στήν διασκέδαση, τα διάδωναν προφορικώς καὶ κυκλοφοροῦσαν χωρὶς νὰ τα τυπώσουν. Ἐπῆρεψέ μου νὰ ἀναφέρω μικρὴν περιπτωσιν. Πριν δεκαπέντε γρόνους εἶπα ἓναν τραγούδι εἰς τὸν διαγωνισμόν τοῦ κατακλυσμοῦ στο Βαρόσιν. Ὁπωσδήποτε κυκλοφόρησεν περὶ τοῦ πού τα ἄλλα. Λοιπόν, ἀπὸ τότε κάθε χρόνον που πηαίναμεν, εἶχαμεν εἰς τὴν ἐξέδραν καὶ ἓναν ἀγνωστόν μας που παρουσιάζετον καὶ μας ἐτραγούδαν τὸ τραγούδι τῶείνον φέτι οἱ ἓνας, ἄλλον χρόνον οἱ ἄλλος. Καὶ τώρα ἐρωτῶ τῶ' ἐγὼ. Αὐτοὺς τοὺς ἀθρώπους πρέπει νὰ τοὺς πκιάσομεν ὡς τραγουδιστές ἡ ποιητάρηδες; Ἀφοῦ καὶ ἡ ἐπιτροπὴ δὲν τοὺς ἀναγνώριζε, ὁμως δὲν τοὺς ἐδίωχεν.

Λιοπέτρι, 6.6.1975».

ζ) Γεώργιος Β. Τρικωμίτης (1907-1986)

«1. Γιατί προτιμά τα χωριά της επαρχίας Πάφου περισσότερο από άλλες επαρχίες; Υπάρχει ζήτημα διανυχτέρευσης. Όλα τα χωριά που πήγαινα με φιλοξενούσαν και για δείπνον και για ύπνον, μεγαλύτερη φιλοξενία από χωριά άλλων επαρχιών.

2. Πόσα αντίτυπα βγάζει ο κάθε ποιητής δια κάθε ποιήμα που εκδίδει; Κάθε πρώτη έκδοσις είναι 4.000 <χιλιάδες>, ούτε λιγότερα ούτε περισσότερα. Κάτω από 4.000 στοιχίζουν πιο ακριβά. Αν νομίζει ότι θα έχουν και άλλην ξόδευσιν, εκδίδει και δευτέραν έκδοσιν.

3. Αν πουλούσα και άλλα ποιήματα μαζί με το ποίημα *Η φωνή της αλήθειας*:¹⁰ Ναι πουλούσα. Απάγγελλα το ποίημα *Η φωνή της αλήθειας* και έδιδα ακόμη έναν - δυο έναν σελίν. Αυτό ήτο των Αμερικανών σεληνανθρώπων¹¹ και τα δίστιχα,¹² όπου δεν ξοδεύονται μόνο τους. Τελευταίως πήρα και περίπου 600 φυλλάδες από τον [Αντρέαν Π.] Μαππούραν, που, όπως φαίνεται, δεν είχαν ξόδευσιν μόνο τους, εκδόσεως από 1967-1971, διαφόρους τύπους.

4. Πόσα ποιήματα μπορεί να πουλήσει ένας ποιητής; Εξαρτάται από τον τίτλο, το περιεχόμενο και την σημασία του ποιήματος.

Άγιος Γεώργιος Σπαθαρικού, 15.5.1974»

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το τραγούδι αυτό εκδόθηκε σε φυλλάδα το 1925.
2. Η φυλλάδα αυτή είναι άγνωστη στη βιβλιογραφία.
3. Πλήρες όνομα: Κλεομένης Παράσχος από Τάλα, κάτοικος Στατού, 79 ετών (1973), διάσημος βιολάρης, ποιητής και τραγουδιστής.
4. Βλ. Κ. Γιαγκουλλής, Χριστόφορος Θ. Παλαΐσης. *Μια σπουδή της ποίησης και της ποιητικής του με τη μέθοδο των σχολίων*, Λευκωσία 1987, σσ. 7-8 (όπου η βιογραφία, χωρίς το υστερόγραφο).
5. Βλ. Χρ. Θ. Παλαΐσης, *Συλλογή διαφόρων εκλεκτών εθνικοϊστορικών και σατυρικοερωτικών ανεκδότων ποιημάτων και τραγουδιών*, Λευκωσία Κύπρου 1931, σσ. 9-14.
6. Βλ. Κ. Γραικός, «Ποιητάρηδες», εφ. *Τα Νέα*, 19.11.1970: «Πόσα έσει, κύριε Παλαΐση;» «Ό,τι έρτε, κύριε Λιπέρτη».
7. Το περιστατικό αυτό επιβεβαιώνει και ο Χ. Μ. Αζινος, που αντικαθιστά το όνομα Σοφιού με αυτό της Μαρούλλας. Βλ. Κ. Γ. Λάμαχος, *Τα μυλλωμένα τραούθκια των Κυπρίων*, Λευκωσία, Χρ. Ανδρέου, 1998, σσ. 63-64.
8. Από έρευνα που κάναμε στα ανέκδοτα, δυστυχώς, «Άπαντα» του Παλαΐση, βρήκαμε ότι το πιο πάνω δίστιχο ανήκει όντως στον Παλαΐση και είναι δημοσιευμένο δυο χρόνια αργότερα στην ποιητική συλλογή του *Τα ηλιοβουτήματα, Ηθικοκοινωνικά ανέκδοτα ποιήματα*, Λάρνακα 1946, σσ. 48 (= Για έναν κορκόν, οι πελλοί κάβκουν χωρκόν).
9. Να προσεχτεί ότι ο λαϊκός ποιητής δε χρησιμοποιεί τον όρο «τῶαττισμαν» ή «τῶαττιστής». Αντί αυτών χρησιμοποιεί τους όρους διαγωνισμός, τρα(γ)ουδιστής, τρα(γ)ούδι, που επιχωριάζουν στα Κοκκινόχωρια. Ακόμη και τα (ερωτικά) δίστιχα στη συνείδηση του λαϊκού ποιητή λειτουργούν ως τραγούδια.
10. ΝΕΑ ΚΥΠΡΙΑΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ / Η ΦΩΝΗ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ / Υπό ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΑΣΙΛΗ / (Τρικωμίτη) / ΕΞ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΠΑΘΑΡΙΚΟΥ / ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ / [Εκτύπωσις Τυπογραφείων ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗ ΑΔΑ., Τηλ. 62780].
11. ΝΕΑ ΣΕΙΡΑ ΚΥΠΡΙΑΚΩΝ ΠΟΙΗΜΑΤΩΝ / ΑΦΗΡΩΜΕΝΑ ΣΤΟΝ ΜΕΓΑΛΟΝ ΑΘΛΟΝ / ΤΩΝ ΑΜΕΡΙΚΑΝΩΝ ΣΕΛΗΝΑΝΘΡΩΠΩΝ / Συνταχθέν υπό / ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΑΣΙΛΗ (ΤΡΙΚΩΜΙΤΗ) / από τον Άγιον Γεώργιον Σπαθαρικού / 29.8.69 / Τύποις: «ΤΥΠΙΚΟΝ», Συγκρότημα Μέλπω, 73Β, Λευκωσία.
12. ΝΕΩΤΕΡΑ ΕΡΩΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ / ΔΥΣΤΗΧΑ / ΤΡΙΣΤΗΧΑ / ΤΕΤΡΑΣΤΗΧΑ / Συνταχθέντα υπό ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΑΣΙΛΗ ΤΡΙΚΩΜΙΤΗ, / εξ Αγίου Γεωργίου Σπαθαρικού, Επαρχίας / Αμμοχώστου 6/6/1970. / Τύποις: «ΤΥΠΙΚΟΝ» Ακίνητα Μέλπω 73Β - Τηλ. 64504, Λευκωσία.

Κ. Γ. Γιαγκουλλής

Η γραπτή απόδοση της συνίζησης στην κυπριακή ελληνική

Ένα από τα ζητήματα που ανακύπτουν όταν κανείς επιδιώξει να αποδώσει γραπτώς την κυπριακή ελληνική είναι και το ζήτημα της γραφηματικής αναπαράστασης της συνίζησης. Συνίζηση είναι η φωνολογική διαδικασία κατά την οποία ένα φωνηεντικό φώνημα /i/ πριν από άλλο φωνήεν δεν πραγματώνεται φωνητικά ως πυρήνας ξεχωριστής συλλαβής (π.χ. όπως προφέρεται η λέξη «λό-γι-α», θηλυκό του επιθέτου «λόγιος»), αλλά αποτελεί κομμάτι της ίδιας συλλαβής μαζί με το επόμενο φωνήεν (όπως π.χ. προφέρεται η λέξη «λό-για», ουδέτερο ουσιαστικό πληθυντικού αριθμού).

Στην πρότυπη νέα ελληνική, ανάλογα με το τί φθόγγος προηγείται της συνίζησης, αυτό το συνιζανόμενο μη συλλαβικό /i/ είτε δεν προφέρεται στην πραγματικότητα ως ξεχωριστός φθόγγος, είτε πραγματώνεται φωνητικά ως σύμφωνο. Όταν το συνιζανόμενο /i/ δεν προφέρεται, στην ουσία προκαλεί ουράνωση του προηγούμενου συμφώνου: π.χ. /ði'liɛ/ → [ði'ʎe] = «δουλειά»· /ni'ɣo/ → [ni'ɣo] = «νιώθω»· /xi'ɲi/ → [xi'ɲi] = «χιόνι». Όταν πραγματώνεται ως σύμφωνο, τότε ανάλογα με τον προηγούμενο φθόγγο πραγματώνεται ως διαφορετικό σύμφωνο: π.χ. /ðje'vezo/ → [ðje'vezo] = «διαβάζω»· /pi'os/ → [pɛos] = «ποιος»· /mi'e'lo/ → [mi'e'lo] = «μυαλό». Παρόλο όμως που αυτό το συνιζανόμενο /i/ δεν προφέρεται ποτέ ως φωνήεν, στο σύστημα γραφής της πρότυπης νεοελληνικής γράφεται πάντα με γραφήματα που κανονικά συμβολίζουν φωνήεντα: συγκεκριμένα συμβολίζεται με τα γραφήματα ⟨ι⟩ και ⟨υ⟩ και τα διγραφήματα ⟨ει⟩ και ⟨οι⟩. Ακόμη και στις περιπτώσεις που το /i/ προφέρεται ως σύμφωνο, δεν γράφεται με συμφωνικά γραφήματα: π.χ. δεν είναι αποδεκτές ορθογραφίες τα *(δ)γιαβάζω), *(π)χοιος), *(μ)μυαλό), παρόλο που φωνητικά δεν διαφέρουν από τις ορθογραφίες (διαβάζω), (ποιος), (μυαλό).

Στην περίπτωση της γραφής της κυπριακής ελληνικής η πρακτική να αποδίδεται το συνιζανόμενο /i/ αποκλειστικά με τα (δι)γραφήματα ⟨ι⟩, ⟨υ⟩, ⟨ει⟩, ⟨οι⟩, ⟨υι⟩ (το τελευταίο απαντά π.χ. στο τοπωνύμιο ⟨Ανάγκια⟩) δεν είναι πάντα η πιο λειτουργική λύση – κι αυτό διότι οι φωνολογικοί κανόνες που διέπουν το φωνητικό αποτέλεσμα της συνίζησης στην κυπριακή ελληνική είναι διαφορετικοί από αυτούς της πρότυπης νεοελληνικής. Για παράδειγμα, στην κυπριακή μετά από το σύμφωνο /r/ το συνιζανόμενο /i/ δεν πραγματώνεται ως [j] (όπως συμβαίνει στην πρότυπη ελληνική), αλλά ως [k]: π.χ. η λέξη /rseɪiɛ/ → [rseɪke] αν γραφεί με το γράφημα ⟨ι⟩ (δηλαδή ως ⟨ψάρια⟩), τότε θα απέχει πάρα πολύ από τη φωνητική της πραγμάτωση· γι' αυτόν τον λόγο είναι προφανές πως θα πρέπει να γραφεί με το γράφημα ⟨κ⟩ (δηλαδή ως ⟨ψάρκα⟩). Μάλιστα, έρευνα των Χριστοδούλου κ.ά. (2012)¹ με 165 συμμετέχοντες, έδειξε ότι σε ποσοστό 99% οι συμμετέχοντες απέδωσαν τη συνίζηση /ri/ → [ɾk] ως ⟨ρκ⟩ και όχι ως ⟨ρι⟩. Τα ίδια υψηλά ποσοστά (94%-99%) γραφής της συνίζησης με ⟨κ⟩ παρά αποκλειστικά με ⟨ι⟩ (ή ⟨ει⟩, ⟨υ⟩, ⟨οι⟩) παρουσίασαν και άλλες περιπτώσεις όπως ⟨σπίθκια⟩ (κι όχι ⟨σπίτια⟩), ⟨θκειος⟩ (κι όχι ⟨θειςος⟩) ⟨φκιδόρον⟩ (κι όχι ⟨φιδόρον⟩), ⟨θκιδώνω⟩ (κι όχι ⟨διδώνω⟩) κτλ.

Εκ πρώτης όψεως, θα μπορούσε να πει κανείς ότι στην κυπριακή η ορθογραφία αποδίδει πιο φωνητικά παρά πιο φωνολογικά τη συνίζηση (ενώ στην πρότυπη ελληνική η ορθογραφία αποδίδει καθαρά τη φωνολογία της γλώσσας).

Με τον όρο «πιο φωνολογική απόδοση» νοείται εδώ (πολύ απλοϊκά) η γραφηματική αναπαράσταση της φωνηματικής μορφής της λέξης πριν από τη συνίζηση (π.χ. /fi:ɔɾɒn/ = <φιόρον>), ενώ με τον όρο «πιο φωνητική απόδοση» νοείται η γραφηματική αναπαράσταση της φωνητικής μορφής της λέξης μετά τη συνίζηση (π.χ. /fi:ɔɾɒn/ → [fɔɾɔɾɒn] = <φκιορόν>).

Παρόλο που στην πρότυπη νεοελληνική η συνίζηση αποδίδεται πάντα πιο φωνολογικά, στην κυπριακή δεν ισχύει το αντίστροφο, καθώς δεν αποδίδονται όλες οι συνιζήσεις πιο φωνητικά. Συγκεκριμένα, η συνίζηση /mi/ → [mɿ] αποδίδεται στην πιο πάνω έρευνα 100% φωνολογικά: π.χ. η λέξη /miɛ/ → [mɿɛ] αποδίδεται μόνο ως <μια> και όχι ως <μνια>. Η περίπτωση /pi/ → [pɿ] επίσης αποδίδεται περισσότερο φωνολογικά (80%) παρά φωνητικά (20%)· για παράδειγμα οι συμμετέχοντες προτιμούν να γράφουν π.χ. <πιάννω> παρά <πκιάννω>. Υπάρχει όντως φιλολογική εκδοτική παράδοση που θέλει να γράφεται αυτή η συνίζηση πιο φωνητικά, αλλά φαίνεται ότι ο κόσμος δεν ακολουθεί αυτή την τάση. Μάλιστα, αυτοί που επέλεξαν αυτή την ορθογράφηση ήταν φοιτητές ή καθηγητές ελληνικής φιλολογίας, οπότε είναι μάλλον εξοικειωμένοι με τη φιλολογική εκδοτική παράδοση της γραφής του /pi/ ως <πκι>, κάτι που οδήγησε σε διπλάσια ποσοστά χρήσης του <πκι> σε σχέση με τους υπόλοιπους συμμετέχοντες.

Αυτά τα αποτελέσματα δεν συνάδουν με τις εισηγήσεις των Κουτσούγερα & Γεωργίου², οι οποίοι υιοθετούν ένα πιο φωνητικό σύστημα γραφής εισηγούμενοι να αποδίδεται γραπτώς η συμφωνοποίηση του συνιζανόμενου /i/ ακόμη και στην περίπτωση των <πκιάννω> και <καμνιά>. Το λεξικό Γιαγκουλλή (2014)³ υιοθετεί επίσης μια πιο φωνητική αντιπροσώπευση της συνιζήσης, αλλά όχι στην περίπτωση του /mi/ → [mɿ] (π.χ. επιλέγει τη γραφή <καμιά>). Σε αντίθεση όμως με τους Κουτσούγερα & Γεωργίου, ο Γιαγκουλλής υιοθετεί και μια πιο φωνητική αντιπροσώπευση της συνιζήσης και στην περίπτωση που το συνιζανόμενο /i/ δεν προφέρεται μετά από μεταφωνιακά σύμφωνα: π.χ. αποδίδει το /'xi:ɔɾɒn/ → [ˈʃɔɾɒn] ως <σόνιν> και όχι ως <σιόνιν>. Αυτή η πρακτική που υιοθετεί πλέον ο Γιαγκουλλής, αν και είναι πιο κοντά στη φωνητική πραγματικότητα των λέξεων, έχει εντούτοις μερικά μειονεκτήματα. Συγκεκριμένα, η υπόθεση ότι η γραφή οφείλει να αντιπροσωπεύει τη φωνητική της γλώσσας (δηλαδή το τί ακριβώς προφέρεται) δεν είναι η πιο λειτουργική: για παράδειγμα οι λέξεις «χαίρομαι» και «χάρηκα» στην πρότυπη νεοελληνική δεν ξεκινούν από τον ίδιο φθόγγο: στην πρώτη ο αρχικός συμφωνικός φθόγγος είναι το ουρανικό [ç], ενώ στη δεύτερη είναι το υπερωικό [x]. Παρόλα αυτά δεν χρειάζεται να δηλώνεται στη γραφή αυτή η φωνητική διάκριση, διότι φωνολογικά αυτοί οι δύο φθόγγοι αποτελούν απλώς διαφορετικές πραγματώσεις του ιδίου φωνήματος, του ραχιαίου /x/. Επομένως πολλές φορές είναι προτιμότερο να αντιπροσωπεύεται στη γραφή η φωνολογία της λέξης παρά η φωνητική της. Επιπλέον, με το να μη δηλώνεται το /i/, χάνεται παραπλεύρως και πιθανή ετυμολογική πληροφορία που θα έφερε η γραφή του: π.χ. η γραφή <αντζά> αποσιωπά τη συσχέτιση που έχει η γραφή <αντζειά> με την ετυμολογία της λέξης (εν προκειμένω με τα «αγγεία»). Το πιο σημαντικό όμως είναι πως η γραφή στην ουσία δεν αναπαριστά μόνο τη φωνητική και τη φωνολογία της λέξης, αλλά και τη μορφολογία της. Για παράδειγμα, οι λέξεις <οχιές> και <περιοχές> ομοιοκαταληκτούν, αλλά η τελευταία συλλαβή γράφεται διαφορετικά: αυτό το επιπλέον (ι) στο <οχιές> μάς

δείχνει ότι φωνολογικά υπάρχει συνίζηση, άρα μορφολογικά στον ενικό είναι <οχιά> – ενώ αν γραφόταν ως <οχές> θα παρέπεμπε σε μια ανύπαρκτη λέξη *«οχή» (θα κλινόταν δηλαδή μορφολογικά όπως το «περιοχή»). Αντίστοιχα στην κυπριακή, η γραφή <φατζές> («φακές») δείχνει πως στον ενικό είναι «φατζή» και όχι *«φατζιά». Αντίστροφα, η γραφή <φατσίες> («χτυπήματα») δείχνει πως στον ενικό είναι «φατσία» και όχι *«φατσή». Στο σύστημα του Γιαγκουλλή, οι λέξεις αυτές γράφονται το ίδιο (<φατσές>) γεγονός που δεν επιτρέπει να διαχωρίζονται μεταξύ τους, αν και διαφέρουν τόσο μορφολογικά (κλίνονται διαφορετικά) όσο και φωνητικά (ο Γιαγκουλλής γράφει πλέον αμφότερα τα [ʃ] και [ʃʰ:] ως <τῶ>· βλ. Αρμωστής 2013)⁴.

Αυτή η πολύ σύντομη έκθεση του ζητήματος της συνίζησης ανέδειξε την πολυπλοκότητα του ζητήματος για τη γραφή της κυπριακής. Το βέβαιο είναι ότι το να ακολουθηθεί απόλυτα η φωνολογία της λέξης ή η φωνητική της λέξης είναι προβληματικό. Στην πραγματικότητα, ένα σύστημα γραφής πρέπει να βρει την ισορροπία ανάμεσα στη φωνητική, τη φωνολογία, τη μορφολογία (και την ετυμολογία) της λέξης. Σε κάποια σημεία του συστήματος γραφής αυτά τα στοιχεία μπορεί να είναι ασύμβατα μεταξύ τους ή ακόμα και να είναι σε σύγκρουση με τις τάσεις γραφής της διαλέκτου από τους φυσικούς ομιλητές ή με την εκδοτική παράδοση. Το στοιχείο είναι ένα σύστημα γραφής να βρει τη χρυσή τομή ανάμεσα σε αυτούς τους παράγοντες· αυτό δεν μπορεί να συμβεί αν ακολουθείται αποκλειστικά ένα και μόνο από αυτά τα στοιχεία, όπως π.χ. αποκλειστικά φωνητική αναπαράσταση της γλώσσας στη γραφή.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κυριακή Χριστοδούλου, Μαριάννα Κατσογιάννου, Σπύρος Αρμωστής, Χαράλαμπος Θεμιστοκλέους, “Orthographic trends for a non-standardised dialect: the representation of the CiV sequence in Cypriot Greek”, ανακοίνωση που παρουσιάστηκε στο 7th Congress of Dialectology and Geolinguistics (Vienna, Austria, 23-28 Ιουλίου 2012).
2. Photini Coutsougera & Giorgos V. Georgiou, “An Orthographic System for Cypriot Greek”, *Proceedings of the XXX Colloque International de Linguistique Fonctionnelle*, Paris, L’Harmattan (forthcoming).
3. Κ. Γ. Γιαγκουλλής, *Θησαυρός της μεσαιωνικής και νεότερης κυπριακής διαλέκτου*, Λευκωσία 2014.
4. Σ. Αρμωστής, «Προβληματισμοί για τη γραπτή απόδοση της κυπριακής ελληνικής», *Μικροφιλολογικά* 34 (Φθινόπωρο 2013) 55-59.

Σπύρος Αρμωστής



Η ανελληνική λέξη (οι) λας

Από τη στιγμή που ο Β. Μιχαηλίδης πυροδότησε τη ρίμα «λας-μαχαλλάς» στην πρώτη στροφή της «Χιώτισσας», από εκείνη τη μοιραία ώρα αρχινούσαν τα βάσανα της κυπριώτικης διαλεκτικής ποιήσεως. Θέλω να δηλώσω εξ αρχής ότι η λέξη «λας» – ανελληνική, προσέξατε, όχι ανθελληνική – από πολύν καιρό μου έχει γίνει βραχνάς αβάστακτος. Μια πλειάδα ιδωματικών μας ποιητών ωστόσο (νομίζω, ποτέ οι Λιπέρτης - Μόντης) έπεσαν απροβλημάτιστα θύματα του Μιχαηλίδη, πιπιλώντας

το γλωσσικό του «γλειφιτζούνη», τη λέξη «λας», η οποία, όσο ξέρω, ούτε τώρα είναι, ούτε βρέθηκε ποτέ στην καθημερινή συνάφεια των Κυπρίων.

Τα «πετραρχικά» αριστουργήματά μας του 16ου αιώνας, είμαι 100% βέβαιος, δεν είναι μολεμένα μ' αυτό το γλωσσικό «οίδημα», αλλά δεν είμαι σίγουρος αν το αγκάθι τούτο δεν έχει ξεφυτρώσει μέσα στο κείμενο κανενός από τους χρονογράφους της Φραγκοκρατίας. Ο δρ. Γιαγκουλλής ή άλλος γλωσσολόγος ας μας πληροφορήσει σχετικά. Ο αείμνηστος Κ. Χατζηιωάννου ίσως ορθά ετυμολογεί το ουσιαστικό (οι) «λας» από το «λαός», φοβούμαι όμως ότι ατύχησε παραλληλίζοντάς το με το «Νικόλαος», ώστε να κατασκευασθεί το «Νικόλας» (λαός-λας). Τότε γιατί όχι «Μενέλαος-Μενέλας», «Χαρίλαος-Χαρίλας» ή ακόμη γιατί το «χάος» δεν εκφυλλίστηκε σε «χας», αλλά παρέμεινε ντούρο «χάος» με τις πτώσεις του στον ενικό και στον πληθυντικό; Το «λας» στον πληθυντικό μόνο εκφέρεται, ανάλλακτο σ' όλες τις πτώσεις, στερούμενο της πολυτέλειας ενικού αριθμού. Μου φαίνεται σαν λειψή, όχι ακέραια λέξη, σαν κάτι από την βρεφική φρασεολογία, μοναδικό, αφύσικο φαινόμενο στην ελληνική γλώσσα.

Η λέξη «λας» δεν έχει τίποτε να κάνει με την εύχρηστη λέξη το «πας» (μου), που είναι απόλυτα νόμιμη – «ευθύς το πας μου έχασα» (και πάλιν Μιχαηλίδης, «Ανεράδα»). Αναρωτιέμαι αν το «λας» είναι ένα είδος «παράπλασμα» της κυπριώτικης. Εδώ ας τονίσω ότι η λέξη το «παράπλασμα», κι αυτή από τη «Χιώτισσα», πολύ «με αρέσει», ως θα το διατύπωνε ο Καβάφης.

Αντώνης Κωνστ. Ηλιάκης



Μικρά φιλολογικά, διορθώσεις και προσθήκες

Ι. Για τη λέξη «λας»: Σημειώνουμε εδώ μερικές διευκρινίσεις στο παραπάνω κείμενο του Α. Κ. Ηλιάκη, αφού τα πράγματα δεν είναι έτσι όπως τα περιγράφει. Η λ. *λας* δεν ήταν καθόλου επινόηση του Β. Μιχαηλίδη, αλλά είχε χρησιμοποιηθεί ήδη στις πρώιμες *Ασιζες*, ακολούθως στα μεσαιωνικά Χρονικά του Μαχαιρά και του Βουστρώνιου, στην κυπριακή εκδοχή του *Ανθους των χαρίτων*, σε δημώδη άσματα της οθωμανοκρατίας κ.α.· επανέρχεται όμως και σε νεότερα ποιητάρικα και λαϊκά ή λαϊκότερα στιχουργήματα, σε ποιήματα του Λιπέρτη, του Λιασίδα και πολλών άλλων κύπριων ποιητών, οι οποίοι δεν την θεωρούν καθόλου «ανελληνική» ή «παράπλασμα», «αγκάθι», «οίδημα» κτλ. Ας σημειωθεί ότι υπάρχει και αρχαιοελληνική λέξη *λας*, συνηρημένος (αττικός) τύπος της λ. *λάας* ή *λάος*, που σημαίνει τον λίθο, τον βράχο.

Δεν υπάρχει περιθώριο για να γίνει εδώ η κατάλληλη τεκμηρίωση, αποδελτιώνοντας ή μεταφέροντας χωρία από τα παραπάνω κείμενα της κυπριακής γραμματείας. Περιοριζόμαστε απλώς να σημειώσουμε τηλεγραφικά τα παρακάτω: Στα *Κυπριακά* του Α. Σακελλάριου (τ. 2, Αθήνα 1891), όπου συγκεντρώνονται και αρκετά δημώδη άσματα, επιτάσσεται εκτενέστατο Λεξικό της κυπριακής διαλέκτου, όπου σημειώνεται ότι η λ. *λας* απαντάται και στον ενικό και σημαίνει τον άνθρωπο. Μάλιστα ο Σακελλάριος παραθέτει φράσεις από το Χρονικό του Μαχαιρά (*λας των αρμάτων: σπλίτης*) και τις *Ασιζες* (*λας της μέσης: άνθρωποι της αγοράς*, δηλ. κατώτερων τάξεων). Επιπλέον μεταφέρει αυτούσιες εκφράσεις της εποχής του, με τις οποίες επιβεβαιώνεται ότι η λέξη αυτή εξακολουθούσε να χρησιμοποιείται στον καθημερινό λόγο κατά τον όψιμο 19ο αιώνα, δηλαδή στην εποχή του Β. Μιχαηλίδη, τόσο στον ενικό όσο και στον πληθυντικό: *φωνάζει ο λας: ίντα καχός λας που είσαι: άκου τους λας, μαλλώνουσιν· μας αναελούσιν*

οι λας. Ο Σ. Μενάρδος («Περί των αρκτικών φωνηέντων», *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών* 1, 1925, σσ. 65-75: 65) επισήμανε τη λ. λας, «ήτοι λαούς», σημειώνοντας ότι χρησιμοποιήθηκε στις Ασιζες και στο Χρονικό του Μαχαιρά. Με την ίδια λέξη ασχολήθηκαν στη συνέχεια και άλλοι, όπως οι Κ. Χατζηγιάννου και Ν. Κονομής. Ο Κ. Χατζηγιάννου στο *Ετυμολογικό λεξικό της ομιλούμενης κυπριακής διαλέκτου* (Λευκωσία 1996, σ. 99) γράφει: «λας, οι· ο λαός. Από το λαός έγινε με αποκοπή του ο > λας (πβ. Νικόλαος > Νικόλας) και επειδή το όνομα είναι περιεκτικό πολλών ανθρώπων πήρε και πληθυντικό αριθμό, ο λας > οι λας». Εξάλλου, στην πρόσφατη εμπλουτισμένη επανέκδοση του *Θησαυρού της μεσαιωνικής και νεότερης κυπριακής διαλέκτου* (2014) του Κ. Γ. Γιαγκουλλή η λ. λας δηλώνεται άκλιτη, μόνο στον πληθυντικό, και σημαίνει: *κόσμος, πλήθος, λαός, άνθρωποι*.

Παρά το γεγονός ότι η λ. λας δεν βρίσκεται πια σε κοινή χρήση, πιθανόν να λέγεται ακόμα σε ορισμένες περιοχές του νησιού, ιδίως από ηλικιωμένους. Οι γονείς μας, λ.χ., συνήθιζαν να τη χρησιμοποιούν – όχι από γραμματειακές πηγές. Συνήθως με τη λέξη αυτή ήθελαν να δηλώσουν τον πολύ κόσμο· όμως κάποτε της προσέδιδαν και αρνητική σημασία, όταν ήθελαν να χαρακτηρίσουν απρόσκλητους επισκέπτες, μια ενοχλητική ομάδα ανθρώπων ή τον όχλο γενικότερα.

Μια και ο κ. Ηλιάκης αναφέρει με σιγουριά ότι η λ. χάος «δεν εκφυλίστηκε σε χας», ως σημειωθεί εδώ ότι τόσο ο Κ. Χατζηγιάννου όσο και ο Κ. Γ. Γιαγκουλλής θησαυρίζουν στα Λεξικά τους τη λ. χας, ετυμολογώντας την από την αρχαία λ. χάος. Ας σημειωθεί επίσης ότι ο Χ. Συμεωνίδης (*Ιστορία της κυπριακής διαλέκτου*, Λευκωσία 2006, σ. 211) καταγράφει στα άκλιτα ουσιαστικά τέσσερις μονοσύλλαβες λέξεις: το χας (χάος), το φας (φαγητό), το φαν (φαγητό < φαγείν) και οι λας (λαός). Στο ίδιο βιβλίο υπάρχουν χωρία από το Χρονικό του Μαχαιρά αλλά και από το Άνθος των χαρίτων, όπου χρησιμοποιείται η λ. λας (σσ. 345 και 371 αντίστοιχα). Εξάλλου, ο Αλ. Πάλλης αποκαλεί συστηματικά τον Μενέλαο Μενέλα στη μεταγλωττίση της *Ιλιάδας*.

Θα πρέπει, τέλος, να σημειώσουμε ότι ο συγγραφέας Α. Κ. Ηλιάκης ζει μόνιμα στο Λονδίνο από τα χρόνια του 1960· και επομένως δεν είναι σε θέση να παρακολουθεί από κοντά τη λογοτεχνική ή άλλη χρήση της λ. λας, παρά το γεγονός ότι επισκέπτεται συχνά την Κύπρο και ενδιαφέρεται για τα λογοτεχνικά ή άλλα πράγματα της ιδιαίτερης πατρίδας του. Ο ίδιος εξέδωσε, ανάμεσα σ' άλλα, μια συλλογή με ποιήματα στην κυπριακή διάλεκτο (*Κυπριώτικα δίστιχα και άλλα*, 2009), στην οποία «αναπαλαιώνει» ή ανατρέπει με χιούμορ τη λαϊκή παράδοση και αξιοποιεί τα κυπριακά αναγεννησιακά ποιήματα του 16ου αιώνα για να πλάσει μια πιο λόγια ή «εξευγενισμένη» ιδιωματική γλώσσα. – Α. Π.

II. Ο Μ. Αναγνωστάκης κρίνει τα διηγήματα της Ήβης Μελεάγρου. Όπως έχει επισημάνει ο Δ. Κόκορης σε δημοσίευσμά του στο περ. *Εντευκτήριο* της Θεσσαλονίκης (τχ. 73, Ιούν. 2006, σσ. 129-133), ο Μ. Αναγνωστάκης δημοσίευσε με το ψευδώνυμο Μίνος Αμαριώτης σύντομο κριτικό σημείωμα για τα πρώτα διηγήματα της Ήβης Μελεάγρου (*Πόλη ανώνυμη*, 1963). Στο ίδιο δημοσίευσμά του ο Αναγνωστάκης σχολίασε και άλλα τέσσερα βιβλία πεζογραφίας, των Γ. Θεοτοκά (*Ασθενείς και οδοιπόροι*), Β. Βασιλικού (*Μυθολογία της Αμερικής*), Γ. Χειμωνά (*Εκδρομή*) και Κ. Λαχά (*Πεδίον σφρήσεως*). Κρίνουμε καλό να μεταφέρουμε εδώ το ευαίσθητο και ουσιαστικό σχόλιο για τα διηγήματα της Ήβης Μελεάγρου, στο οποίο επισημαίνεται κυρίως ο μοντερνιστικός τους χαρακτήρας. Ευχαριστούμε τον συνεργάτη μας και μέλος της Σ. Ε. των *Μικροφιλολογικών* που μας παραχώρησε το δημοσίευμα αυτό από το δυσεύρετο έντυπο *Σπουδαστικός Κόσμος* 6 (1965) 19.

«Πόλη ανώνυμη. Πέντε διηγήματα (αν ο συμβατικός αυτός ορισμός μπορεί να σημαίνει ακόμα τίποτα) μιας αληθινά προικισμένης πεζογράφου, της Ήβης Μελεάγρου, που για πρώτη φορά εμφανίζεται με συγκεντρωμένη δουλειά της σε βιβλίο. Άκρα

ευαισθησία στη σύλληψη και στην απόδοση αποχρώσεων, συνδυασμένη με μια ασυνήθιστη αδρότητα στην έκφραση, συγκίνηση που δεν εκτρέπεται σε γλυκασμούς και ωραιολογίες, θέματα καιτά, άμεσα, επίκαιρα ακόμα (από τον Κυπριακό αγώνα, από τον σύγχρονο ανθρώπινο προβληματισμό) κυτταγμένα από τα μέσα και όχι στον περιγραφικό τους διάκοσμο – αποτελούν μερικά από τα διαπιστευτήρια ενός βιβλίου ουσιαστικά «μοντέρνου», από τα λιγιστά δείγματα του είδους που επιτυγχάνουν μια στροφή της πεζογραφίας μας σε πιο συγχρονισμένους χώρους».

III. Στο II από τα «Κοσκυλμάτια» του Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου στο προηγούμενο τεύχος των *Μικροφιλολογικών* (τχ. 35, σ. 55) να διαγραφεί το τμήμα «Παρατηρώ ... φοιτητή του» και οι υποσημειώσεις 2-4. – Ν. Δ. Τρ.

IV. Όπως μας υπέδειξε ο φίλος Ιούλιος Θεοδωρίδης, στα *Μικροφιλολογικά Τετράδια* 12 («Αδημοσίευτες επιστολές και άγνωστα ποιήματα του Β. Μιχαηλίδη από το αρχείο του Αιμίλιου Χουρμούζιου»), θα πρέπει να διορθωθεί η πληροφορία στη λεζάντα της φωτογραφίας με το κτίριο της Μητρόπολης. Εδώ δεν μπορεί να «έζησε ο Β. Μιχαηλίδης γύρω στα 1880», αφού η ανέγερση της νέας Μητρόπολης ολοκληρώθηκε το 1919 (βλ. Τάσος Ανδρέου, *Λεμεσός, αναδρομή μνήμης*, σ. 38). Ο ποιητής θα έζησε στο παλαιότερο κτίριο της Μητρόπολης, που βρισκόταν στη συμβολή των οδών Θέμιδος και Μακεδονίας, στη σημερινή Ανεξαρτησίας (βλ. σκίτσο του Τ. Ανδρέου στο παραπάνω βιβλίο, σ. 277).

V. Στα *Μικροφιλολογικά Τετράδια* 15 («Στα παρασκήνια του λογοτεχνικού περιοδικού *Αβγή...*», σ. 39) αναφέρθηκε από αβλεψία το όνομα του Ζήνωνος Πιερίδη· πρόκειται για τον Λουκή Ζ. Πιερίδη.

VI. Στο τελευταίο τεύχος του περιοδικού *Κυπριακή Βιβλιοφιλία* (τχ. 30, Καλοκαίρι 2014, σ. 36) θα πρέπει να διορθωθεί η πληροφορία που δίνεται για το περιοδικό *Κυπριακά Νέα* της Λευκωσίας, ότι «κυκλοφόρησε ένα μόνο φύλλο τον Ιούλιο του 1933». Το περιοδικό αυτό βγήκε σε τρία τεύχη τον Ιούλιο του 1933 και έχει παρουσιαστεί σε δυο βιβλία του Λ. Παπαλεοντίου: *Κυπριακά λογοτεχνικά περιοδικά στα χρόνια της αγγλοκρατίας*, Λευκωσία, ΚΕΕ, 2001, σσ. 67-70· και *Κυπριακά περιοδικά (1903-1958)*. *Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2004, σσ. 45-49.



Στα ίχνη της λαϊκής παράδοσης

Με αφορμή μια επιτόπια έρευνα που κάναμε τον τελευταίο χρόνο για τη συγκέντρωση αθυρόστομων τραγουδιών από διάφορες περιοχές της Κύπρου, τα οποία διασώζονται και διακινούνται κυρίως μέσω της προφορικής παράδοσης, διαπιστώσαμε με έκπληξη ότι, ιδίως στα Κοκκινοχώρια (δηλαδή, χοντρικά, στην ελεύθερη επαρχία Αμμοχώστου ή σε παρυφές της), υπάρχει ένας ολόκληρος κόσμος που αναπαράγει και συντηρεί τα λεγόμενα «τσαττιστά» και γενικά τους αυτοσχέδιους στίχους παλαιότερων λαϊκών ή λαϊκότερων ποιητών της περιοχής, ανάμεσα στους οποίους ξεχωρίζουν οι: Αναστάσης Πάρος (Ξυλοφάγου, 1868-1964), Χριστόφορος Παλαιῆς (Αυγόρου, 1872-1949), Αντώνης Κατσαντώνης (Δερούνια, 1874-1968), Χαράλαμπος Κολοκάσης (Λιοπέτρι, 1882-1952), Νικόλας Κούβαρος

(Λιοπέτρι, 1899-1981), Πέτρος Πεσκέσης-Καντζάρας (Φρέναρος, 1900-1968), Ξενής Πάτσαλος (Παραλίμνι, 1901-1984), Δημήτρης Ττάκκας (Λιοπέτρι, 1918-2005), Μαρίνος Σιαπάνης (Φρέναρος, 1920-2004), Πιερός Πιερέττης (Φρέναρος, 1926-2004) κ.ά. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο Κ. Γ. Γιαγκουλλής έχει διασώσει και αναδείξει με πολλές και ποικίλες εργασίες του το έργο των ποιητάρηδων και των λαϊκών ή λαϊκότροπων ποιητών της Κύπρου. Για τα τσαττιστά βλ. το πρόσφατο άρθρο στα *Μικροφιλολογικά* 35 (2014) 63-67.

Σε παλαιότερες εποχές το λαϊκό τραγούδι/ποίημα ήταν αναπόσπαστο μέρος μιας κλειστής, παραδοσιακής κοινωνίας· ο δημιουργός του εξέφραζε τα ήθη και τους άγραφους κανόνες μιας λαϊκής κοινωνίας και έφτιαχνε τους στίχους του εναρμονιζόμενος πλήρως με το γράμμα και το πνεύμα της ομάδας. Στις μέρες μας έχει εκλείψει ή έχει ατονήσει σημαντικά η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στο λαϊκό και το λόγιο ή το «έντεχνο». Επομένως ο όρος «λαϊκό» για ό,τι δημιουργείται στη σύγχρονη εποχή θα πρέπει να χρησιμοποιείται με κάθε επιφύλαξη ή εντελώς συμβατικά. Με άλλα λόγια, όσοι γράφουν σήμερα ακολουθώντας τα ίχνη της λαϊκής παράδοσης δημιουργούν κάτι που θυμίζει το λαϊκό, αλλά είναι στην ουσία λαϊκότροπο. Ένας σύγχρονος δημιουργός μπορεί να ακολουθεί τη λαϊκή παράδοση, αλλά εξυπηρετεί άλλες προτεραιότητες και άλλες ανάγκες. Αξίζει τον κόπο να μεταφέρω εδώ ένα παράδειγμα που μας έλεγε ο ξεχωριστός φιλόλογος και ποιητής Θεοδόσης Νικολάου στα μαθητικά μας χρόνια, για να μας εξηγήσει τη νόθευση και το ξεθώριασμα του λαϊκού πολιτισμού, και εξαιτίας των μέσων μαζικής επικοινωνίας: Από τη στιγμή που ένας λαϊκός ποιητής βόσκει τα πρόβατά του και έχει κρεμασμένο στον λαιμό του ένα μικρό ραδιόφωνο και ακούει διάφορες εκπομπές σε μη ιδιωματική γλώσσα, αναγκάζεται ή παρακινείται να χρησιμοποιήσει και στα τραγούδια του διαφορετικό λεξιλόγιο, εικόνες ή καταστάσεις, που δεν συνάδουν με το γράμμα και το πνεύμα της παράδοσης.

Ό,τι και να συμβαίνει, και αυτό είναι το πιο εντυπωσιακό, στις μέρες μας αναβιώνει ή πυκνώνει η καλλιέργεια μιας λαϊκότροπης ποίησης τόσο στα Κοκκινοχώρια όσο και σε άλλες περιοχές της Κύπρου (ακόμα και σε αστικά κέντρα). Αρκετοί αναπαράγουν προφορικά ή γράφουν και δημοσιεύουν συλλογές με στίχους και ποιήματα στο κυπριακό ιδίωμα, μένοντας συνήθως αρκετά πιστοί στο γράμμα ή και το πνεύμα της λαϊκής παράδοσης. Έτσι, στα Κοκκινοχώρια, λ.χ., γίνονται συνεσιάζσεις ή άλλες εκδηλώσεις κατά τις οποίες απαγγέλλονται ή τραγουδιούνται αυτοσχέδιοι στίχοι ή τσαττιστά παλαιότερων λαϊκών ποιητών ή νέες δημιουργίες (τα «μυλλωμένα» τραγούδια μένουν συνήθως στο τέλος, ως επιδόρπιο). Στη γιορτή του Κατακλυσμού (δηλαδή του Αγίου Πνεύματος) εξακολουθούν να διοργανώνονται κάθε χρόνο σε παραλιακές περιοχές (κυρίως στη Λάρνακα και στον Πρωταρά της επαρχίας Αμμοχώστου) διαγωνισμοί «τσαττιστών» και λαϊκότροπης ποίησης. Τόσο παλαιότεροι όσο και νεότεροι γράφουν ή και εκδίδουν συλλογές με λαϊκότροπα ποιήματα, τα οποία κατά κανόνα περνούν απαρατήρητα ή διακινούνται σε φιλικούς κύκλους και ανάμεσα σε ομοτέχνους.

Πολλές φορές, ιδίως σε παλαιότερες εποχές, ταπεινοί γραφιάδες, λαϊκοί ποιητές ή τσαττιστές έφτιαχναν συγκροτημένα ποιήματα ή σκάρωναν αυτοσχέδιους στίχους, που είτε έμεναν στα συρτάρια τους είτε κυκλοφορούσαν σε στενούς φιλικούς κύκλους, κινδυνεύοντας να σβήσουν με το πέρασμα του χρόνου, μαζί με τους φορείς της λαϊκής παράδοσης. Μόλις πρόσφατα καταγράφηκαν αθυρόστομοι στίχοι του Αναστάση Πάρου και κυκλοφόρησαν σε βιβλίο (επιμ. Λουκά Κακουλλή). Ελάχιστα από τα τσαττιστά ή τους αυτοσχέδιους στίχους του Μιχάλη Πίττα, για

παράδειγμα, διασώζει η προφορική παράδοση· δύο τέτοια δείγματα παρουσιάζουμε εδώ, όπως μας τα αφηγήθηκε ο εγγονός του Πέτρος Πίττας, αδελφός του ήρωα Φώτη Πίττα. Στο πρώτο από αυτά ορίζεται το τσαττιστό, δηλαδή το ολιγόστιχο αυτοσχέδιο τραγούδι που εκφωνείται με τη συνοδεία μουσικής σε διαγωνισμό στον οποίο συμμετέχουν δύο ή περισσότερα άτομα. Ο Μ. Πίττας αναφέρει ως κύρια χαρακτηριστικά του τσαττιστού τη βραχυλογία, τη συμπύκνωση και ιδίως τον αιχμηρό και κείμερο λόγο που βρίσκει τον στόχο του, δηλαδή να αποστομωθεί ο αντίπαλος.

Αν θεωρήσουμε ότι ο Βασίλης Μιχαηλίδης υπήρξε η πιο ισχυρή ποιητική προσωπικότητα της Κύπρου που κατάφερε να παντρέψει στην ποίησή του το λαϊκό και το λόγιο στοιχείο, δίνοντας αξεπέραστα ποιήματα, αρκετοί άλλοι κύπριοι ποιητές, από την εποχή του Β. Μιχαηλίδη ως τις μέρες μας, δοκίμασαν και δοκιμάζουν να αξιοποιήσουν το τοπικό ιδίωμα σε στίχους τους, επιχειρώντας να κρατήσουν βασικά γνωρίσματα της δημώδους και της λαϊκής παράδοσης ή, στις πιο προωθημένες περιπτώσεις, δοκιμάζοντας να τα συναρμόσουν με «έντεχνες» ή νεοτερίζουσες μορφές. Ο πιο λόγιος Δημήτρης Λιπέρτης, ο πιο «λαϊκός» Παύλος Λιασιδής και ο πιο ποιητικός Β. Μιχαηλίδης λειτουργούν συχνά ως πρότυπα για νεότερους δημιουργούς.

Για παράδειγμα, ο αναλόβητος Μ. Πίττας θεωρείται μάλλον απίθανο να γνώριζε την ποίηση του Β. Μιχαηλίδη (με εξαίρεση, ίσως εξ ακοής, μερικά πιο δημοφιλή ποιήματά του, όπως την «9η Ιουλίου 1821...» και τη «Χιώτισσα»). Πάντως, το δεύτερο ολιγόστιχο ποίημα του Μ. Πίττα που παρουσιάζουμε εδώ, στο οποίο ο λαϊκός ποιητής εκφράζει έναν κοινό τόπο, τη βούληση να ταρακουνήσει τη γη και να εκδιώξει τους ανθρώπους, προσεγγίζει θεματικά το εκτενές σατιρικό ποίημα του Β. Μιχαηλίδη «Μια επιστολή εις κυπριακήν διάλεκτον» και ειδικά τους παρακάτω στίχους: [Ο Θεός] «Βαστάχνει, μα καμιάν φοράν, αν πει τζι κάμει κρίσην, / θα δώσει μιαν κλοτσιάν της γης, να μας κουτρομπελλίσει» (στ. 43-44)· [η γη] «αν 'ποσταθεί καμιάν φοράν τζ' αράξει, / να δούμεν πού στον δικιάλον 'εννά μας αντινάξει» (στ. 67-68).

Από την άλλη, ο Κωστής Λαουτάρης, αν και ήταν απόφοιτος δημοτικού, δεν είναι σίγουρο ότι διάβαζε την ποίηση του Λιπέρτη, αλλά δεν αποκλείεται να γνώριζε μεμονωμένα ποιήματά του. Ότι και να συμβαίνει, το ποίημα του Λαουτάρη που παρουσιάζουμε εδώ («Η δεύτερη παραντζελλιά») παραπέμπει στη θεματική του πιο δημοφιλούς, ίσως, ποιήματος του Λιπέρτη («Βούττημαν ήλιου»), παρά το γεγονός ότι ο λαϊκός ποιητής εξωθεί τα πράγματα πιο πέρα από την προσέγγιση του λόγιου ποιητή· ο ομιλητής και ήρωας του ποιήματος συμβουλεύει τελικά την αγαπημένη του να παντρευτεί έναν καλό νέο. Θα λέγαμε ότι τόσο ο Κ. Λαουτάρης όσο και ο γιος του Ιωάννης Λαουτάρης υπερβαίνουν τα εσκαμμένα, τα παραδοσιακά ήθη. Έτσι, ο τελευταίος εμφανίζεται στο ποίημα «Ως τζ' ο Θεός ψευκιάζει» να αμφισβητεί τη μεγαλοψυχία του Θεού, γιατί ο τελευταίος καταλήγει να αφαιρεί τα δώρα που χάρισε στον άνθρωπο, τη νιότη, τη χαρά και την ίδια τη ζωή. Ας σημειωθεί ότι αρκετά ποιήματα του Κ. Λαουτάρη και του Ι. Λαουτάρη έμειναν αδημοσίευστα και αναμένεται να συγκεντρωθούν σε τόμο από τον Ντίνο Λαουτάρη.

Αλλά και τα περισσότερα από τα υπόλοιπα ποιήματα που παρουσιάζουμε εδώ κινούνται κατά κανόνα στους δρόμους της λαϊκής παράδοσης, όχι μόνο για την επιλογή της ιδιωματικής γλώσσας. Αν και δεν λείπουν ποιήματα ποιητικής (Αντώνης Κατσαντώνης) ή ερωτικής θεματικής (Πέτρος Ράφτης), υπαρκτοί προβληματισμοί (Πέτρος Πίττας) και τρυφερές αναπολήσεις αγαπημένων προσώπων (Σωτήρης

Βαρνάβας), άλλοι ποιητές στρέφουν την προσοχή τους σε σύγχρονες καταστάσεις και σατιρίζουν με δριμύτητα ή με πικρό χιούμορ την απληστία του ανθρώπου και ιδίως τις ασυδοσίες των πολιτικών και των οικονομικών ταγών, που οδήγησαν την Κύπρο στο χείλος της καταστροφής, προσδίδοντας στα κείμενά τους και πολιτικό χαρακτήρα (Παντελής Κακολής, Πέτρος Πίττας, Αντώνης Πιλλάς, Άκης Σπανούδης, Στυλιανός Παπαδόπουλος, Χρήστος Αργυρού).

Οι περισσότεροι δημιουργοί συντάσσουν τα ποιήματά τους αποκλειστικά ή κατά κανόνα στο κυπριακό ιδίωμα. Οι Ι. Λαουτάρης, Π. Πίττας, Α. Σπανούδης και Σ. Παπαδόπουλος δημοσιεύουν εδώ για πρώτη φορά στίχους τους, αν και έχουν έτοιμες ολόκληρες συλλογές ποιημάτων. Κυρίως οι εκπαιδευτικοί Σ. Βαρνάβας, Α. Πιλλάς και Χ. Αργυρού, οι οποίοι γράφουν συνήθως ποιητικά ή και πεζά κείμενα σε μη ιδιωματική γλώσσα, ξεφεύγουν λιγότερο ή περισσότερο από τα παραδοσιακά σχήματα.

Ας σημειωθεί εδώ ότι, αν το τραύμα του 1974 έστρεψε την κυπριακή λογοτεχνία στην εντοπιότητα και στη λογοτεχνική αξιοποίηση του τοπικού ιδιώματος (με αξιόλογα ή μέτρια αποτελέσματα), η πρόσφατη οικονομική κρίση αποτελεί το δεύτερο ισχυρό τράνταγμα που φαίνεται να οδηγεί συγγραφείς ή άλλους δημιουργούς να στραφούν σε πιο αυθεντικές μορφές και αξίες και να αναζητήσουν στοιχεία της εντοπιότητας και της παράδοσης που ενδεχομένως τους εκφράζουν. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι μερικοί μεσήλικες, σχεδόν συνταξιούχοι, δοκιμάζουν για πρώτη φορά να γράψουν στίχους στο κυπριακό ιδίωμα για να εκφράσουν την οργή και τη θλίψη τους για σύγχρονες καταστάσεις, εμβαπτίζοντας τη γραφίδα τους στα νάματα της λαϊκής ή της δημόδους παράδοσης.

Οι περιορισμένες σελίδες του περιοδικού μας δεν μας επιτρέπουν να δημοσιεύσουμε περισσότερα δείγματα από το έργο κάθε δημιουργού· περιοριζόμαστε σε ένα ποίημα ή σε μερικά ολιγόστιχα κείμενα από τον καθένα. Δεν είναι εύκολο να αξιολογήσουμε τη λαϊκότερη αυτή παραγωγή· πολλές φορές διστάζουμε να την εντάξουμε στο σώμα της λογοτεχνίας και περιοριζόμαστε να λέμε ότι αυτή κινείται στις παρυφές της λογοτεχνικής παραγωγής ή ότι παρουσιάζει γλωσσολογικό, λογογραφικό, κοινωνιολογικό ή άλλο ενδιαφέρον. Όμως, όσο και αν αυτή μένει προσκολλημένη σε παραδοσιακά σχήματα, όσο και αν αποβλέπει να εκφράσει ή να αγγίξει ευρύτερες κοινωνικές ομάδες, ας μας επιτραπεί να επιχειρήσουμε μια «τολμηρή» αποτίμηση: Πολλά δείγματα της δημιουργίας αυτής, από τα χρόνια του Χρ. Παλαιῆ και του Π. Διασίδη ως τα πιο πρόσφατα κείμενα του Π. Κακολή, του Α. Ν. Κατσαντώνη και άλλων νεοτέρων, κρίνονται πιο ουσιαστικά και πιο εύστοχα από πάμπολλα αναιμικά και άμουσα στιχουργήματα επίδοξων κύπριων ποιητών της εποχής μας, ενδεχομένως γιατί οι λαϊκοί ή λαϊκότεροι δημιουργοί είναι σε θέση να εκτιμήσουν και να αξιοποιήσουν πιο αποτελεσματικά τη δύναμη του λαϊκού στοιχείου ή την αυθεντικότητα μιας ιδιωματικής γλώσσας, επιλέγοντας με σεβασμό και ταπεινότητα την κατάλληλη λέξη και σμιλεύοντας με υπομονή και μαστοριά τον στίχο, ώστε να μην ψευτίσουν την έμπνευσή τους και να μην προδώσουν τα διδάγματα της παράδοσης.

Α. Π.

Μιχάλης Πίττας

(Φρέναρος, Αμμόχωστος, 1878-1962)

Δυο ολιγόστιχα

Το τσάττισμα των τραουδικιών, οι πρώτοι που το 'βγάλαν,
έντζ' είπαν όπου πει πολλά τζ' απού φωνάξει μιάλα·
να 'ν' λλία όμως τζαι καλά,
αλλά να κόβκουν κόκκαλα,
όπως τα κόβκει η ππάλα.

Να βάλω τέρτζελλον της γης για να της κάμω πκιάσμαν,
να πέψω γράμμμαν τ' αρμουστή,
να την τραβήσω να σουστει
όπου υπάρχει πλάσμαν.

Κωστής Δ. Λαουτάρης

(Αυγόρου, Αμμόχωστος, 1892-1984)

Δεύτερη παραντζελλιά

Πούννά με παίρουνσιν νεκρόν, κλάψε τζαι λουτσουτζεύτου,
να δώσσει δάκρυα της γης,
γιατ' έντζε 'νά με ξαναδείς
πά' σ' τούν' τον κόσμον, σκέφτου.

Πάλ' επαναλαμβάνω το, να κλαις με τα καλά σου,
τζ' ούλες οι φιλενάες σου δεξιά σου τζαι ζαρβά σου
να σε κρατούν τζαι να χτυπάς γροθκιές πά' στα βυζιά σου,
που 'πέρασες βασιλικά κοντά μου τζαι κοντά σου.

Τζαι του Θεού, παρακαλώ, να μέν του βλαστημήσεις,
γιατ' όσον τζαι να κολαστείς, έντζε 'να μ' αναστήσεις.
Πκιολιά τζαι γάμους μέν πατάς, να σε χωρούν οι νέοι,
να βάλεις πένθος πάνω σου τζ' ούτε ν' αλλάσσεις, έι;

Τζ' άμα με τελειοθάψετε, τζ' 'εννά γυρίσεις πίσω,
κάμε σαρανταλούτουρκον, να χωνευτώ, να λύσω·
γιατ' έχω κρίματα πολλά τζ' είμαι με τούν' την σκέψην,
η γη η μαυρογέρημη έντζε 'να με χωνέψει.

Τζ' αν δεις τζαι μείν' αχώνευτος, να σκάψεις να με βκάλεις,
'εν σε βιάζω ν' αγαπάς,
να μου δικιεβάσει ο παπάς,
τζαι πάλε να με βάλεις.

Γλωσσάρι

αγγρίζω: δυσαρεστώ,
οργίζω
αθθρωποδείχνω: δείχνω
άνθρωπος, δηλ. με
ανθρώπινα
χαρακτηριστικά
αήνω: αφήνω
αίπιν: ελάττωμα, κουσούρι
αμανές: ανατολίτικο
τραγούδι
αναγιώννω: αναθρέφω
άνεδρος: διψασμένος,
χωρίς νερό
ανεράα: νεράιδα
αντζέλισσα: άγγελος
άπαννος: ολοκαίνουριος,
αχρησιμοποίητος·
κούπα άπαννη:
αθώα περιστερά
απώννουμαι: ξιπάζομαι
αρέσκω: αρέσω
αρκάππαρος: άγριο άλογο
αρκάτζιν: ριάκι, κοίτη
χειμάρρου
αρκατίνα: εργάτρια
αρκοσιτσινίζω: χλιμιντρίζω
άγρια
αρμουστής: (βρετανός)
αρμουστής, κυβερνήτης
αφούτις: αφού
άφτω: ανάβω
βόρτα: βόλτα
βόσσω: βόσκω
βουρώ: τρέχω
βρίσσω: σιωπάω
γαλεύκω: αρμέγω,
απομυζώ
γελασίον: ξεγέλασμα,
απάτη
γλέπω, γλέπουμαι:
προσέχω
γοιον: όπως, σαν
γραμμούα: γραμμούλα
γρέος: χρέος
γρόνος: χρόνος
γυρόν: γύρω
δίτζια: δίκαιη
δικιεβάζω: διαβάζω
δικω: δίνω

Για σέν' εθυσιάζουμουν, το γαίμαν μου ετζύλαν,
σαράντα μέρες να 'ρκεσαι να μ' άφτεις την καντήλαν.
Τζ' όσα κοπέλλια σκάψουσιν πά' στο δικόν μου μνήμαν,
δώσ' τους πεντ' έξι σφραϊστές, να πά' να πκιούσιν πρίμα.

'Κόμη το κυριότερον, να με υποχρεώσεις,
έσσω σου την παρηγοράν να πάεις να την δώσεις.
Τζ' όσοι βρεθούσιν, τζέρασ' τους, ξόδκιασε μανισή σου,
να δώσουσιν μιαν μακαρκάν ούλοι του εραστή σου.

'Η στα 'ποσαραντώματα κάμε τα ταιρκαστά μου,
να συχωρήσει ο Θεός τα αμαρτήματα μου.
Να κάμεις τα τριμήνια μου στους έξι τζαι στον γρόνον,
τίποτες άλλον 'έν θελω, φτάνουν με τούτα μόνον.

Τζ' ύστερ' αν νόχεις τζ'έν καμνεις, παντρεύτου, να 'βρεις έναν
να 'ν' όμορφος τζαι δουλευτής,
τραουιστής τζαι χορευτής,
τζ' ας πίννει σαν εμέναν.

Ζαττούν εγώ 'ντζε 'ννά θωρώ τζει πάνω τζει πούννά 'μαι,
τζαι τα ελέη του Θεού μιτά του τζέινου κάμε.

Ιωάννης Λαουτάρης
(Αυγόρου, Αμμόχωστος, 1926-2008)

Ός τζ' ο Θεός ψευκιάζει

Κάμνεις γενέθλια, γιορτές, ημέραν που 'παντρεύτης,
φέρνουν σου δώρα, μά 'ν εβκην 'πού τους αδρώπους ψεύτης.

Έντζ' έν' που θέλω τον Θεόν να τον κατηγορήσω,
μά 'ν ηρτεν ένας να σου πει: «Θέλω τα δώρα πίσω».

Τζαι τζέινος ό,τι σου 'δωσεν έρκεται να τα πκιάσει
τζ' έσει τζαι την απαίτησιν να σε καταδικάσει.

Δώρα 'δωκεν μου ο Θεός καμπόσα τζαι ωραία,
μ' αρκίνησεν να μου ζητά όμως τα πιο σπουδαία.

Έδωκεν μου την ακοή, το φως, τα λογικά μου,
τζ' εσαίρουμουν τζ' ενόμιζα πως έν' ολόδικα μου.

Έδικαν μου τα τζ' ενόμιζα πως έν' με το κοτσάνιν,
μα 'τουν ενοικιαγορά τζ' έληξεν μάνι μάνι.

Ἐπκίασεν την υγιάν μου, την δύναμην μου που ἔχα,
τῆ ἔφρηκεν μου τα κόκκαλα, ντυμένα με τα ρούχα.

Ἐπήρην μου τῆ την χαρά τῆ ἔμεινεν μου αἶπιν,
τῆ ἔδωκεν μου διπλάσια τῆ ἀντάλλαγμα την λύπην.

Την λύπην ἐντῆ σκέφκεται να μου την ἰζητήσῃ,
ἔννά την ἔχω ὥσπου ζῆ για να με βασανίσει.

Τα δώρα που μου ἔχάρισεν ζητά να του τα δώκω,
τῆ ἔναν προς ἔναν πκιάννει τα τῆ βάλλει μου τῆ τόκον.

Ἐδωσεν μου τῆ την ψυδῆν, που ἔουν μεγάλη χάρη,
τῆ τριγυρίζῃ μου τωρά πώς ἔννα μου την πάρει.

Ἦστε ἐν ψεύτης ο Θεός, τῆ ἔννά το ἔμολήσω,
γιατ ὅ,τι δώρον μου ἔκαμεν τωρά θέλει το πίσω.

Παντελής Κακολῆς
(Λιοπέτρι, Ἀμμόχωστος, 1933)

Να ἔβρουν παιδικιά τῆ ἀγγόνια

Ἡ κρίση πώς μας ἔφτασεν; Ἐχω μιαν υποψίαν,
ἐν ἔπού την σούβλαν την πολλῆν
τῆ την πισίαν στην αυλήν
τῆ την υπεροψίαν.

Δάνειον γι ἄυτοκίνητον, με γρέος τα προιτῆιά μας,
εις τα «κκαφέ» ὡς την αυκήν,
με τούτα ἔκαμεν ἀρκήν
ἠ κακοριτῆιά μας.

Παράξενον το σκεπτικόν που ἔχαν οι Κυπριώτες,
τῆ τῆξίνοι που νομοθετοῦν
κάμνουν πολλούς να γονατοῦν
χάρην τους ιδιώτες.

Ἦσπου ζημιώνουν οι λαοί, κάποιιοι περιχαρίζουν,
διότι βρίσκουν τον τῆαῖρον
με το μυαλόν το πονηρόν
κρυφά να θησαυρίζουν.

Οι νομοθέτες συμφωνοῦν με ὅποιους κυβερνοῦσιν,
κάμνουσιν μιαν ἔνεκατωσίαν,
πκιάννουν τῆ τῆξίνοι μοιρασίαν
τῆ ἄζήμωτα περνοῦσιν.

ἐν, ἐνι: εἶναι
ἔν: δὲν
ἔννά: θενά
ἐντῆ: δὲν
ἐσοῦνι: ἐσοῦ
ἔσσω: μέσσα, σπῆτι
ζάβαλλι: καημένος
ζαρβά: ζερβά, ἀριστερά
ζαττοῦν: ἔτσι κι ἀλλιώς
ζνῆσῆν: σβέρκο
θαρκοῦμαι: θαρρώ, νομῆζω
θερκόν: θεριό, φῆδι
θκιαλέω: ξεδιαλέγω
θκυο: δυο
θωρώ: βλέπω
ἔντα: τί
ἔνταμπου: τί
κακοριτῆιά: κακομοιριά,
δυστυχῆα
κακοφανῆζω: δυσἀρεστῶ
κάμνω (ἀμετάβατο):
μπορώ, ἀντέχω
καταῆδῆκω: σπαταλώ,
φθῆρω, καταστρέφω
κατραπατῆιά: ἰσχυρό
χτύπημα, τῆάνταγμα
κελεψῆς: χειροπέδες
κκερχανῆς: πορνῆο
κλάππα: τρικλοποδιῆ
ἔκλουθῶ: ἀκολουθῶ
κοντεῆκω: πλησιῆζω
κοντῆκτον: συμφωνητικῶ,
συμβόλαιο
κοτῆάννι: τίτλος
ἰδιοκτησίης
Κοτῆνοῆτῆσσα: γυνῆαῖκα
ἀπό τα Κοκκῆνοχώρια
κουτρουπελλῆζω:
κουτρουβαλώ,
ἀναποδογυρίζω
κρούζω: καῖω, καῖομαι
κρόννουμαι: ἀκροῆζομαι,
υπακούω
λαλώ: λέω
λιμπουῆν: μικρό μυρμηγκῆ
λιμπουκῆ: μυρμηγκῆ
λλῆος: λίγος
λουρκῆζω: μπαῖνω στη
γραμμῆ
λουτσουτῆζῆκουμαι: κλαῖω
με λυγμοῦς
λύω: λῆνω
μαγκῆνας (μάγκου+ἔνας):
οὔτε ἔνας
μακαρκῆ: συγχώρησῆ

Εδιατάξαν έρευνες για ποιινικές ευθύνες,
μα 'εν ευρέθην κελεψές
για όσους κάμνους τες κλειψίες
ούτε για τους κηφήνες.

Μιαν ασυλλόιστην ζωήν εξήσαμεν για γρόνια,
τωρά περνούμεν φτωδικά
τζ' εφήκαμεν πολλά κακά
να 'βρουν παιδικιά τζ' αγγόνια.

Αρτέμης Κκαϊλής

(Αχερίτου/Βρουσούλλες, Αμμόχωστος, 1935)

Άτιτλο

Πού 'εννά πάεις, άδρωπε, τζαι κάμνεις τούν' τες σκέψεις,
τζ' ούλλα τα πλούτη του τουνιά θέλεις να τα σωρέψεις;
Σκέφτου νάκκον καλλύττερα τζαι φέρ' τα λογικά σου,
πκοιοι τα 'χασιν, πκοιοι τα 'χουσιν τζαι πκοιοι 'εννά τα πκιάσουν;
Είμαστιν έναν πέρασμαν εις την ζωήν δαπάνω,
κάμε λλιόττερα λεφτά τζαι φίλους παραπάνω.

Πέτρος Πίττας

(Φρέναρος, Αμμόχωστος, 1936)

Δίστιχα

Οι βουλευτές τζ' οι υπουργοί ούλοι καλά περνούσιν,
γιατ' 'εν θωρούν τζαι τους φτωχούς ίντα λοής ιζιούσιν;

Αν δεν αλλάξουν πρόγραμμα τζαι πάσιν όπως πάσιν,
θαρκούμαι τζαι τα ρούχα μας πως 'έννα μας τα φάσιν.

Στέκουμαι 'γιώ τζαι σκέφτομαι ίνταμπου 'ν' η αιτία
τζ' εχάθηκεν η αδρωπκιά 'πού τούν' την κοινωνία;

Εγώ γυρεύκω την χαράν τζ' όπου την συναντήσω,
'εννά της πω στο σπίτιν μου πέρκι ξανάρτει πίσω.

Εγώ του Χάρου έγραψα γράμμα τζ' 'εννά του δώσω,
να μέν κοντέψει έσσω μου, τζ' εννά τον ιψακώσω.

Η τραουδικιά έντζ' έν' χαρκιά για τέχνη που μαθηαίνεις,
να μάχεσαι ως το πρωίν, ρε φίλε μου, 'εν με δέρνεις.

Αντώνης Ν. Κατσαντώνης
(Δερούνεια, Αμμόχωστος, 1941)

Ο Βουκεφάλας

Κοντά στα δεκαπέντε μου, μιτσής χωρίς μουστάτζιν,
'πού της ζωής γοιον έρεσσα τα μαύρα μονοπάθκια,
μέσα 'πού δάση τζαι βουνά, 'νεκατδαστά τταράφκια,
εծσιάστηκα 'ναν φόραον να βόσσει μες στ' αρκάτζιν.

Ταβλαντισμένην, μάσθαλλα, κατάμαυρην κατράμιν
την ώραν που 'σισίνισεν, έμεινα στοίβην άλας,
που 'στάθην πά' στα πισινά, φτυστός ο Βουκεφάλας,
τζείνος του Μεγαλέξαντρου, αρκάππαρος με νάμιν.

Έτσι λοής αμέρωτη, πόν έν' χτηνόν σαν τ' άλλα,
εγλέπουμεν που 'κόντεψα, λαλώ μέν τζ' έσει χούιν·
κολάτζεψε, δουμάλισε, εγίνηκεν μαρτουίν,
γελώ της τσα τζ' εσάρταρα στην ράσην της καβάλλα.

Ίδια 'πού τότες ως τωρά που μ' έσει καβαλλάρην,
παίρνει με τζει, φέρνει με δα, της γης φακκά μου βόρτες,
ρέσσω βουνά τζαι θάλασσεσ, των παλαθκιών τες πόρτες,
φκάλλει με στ' άστρα τ' ουρανού, ψηλά πά' στο φεγγάριν.

Μιαν τραουά τζαι μιαν γελώ, πετώ 'πού την χαράν μου,
μιτά της πάντα δαίρουμαι, τες ώρες μου σκοτώννω,
τζαι κάποτε π' αππώννετα, ποττέ μόν τής θυμώννω,
μέν τζαι κακοφανίσω την τζ' αγγρίσω την φοράν μου.
Την δαίτην της χτενίζω την, αρέσκουν της τα λούσα,
τζ' εβάφτισα την Ποίησην, γιατ' έν' καμωματούσα.

Μα 'χω τζ' έναν παράπονον τζαι κάμουνν μου χοχόιν·
τωρά που 'στοιβαστήκασιν στην ράσην μου τα γρόνια,
μαγκόνας 'εν μου 'κλούθησεν, μήτε παιδίν μ' αγγόνια,
πκοιου να την δώκω, ζάβαλλι, 'πού το δικόν μου σόιν;
Πάλε 'να βόσσει μόνη της, τους κάμπους να γυρίζει,
σαν πρώτα να ξιππάζεται τζαι ν' αρκοσιδσίνίζει.

Σωτήρης Π. Βαρνάβας
(Μηλιά, Αμμόχωστος, 1948)

Το λαούτον

Είσηεν ο τζύρης μου έναν λαούτον
τζ' έγλεπεν το τζ' εδσεπεν το.

μάλιν: περιουσία
μανιδή: μόνη
μαννός: αγαθός, παλαβός
μαρτουίν: αρσενικό αρνί
που αγοράζεται τον
Μάρτη
μασάιριν: μαχαίρι
μάσθαλλα: επιφώνημα
θαυμασμού
μαυρογέρημος:
καταραμένος, έρημος
μάλιος: μεγάλος
μιτά: μαζί
μιτσής: μικρός
μιτσότη: μικρή ηλικία·
'πού μιτσότης:
παιδιόθεν
νάκκον: λίγο
νάμιν: όνομα, φήμη
'νεκατδαστά: σιχαμερά,
που προκαλούν φόβο
'νεκατωσιά:
ανακατωσούρα
νώχω: νιώθω
ξαναρκεύκω: ξαναρχίζω
ξαπολουόμαι:
ελευθερώνομαι,
χειραφετούμαι,
αποθρασύνομαι
οξά, 'ξά: ή
ορνέρα: αυλακιά
παιριπαίξιμον: κοροϊδία
πάλε: πάλι
παραντζελλιά: συμβουλή
παρηγορά: παρηγοριά
πας (το): καθετί
πασπατεύκω: ψηλαφά,
ερευνά
πασύς: παχύς
πατώ: πάω
πελλανίσκω: τρελαίνομαι,
χάνω τα λογικά μου
περίτου: περισσότερο
περιχαρίζω: χαιρόμαι
πέρικι: μακάρι
πκιάσμαν: λαβή, πιάσιμο
πκιολίν: βιολί
πολιτιτζή: πολιτική, πόρνη
'ποσαράντωμαν:
σαραντάήμερο
ππάλα: μεγάλο μαχαίρι
προσδσυνώ: προσκυνώ
προστάθιν: υποδιαίρεση
της σκάλας, 334,5 τ.μ.
ράσση: ράχη

Λαλώ της μάνας μου έναν πρῶιν:
«Ίνταμπου θέλει τούτος ο ξένος;»
«Άκουσα τον να λαλεί
ήρτεν να πκιάσει το λαούτον».
«Δκιώξε τον, μάνα, δκιώξε τον».
«Μιτσή, εσούνι μέν έςεις έννοιαν,
μέν κρώννεσαι ίντα λαλεί».
Μιτσής εγιώνι είχα την έννοιαν
τζ' εκρώννουμουν 'πού την αυλήν.
Επούλησεν το δκυο σελίγια
για ν' αγοράσουμεν ψουμίν.
Τζ' ανάγιωσεν με τζείν' το λαούτον.

Μπαίννω σε φούρνον τζ' αντί ψουμίν
μυρίζουμαι λαούτου ττέλια.

Αντώνης Πιλλάς
(Πάφος 1950)

Η συτζιά του Μαύρου

'Πού μιτσότης εφωνάζαν με μαυρήν
'πού της όψης μου το χρώμαν,
τζ' ώς τωρά έτσ' είμαι 'κόμα.
Μα είχα στάξην καλοσύνην
τζ' όι μαύρην την καρκιάν,
τζ' έζησα μέσα στην φτώσειαν
δίχως καχορίζιτζιάν.
Που 'χα στάξην καλοσύνην
τζ' εν ήμουν τζ' εγιώ σαχίνιν,
στο κακόν σγοιον 'εν επήαινεν ο νους μου
όι μόνον μαύρος ήμουν,
μα τζαι του Μαύρου η συτζιά.

Άκης Σπανούδης
(Κατωκοπιά, Λευκωσία, 1952)

Ο Κώττος της παλλακίδος

Πίσω στα γρόνια τα παλιά εξούσεν μία κορασιά,
φρέσκη, τταζέτικη, πασιά· το πωρικόν της το 'δικιαν
τζαι πκιάννει αγαπητικόν έναν παλιόν πολιτικόν,
τον Μήτσον τον Γριστόφκιαν.
Τζ' αφούτις ήτουν έτοιμη, σπάζει το κορασάτον
τζαι κάτσετε ν' ακούσετε το μαύρον το μαντάτον.

Τζείνος τρυγά τα κάλλη της σωστήν πενταετίαν·
τότε εγίναν εκλογές ξανά για προεδρίαν,
πόκέρτισεν ο Νίκαιρος τζ' ακούστην στην Ελλάδα,ν,
τζείνη αμέσως γίνεται του Νίκου φιλενάδα.
Ένα δεκαπενθήμερον τρυγά ο Νίκος κάλλη,
μιαν του εδείξαν δηλαδή, αλλά του 'μπήξαν άλλη.
Βουρούν τον δικαστήρια, προδότην της πατρίδος,
πόπιάστην περιπαίξιμον στο δίχτυν παλλακίδος,
πάει για διακόρευσιν της πόρνης κορασίδος.

Ο Μητσοτάκης είπεν την «πόρνην της Μεσογείου»·
πρέπει να 'θώρεν πκιο μακρά 'πόμέναν του ιδίου,
αφούτις έν' συνότζαιρος Ιησού Χριστού Κυρίου.

Στυλιανός Παπαδόπουλος
(Λευκωσία 1958)

Γραμμούα

Θώρε, Θεέ, το λιμπουρίν, έλα να κάμεις χάζιν,
τζαι τ' άλλον πόν' 'πού πίσω του τζαι τ' άλλον που λουρκάζει,
πισωκολλούν τζαι παρπατούν ούλλα σε μιαν γραμμούαν,
τζαι πάσιν ούλα τα αρνιά, χώνουνται στην τρυπούαν.
Εσύ έν' που 'διάταξες, ακούουν σου Εσέναν,
τα λιμπουρούθκια να 'ν' μαννά, να μέν έν' σαν εμέναν,
εμέναν εδιάταξες ούλλον να πασπατεύκω,
να πέφτω να σηκώνουμαι, πάλε να ξαναρκεύκω·
έν' μες στο Ευαγγέλιον, είπεν τα η φωνή Σου,
έν' «κατ' εικόναν» γράφει το τζαι «καθ' ομοίωσίν» Σου,
είσαι Θεός, μα έχασες, εστήσαν σου την κλάππαν
τζ' αλλάξασιν τον άθθρωπον σε χαντομαλαπάππαν·
αλλάξασιν το κτίσμαν Σου, αλλάξαν μας τους τρόπους,
αήχαν μόνον το κορμίν δείγμαν 'πού τους αθθρώπους.
Φταίει τζ' η καλοσύνη σου, Θεέ μου, παραδέχτου,
π' αφήννεις τούν' τους τζέγκενους να μας καταϊδεύουν,
τους τραπεζίτες, λογιστές, παπάες, δικηόρους,
τα κόμματα, τους βουλευτές, κανάλια, τους εμπόρους.
Εξαπολύθησαν, Θεέ, εκάμασιν κοντράτον,
εκάτσαν στα ζινίσια μας, εσύραν μας 'πού κάτω,
θέλουν να είμαστον αρνιά στην μάντραν τους την μιάλην,
θέλουν να μας γαλεύκουσιν, να τρώσιν 'πού το μάλιν,
θέλουν τον κόσμον λιμπουρκάν, ούλλους μες στην τρυπούαν,
να μέν αθθρωποδείχνουμεν, να κάμνουμεν γραμμούαν.
Εσύ που είσαι στα ψηλά κάμε μιαν δίτζιαν κρίσην,
δώσ' τους καμμιάν κατραπατσίαν, να τους κουτρουμπελλίσει,
κάμε τον κόσμον όπως πριν, δώσ' του ζωήν να ζήσει,
τζ' όσοι εφάν 'πού πάνω μας, η γη να τους σουλήσει.

ρέσσω: περνώ
δαίρουμαι: χαίρομαι
δαίτη: χείτη
σαρανταλούτουρκον:
σαρανταήμερο
μνημόσυνο
σαρτάρω: σαλτάρω, πηδώ
σγοιον: όπως, καθώς
Σιονάτη: Χιονάτη
σιόσινίζω: χλιμντριζώ
σκάλα: μονάδα μέτρησης
τεμαχίων γης, 1337,8
τ.μ.
σκαπούλλιν, σκάπουλλος:
νέος, ανύπαντρος
σούζω: σείω, ταρακουνώ
συμαλίζω: χαϊδεύω
σουξουλώ: υποδαυλίζω,
ερεθίζω
δσέπω: σκέπω, προσέχω
δσιάζουμαι: βλέπω σαν
σκιά
στάξη: σταγόνα
συνότζαιρος: συνομιλικός
συτζιά: σικιά
σφραϊστός: σφραγισμένος·
ενν. μπουκάλι με
αλκοόλ
ταιρκαστά: όσα πρέπει να
γίνουν, τα
χρειζούμενα
ταπισών: ξωπίσω
τερτζελλος: κρικέλι
τζέγκενος, τζέγκνης:
τσιγγάνος, μάγκας,
επιτήδειος
τουλιάς: ντουλιάς, κόσμος
τριμήνια: τρίμηνο
μνημόσυνο
τρυπούα: τρυπούλα
τσα: λίγο
τσάττισμα: διαγωνισμός
με αυτοσχέδιους
στίχους
τσάφκίνα: τσαχπίνα,
κατεργάρα
τσουλώ: πιέζω,
καταπλακώνω
τταβλαντισμένος: γεμάτος
σφρίγος, στιβαρός
τταζέτικος: φρέσκος,
δροσερός
τταράφιν: μέρος
τέλιν: σύρμα, χορδή
φρακκό: χτυπώ, κάνω

Πέτρος Ράφτης
(Λιοπέτρι, Αμμόχωστος, 1966)

Κοτσινόιτισσα

Για μιαν Κοτσινόιτισσαν, τσαφκίναν, αρκατίναν,
είμ' άνεδρος τζαι νηστικός περιτου 'πόνναν μήναν.

'Π' αφής την είδα τζ' είδεν με χαμηλοσκουφωμένη,
ομπρός μου εξωντάνεψεν της Τροίας η Ελένη.

Τζαι που μου 'κρυφογέλασεν, το πας μου έχασα το,
αχ, μάνα μου, τον γιόκκα σου, τζ' είδεν τα πάνω κάτω.

Τζ' αντάν μου 'γλυκοσύντυσεν, θκυο σκάλες τζαι προστάθιν,
σαν άψα, άψεν τζ' έκρουσεν γυρόν μου το χωράφιν.

Δεξιιά ζαβρά γεννήματα, εγιώ τζαι τζείνη χώρκα,
μαύρα θερκά μ' εξώννασιν μες στα Κοτσίνοχώρκα.

Τες αυλατζές του χωραφικιού ορνέρες έκαμα τες,
που την εβούρουν ταπισών που 'θικιάλεεν πατάτες.

Έρωτα, πίσσα, κρίμαν μου, του πόθου μου το ταίριν,
στα γεραθκιά μου μ' έκαμεν σκαπούλλιν που 'ν' μασαίριν.

Πλάστη μου, τζαι συγχώρα μου, δημιουργέ του κόσμου,
έν' πλάσμαν 'ξά 'ν' αντζέλισσα που 'βρέθηκεν ομπρός μου;

Έν' ανεράα, που λαλούν; 'Ξά 'ν' η Σιονάτη, πέ μου;
Οξά 'μαι γιω τζ' επέλλανα, δοξάζω σε, Θεέ μου;

Χρήστος Αργυρού
(Γιαλούσα, Αμμόχωστος, 1973)

Ύμνος εις τες πολιτιτζές

Φκαίννουσιν οι πολιτικοί τζαι πκιάννουν αμανέν:
«'Εν έν' το φταιξιμον εμέν, έν' άλλοι που τα 'κάμαν»,
πολιτιτζές 'θθυμίζουσιν μέσα στον κκερχανέν,
που η μια την άλλην σουξουλά: «Είσαι οσυλλοπουτάνα»!

Τούτος ο τόπος φαίνεσται πως 'εν έσει χαΐριν,
έν' ούλλοι πρώτοι στην ψευκιάν τζαι εις το γελασιόν,
μα φκαίννουν κούππες άπαννες τζαι φκάλλουν πήχες γλώσσαν
αντί να βρίζουν να χαθούν που 'κάμαν το κακόν.

Γι' αυτόν τζ' εγιώ, πολιτιτζές, ππέφτω τζαι προδδυνώ σας,
την τιμιότην που 'στετε εις τους πολιτικούς
γυρευώκω την με το τζερίν, μα πάλε 'εν τη βρίσκω·
πέρικι τούς πνίξει ο Πλάστης μου όπως τους ποντικούς.

φκαίννω: βγαίνω
φκάλλω: βγάζω, ανεβάζω
φοράος, φορά: φοράδα,
θηλυκό άλογο
χαμηλοσκουφωμένη: με το
μαντίλι να καλύπτει
μεγάλο μέρος της
κεφαλής και του
προσώπου
χαντομαλαππάππας
(χαντός+μαλαππάπ-
πας): παλαβός,
ανόητος
χαρκιά: χαρτοπαίγνιο
χοχόν: γιουχάισμα
χώρκα: χωριστά, χώρια
ψακιώνα, ψατζεύκω:
δηλητηριάζω
ψευκιάζω: είμαι ασυνεπής,
λέω ψέματα

Σημείωση: Οι ερμη-
νείες των λέξεων δίνονται
κυρίως με βάση τη χρήση
τους στα ποιήματα. Βασικό
βοήθημα για το Γλωσσάρι:
Κ. Γ. Γιαγκουλλής, Θησαυ-
ρός της μεσαιωνικής και
νέστερης κυπριακής διαλέ-
κτου, Λευκωσία 2014.